ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΤΑΡΤ

ΛΗ ΚΟΜΕΡ
ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ
ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ

ο μύθος της μητρότητας

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΛΗ ΚΟΜΕΡ—ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ
ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ

Μετάφραση:
ΝΙΚΟΣ Β. ΑΛΕΞΙΟΥ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Ὁ **Μύθος τῆς Μητρότητας**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Νίκος Β. Ἀλεξίου

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Λουκᾶς Γιοβάνης Θεμιστοκλέους 80 Ἀθήνα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ» Κωλέτη 29

Ζ. Πηγῆς 17, τηλ. 36.39.980 — Ἀθήνα.

«Οἱ γυναῖκες δὲ χρειάζεται νὰ κρατᾶνε πάντοτε
τὰ στόματα κλειστὰ καὶ τὰ σκέλια ἀνοιχτά».

ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ
1869—1940

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ

Ἡ ἔμφαση πού δόθηκε στήν ταξική πάλη, μέσα στήν ἐπαναστατική σκέψη, ἔχει συσκοτίσει τή σημασία τῶν παραδοσιακῶν σεξουαλικῶν ρόλων κι αὐτό δέν εἶναι πουθενά πιό φανερό, ἀπ' ὅτι στή λαθεμένη ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν ἀποτελεῖ ἀναγκαστικά εὐθύνη τῶν γυναικῶν. Στήν πραγματικότητα, ἄν ἐξαιρέσουμε τίς πρῶτες λίγες ἑβδομάδες ἤ μῆνες τοῦ μητρικοῦ θηλασμοῦ, δέν ὑπάρχει κανένας βιολογικός σύνδεσμος ἀνάμεσα στή γέννηση τῶν παιδιῶν καί στήν ἀνατροφή τους. Τόσο οἱ γυναῖκες πού δέν ἔχουν σχέση μέ τό Κίνημα Ἀπελευθέρωσης τῆς Γυναίκας, ὅσο κι ἐκεῖνες πού ἀνήκουν σ' αὐτό, ἀναμασοῦν ἀδιάκριτα αὐτή τή ριζοσπαστική ἰδέα, ἀλλά εἶναι φανερό ὅτι αὐτή, στό μέτρο πού ἀφορᾶ τήν προσωπική τους ζωή καί τή στάση τους ἀπέναντι στούς ἄλλους, παραμένει ἕνα κούφιο ἰδανικό.

Ὅσο ἱκανές κι ἄν εἶναι ν' ἀντισταθοῦν στίς πιέσεις πού ἐξασκεῖ ἡ κοινωνία, γιά νά κρατήσει τίς γυναῖκες στόν ὑποτακτικό τους ρόλο, παραμένουν, μολοντοῦτο, πολύ διστακτικές προκειμένου νά παραιτηθοῦν ἀπ' αὐτόν τόν ὑποτίθεται εἰδικό κι ἐξευγενισμένο ρόλο τῆς μητέρας. Ἄν τό Κίνημα Ἀπελευθέρωσης τῆς Γυναίκας σκοπεύει ν' ἀποκτήσει κάποιο νόημα, θά πρέπει νά κατευθύνει τό ἴδιο ἐρευνητικό φῶς πάνω στό μύθο τῆς μητρότητας, ὅπως ἔχει κάνει σ' ὅλους τούς ἄλλους τρόπους. μέ τούς ὁποίους περιορίζονται οἱ γυναῖκες σέ στενούς κι ἄκαμπτα καθορισμένους ρό-

λους. Ἡ διστακτικότητα του νὰ ξεσκεπάσει αὐτόν τόν πατριαρχικὸ μύθο, θὰ σήμαινε ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ ἔνδειξη, εἴτε πὼς θέλει νὰ προσκολληθεῖ σ' αὐτόν, ἤ, διαφορετικά, ὅτι δὲν τὸν θεωρεῖ σὰ μύθο.

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ γυναῖκες καταπιέζονται παντοῦ, δὲν ἀμφισβητεῖται ἐδῶ. Πολλὲς γυναῖκες ἔχουν συμβιβαστεῖ μὲ τὴν καταπίεσή τους, ἐσωτερικεύοντάς την· δὲν ξέρουν ὅτι καταπιέζονται. Ἄλλες τὴν ἐπικροτοῦν συνειδητά. Ἔτσι, μιὰ γυναίκα, θὰ εὐχαριστηθεῖ ἂν τὴν πειράξουν στὸ δρόμο καί, πράγμα ποὺ εἶναι πιὸ σοβαρό, θὰ ὑπερασπίσει τὸ δικαίωμά της νὰ κάνει ἕναν ἄντρα, τὸν ἄντρα τ η ς, εὐτυχισμένο, σὲ βάρος τῆς δικῆς της εὐτυχίας. Αὐτὸ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ θυσία. Ὅταν μεταβιβάζει τὶς φιλοδοξίες καὶ τὶς ἐπιδιώξεις της στὸν ἄντρα καὶ τὰ παιδιά της κι ὅταν τὰ ἐπιτεύγματά τους ἀντιμετωπίζονται σὰ δικά της, τότε παραιτεῖται ἀπ' τὴν προσωπική της ζωή, ἀναστέλλοντάς την γιὰ χάρη μιᾶς χίμαιρας ποὺ θὰ τὴν παρασύρει τὸ πρῶτο φύσημα τοῦ ἀνέμου. Ζεῖ ὑποκατάστατα, ἡ προσωπικότητά της ἀτροφεῖ καὶ τελικὰ ὑφίσταται μιὰ ὁλοκληρωτικὴ ἀπώλεια ταυτότητας. Οἱ γυναῖκες ποὺ συνειδητοποιοῦν τὴν πραγματικὴ εἰκόνα αὐτῆς τῆς κατάστασης καὶ ποὺ ἐπιχειροῦν, ἑπομένως, νὰ τὴν ἀπορρίψουν στὴν προσωπική τους ζωή, ὅσο διστακτικὰ κι ἂν τὸ κάνουν, εἶναι σχεδὸν βέβαιο πὼς θὰ καταλήξουν σὲ ἀποτυχία γιὰ τὸν ἁπλὸ λόγο ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεφύγουν ἀπ' τὸ ἰδανικὸ τῆς μητρότητας. Οἱ ἄτεκνες γυναῖκες ποὺ δὲ βλέπουν τὴν ἀνάγκη ν' ἀπελευθερωθεῖ ἡ γυναίκα, πετᾶνε στὰ σύννεφα, ἀρχικὰ γιατί ἡ ἰδέα τους γιὰ τὴν αὐτονομία τους εἶναι τόσο χιμαιρικὴ ὅσο κι ἡ παντρεμένη γυναίκα ποὺ πιστεύει ὅτι ἡ συμμετοχή της στὴ διαχείρηση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων σημαίνει ἀπελευθέρωση καί, κατὰ δεύτερο λόγο, ἐπειδὴ αἰσθάνονται ὅτι πρέπει κάποια μέρα ν' ἀποκτήσουν ἕνα παιδί.

Ἡ μητρότητα ἀποτελεῖ τὸ χρυσὸ μύθο τῆς κοινωνίας. Ἀναφέρεται σὲ μιὰ ὑπεράνθρωπη γυναίκα ποὺ μπορεῖ νὰ ζήσει τὴ ζωή της δίχως ν' ἀνατρέχει στὸ παρελθόν, ἀναρρωτιόμενη ἂν θὰ μπορεῖ νά 'ναι πραγματικὰ ὁλοκληρωμένη ἢ ἱκανοποιημένη μόνο μὲ καλὲς σχέσεις, μιὰ ἱκανοποιητικὴ δουλειὰ κι ὁτιδήποτε ἄλλο ἐπιθυμεῖ, δίχως ν' ἀποκτήσει παιδί.

Γιατί συμβαίνει αὐτό; Ἐξαιτίας τῆς θεμελιακῆς ἐκείνης ὑπό-

θεσης, πού κρύβεται πίσω ἀπό ὁτιδήποτε ἀναφέρεται στίς γυναῖκες, ὅτι ὁ ἀληθινός προορισμός τῆς γυναίκας στή ζωή καί τό ἀποκορύφωμα τῆς ἐκπλήρωσής της εἶναι ἡ μητρότητα. Οἱ ἐπαγγελματίες προγραμματιστές τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας — οἱ ψυχολόγοι, οἱ ἐκπαιδευτικοί, οἱ γιατροί, οἱ κοινωνιολόγοι, οἱ διαφημιστές καί τά μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας — μεγαλοποιοῦν κι ἐξυψώνουν τή σημασία τῆς σχέσης μητέρας — παιδιοῦ, χρησιμοποιώντας τά διάφορα μέσα, πού διαθέτουν. Κι οἱ ἐρασιτέχνες πού ἀκολουθοῦν εὐλαβικά τά ἴχνη τους, μετατρέπουν αὐτές τίς ὑποθέσεις, προκαταλήψεις καί διφορούμενες ἀνακαλύψεις σέ παραδοσιακή σοφία, ὥστε νά μή μπορεῖ νά ξεφύγει κανείς ἀπ' αὐτές. Ἔτσι καταλήγουμε σ' αὐτή τήν ὑποτίθεται αὐταπόδεικτη ἀλήθεια: τό παιδί χρειάζεται τή μητέρα του καί, σά συνέπεια, ἡ μητέρα χρειάζεται τό παιδί της.

Στήν πραγματικότητα ὅμως μιά μητέρα δέν ἀπολαμβάνει τόσες τιμές. Ἄν εἶχε ὅλες αὐτές τίς εἰδικές ἰδιότητες, πού θέλουν νά μᾶς κάνουν νά πιστέψουμε αὐτοί οἱ ἄνθρωποι, τότε εἶναι βέβαιο πώς θά ἔπαιρναν ὑπόψη τίς ἀνάγκες της. Ἀλλά αὐτό δέ συμβαίνει. Ἡ μητέρα μέ τό παιδικό καροτσάκι δέ βρίσκεται στό ἐπίκεντρο τῆς σκέψης τῶν προγραμματιστῶν, ὅταν σχεδιάζουν ἕνα νέο κτίριο, ἐφοδιασμένο μέ σκάλες πού ἔχουν στενά σκαλοπάτια. Ἀκόμα καί σέ ὅτι θεωρεῖται σάν καθαρά γυναικεῖος τομέας, ὅπως τά μεγάλα καταστήματα, τά διαμερίσματα κλπ. δέ λαμβάνεται καμιά φροντίδα γιά τίς γυναῖκες πού ἔχουν μικρά παιδιά. Στήν πραγματικότητα, κάθε πτυχή τοῦ περιβάλλοντός μας σχεδιάζεται μέ μιά σκέψη στό μυαλό, τόν ἐνήλικο, ὑγιή ἄντρα ἐνῶ οἱ γυναῖκες μαζί μέ τούς ἀνάπηρους καί τούς πολύ γέρους, ἀγνοοῦνται. Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ἄλλος ἕνας ἀπ' τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἡ κοινωνία χρησιμοποιεῖ ἕνα διπλό πρότυπο.

Ἀλλά ὁ τελευταῖος ἔχει ἴσως πιό βαθειές ἐπιπτώσεις, τό βάρος τῶν ὁποίων εἶναι ἀναγκασμένες νά τό ὑποστοῦν οἱ μητέρες.

Ἡ παιδική φροντίδα ἀποτελεῖ μιά δύσκολη καί σημαντική μορφή ἐργασίας, ἀλλά ειδωμένη ἀπ' τή σκοπιά τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, μέ βάση τήν ὁποία ἔχουμε χειραγωγηθεῖ ν' ἀξιολογοῦμε, ἡ μητέρα δέν προσφέρει τίποτα πού νά ἔχει μιά ἀγοραστική ἀξία καί, σά συνέπεια, δέν ἀναγνωρίζεται οἰκονομικά. Δέν

πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι στοιχίζει φ θ η ν ό τ ε ρ α στὸ κατεστημένο, ν' ἀναγνωρίζει τὴ γυναικεία δουλειὰ ἀπὸ πνευματικὴ ἄποψη μᾶλλον, παρὰ ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἂν ὄχι καὶ γι' ἄλλους, ἡ διατήρηση τῶν πραγμάτων ὅπως ἔχουν, εὐνοεῖ τὰ συμφέροντα τοῦ κατεστημένου.

Ὁ πιὸ φοβερὸς, τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀποδείχνεται αὐτὸ εἶναι ἡ ἀπελπιστικὴ ἔλλειψη νηπιαγωγείων κι εὐκολιῶν προσχολικῆς ἀγωγῆς. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ, ὅτι ἡ Ἔκθεση Πλόουντεν γιὰ τὴν προσχολικὴ Ἐκπαίδευση, στὰ 1967, συνιστοῦσε πὼς ἕνα ἀπ' τὰ πρῶτα μελήματα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἔπρεπε νά 'ναι ἡ δημιουργία δημόσιων νηπιαγωγείων γιὰ παιδιὰ ἀπὸ 3 - 5 χρονῶν. Αὐτὸ συνέβηκε πρίν, ἀπὸ 4 χρόνια, ἀλλὰ ἀπὸ τότε δὲν ἔχουν γίνει πολλὰ πράγματα. Ὁ πιὸ ἀποτελεσματικὸς τρόπος γιὰ νὰ ἐξοικονομηθεῖ τὸ δημόσιο χρῆμα, γιὰ νὰ μένουν τὰ παιδιὰ μαζὶ μὲ τὴ μητέρα τους στὸ σπίτι ὡς ὅτου γίνουν 5 χρονῶν, εἶναι νὰ τονίζεται ξανὰ καὶ ξανὰ ὁ ἀποκλειστικὸς χαρακτήρας κι ἡ σημασία τῆς σχέσης μητέρας - παιδιοῦ. Βομβαρδιζόμαστε ἀπὸ κάθε γωνιὰ μ' αὐτὸ τὸ μήνυμα καὶ καμιὰ γυναίκα δὲν εἶναι ἀπρόσβλητη ἀπ' αὐτό. Ἀπ' τὸ Μπόουλμπυ ὡς τὴν «Ἰδιότητα τῆς Γυναίκας», ἀποτελεῖ προνόμιο τοῦ καθένα νὰ δηλώνει μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι τὸ παιδὶ χρειάζεται τὴ μητέρα του κι ὅτι ἂν στερηθεῖ τὴ σταθερὴ κι ἀποκλειστική της φροντίδα καὶ προσοχή, θὰ ὑποστεῖ ἀμέτρητες δυσκολίες κι ἴσως νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἐγκληματία.

Ὁ καθηγητὴς Τζὼν Μπόουλμπυ, εἶναι ὁ κυριώτερος ἔνοχος ποὺ εὐθύνεται γι' αὐτό. Μὲ τὰ ἴδια του τὰ λόγια:

> «Φαίνεται πὼς ὑπάρχει ἕνα πολὺ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα πίσω ἀπ' τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ παρατεταμένος χωρισμὸς ἑνὸς παιδιοῦ ἀπ' τὴ μητέρα του (ἢ τὸ ὑποκατάστατο τῆς μητέρας του) στὰ πέντε πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἀπ' τὶς βασικώτερες αἰτίες τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐγκληματικοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς ἔμμονης ἐκτροπῆς».
>
> Μπόουλμπυ, 1947

καὶ

«Αὐτὸ ποὺ θεωρεῖται σὰ βασικὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ ὑ-

γεία εἶναι ὅτι τὸ νήπιο καὶ τὸ μικρὸ παιδὶ πρέπει νὰ ἀπολαμβάνουν μιὰ θερμή, στενὴ καὶ διαρκὴ σχέση μὲ τὴ μητέρα τους (ἢ τὸ μόνιμο ὑποκατάστατο τῆς μητέρας τους), στὴν ὁποία βρίσκουν κι οἱ δυὸ εὐχαρίστηση κι ἱκανοποίηση».

1952

καὶ

«Ὁ μερικὸς ἀποχωρισμὸς δημιουργεῖ, στὴ διάρκεια τῆς διαπαιδαγώγησης τοῦ παιδιοῦ, ἔντονη ἀνησυχία, ὑπερβολικὴ ἀνάγκη ἀγάπης, ἰσχυρὰ αἰσθήματα ἐκδίκησης καί, προερχόμενες ἀπ' αὐτά, ἐνοχὴ καὶ κατατονία...

Ὁ ὁλοκληρωτικὸς ἀποχωρισμός... ἔχει ἀκόμα πιὸ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις πάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ χαρακτήρα καὶ μπορεῖ ν' ἀκρωτηριάσει ὁλότελα τὴν ἱκανότητα δημιουργίας σχέσεων».

1952

Στὰ 1956, παραδέχθηκε ὅτι ἴσως νὰ εἶχε μεγαλοποιήσει τὰ πράγματα ἀλλὰ συσχέτιζε αὐτὸ μόνο μὲ τὶς μακροπρόθεσμες συνέπειες τῆς θεσμοποίησης (ἤ, ὅπως τὴν ὀνόμαζε, «μητρικῆς στέρησης»).

Στὰ 1958 ὅμως σ' ἕνα γράμμα του πρὸς τὴ LANCET ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ θέση του παρέμενε ἀμετακίνητη, ἀντίθετα μὲ τὴ γενικὴ γνώμη τῶν ἐπιστημόνων.

Διάφοροι συγγραφεῖς ἔχουν ἐπικυρώσει ἀπὸ τότε τὴν πλατιὰ διαδομένη ἐπίδραση τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπόουλμπυ.

Μὲ τὰ λόγια τῶν καθηγητοῦ Γιάτκιν καὶ τῆς Ἄνθια Χόλμ, στὸ βιβλίο τους «Οἱ Ἐργαζόμενες Μητέρες καὶ τὰ Παιδιά τους»:

> «Δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἀνάμεσα στοὺς βασικοὺς λόγους ποὺ συνετέλεσαν στὴ γενικὴ ἀποδοκιμασία τὴν ὁποία προεκτείνει ἡ κοινωνία μας στὶς μητέρες μὲ μικρὰ παιδιά, οἱ ὁποῖες ἐργάζονται ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἐνοχὴ ποὺ αἰσθάνονται οἱ μητέρες, εἶναι οἱ θέσεις τοῦ Δρ Τζὼν Μπόουλμπυ».

καὶ

«Οἱ ὑποθέσεις τοῦ Μπόουλμπυ ἐξακολουθοῦν ἀκόμα καὶ τώρα νὰ ἐφοδιάζουν τόσο τοὺς ἐπίσημους ὅσο καὶ τοὺς ἀνεπίσημους ὀργανισμούς, μὲ ἀναμφισβήτητες ὑποτίθεται ἀποδείξεις, ποὺ εὐνοοῦν τὴν ἐκτέλεση τέτοιων προγραμμάτων γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση χρημάτων, ὅπως τὸ κλείσιμο τῶν ἡμερήσιων νηπιαγωγείων»

Ὁ Κρίγκιερ, ἀναφέρει στὸ ἔργο του, «Πατρικὴ Στέρηση: Μιὰ μελέτη πάνω στὴν Παιδικὴ Ἐγκληματικότητα»:

«Ἡ εὐθύνη γιὰ τὸν τονισμὸ τοῦ ρόλου τῆς μητέρας ἀνήκει στὸν Τζὼν Μπόουλμπυ, μιά κορυφαία αὐθεντία στὰ ἀποτελέσματα τῆς μητρικῆς στέρησης, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐξασκήσει μιὰ ἰσχυρὴ ἐπίδραση πάνω στοὺς ἐρασιτέχνες καὶ τοὺς ἐπαγγελματίες».

Παίρνοντας ὑπόψη τὸ κατεστημένο συμφέρον ποὺ ὑπάρχει, γιὰ νὰ μένουν οἱ μητέρες στὸ σπίτι, ἀρχίζουμε νὰ καταλαβαίνουμε γιατί οἱ ἀπόψεις τοῦ Μπόουλμπυ προσελκύουν τὴν παγκόσμια προσοχή, ἐνῶ τὸ πλῆθος τῶν ἀντιπάλων του, ποὺ ἔχει παρουσιάσει πλούσια ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἀναιροῦν τὴ θέση του, παραμένει σχετικὰ στὴν ἀφάνεια. Οἱ ἐρευνητὲς αὐτοὶ διαβάζονται μόνον ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητὲς ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲ διαβάζονται ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐκλαϊκεύουν τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις. Ἂν δημοσιεύονταν αὐτὲς οἱ ἀνακαλύψεις, θά 'ταν πολὺ μεγάλη ἡ ἀπειλὴ γιὰ τὴν κοινωνικὴ τάξη.

Ἀλλὰ ἡ ἀπειλὴ γιὰ τὴν κοινωνικὴ τάξη δὲ θά 'ταν τίποτα σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀπειλὴ γιὰ τὶς ἴδιες τὶς μητέρες — γιὰ τὴ βάση τῆς ζωῆς τους — γιὰ τὴν πεποίθησή τους ὅτι ὄχι μόνο ἀποτελοῦν τὸ βασικὸ συστατικὸ τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ τους, ἀλλὰ καὶ τὸ μ ό ν ο βασικὸ συστατικό. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ γυναῖκες ἔχουν ἀγκαλιάσει αὐτὴ τὴ μυθολογία τόσο βλόψυχα, ὥστε αὐτὲς οἱ ἴδιες εἶναι ποὺ τὴν ἐνισχύουν σταθερά. Ἂν πιέζονταν πραγματικά, θὰ ἐκμυστηρεύονταν ὅτι τὰ παιδιά τους μποροῦσαν νὰ τὰ καταφέρουν δίχως τοὺς πατέρες τους, τὶς γιαγιάδες τους, τὸ σχολεῖο, τὴν παρέα κλπ. Ἂν ὅμως στερούνταν τὴ μητέρα τους, θὰ κατάρρεαν.

Ἂν πιστέψουμε πὼς οἱ γυναῖκες λαχταροῦν τὴ σιγουριά, τότε θὰ πρέπει ν' ἀκολουθήσουν, κατὰ κάποιο τρόπο, ἕνα δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἱκανοποίηση αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ γίνουν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀπαραίτητες. Ὁ πιὸ παθητικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀπεικονίζεται αὐτό, εἶναι ἡ περίπτωση ποὺ ἀρρωσταίνει μιὰ μητέρα. Ἡ τελευταία παραπαίει ἀδιάλαχτα, ἀρνούμενη συχνὰ προσφορὲς βοηθείας. Διαφορετικὰ θὰ μποροῦσε ν' ἀνακαλύψει ὅτι τὰ παιδιά της τὰ καταφέρνουν καλύτερα δίχως αὐτή. Παρόμοια, συμβαίνει συχνά, ὅταν πέσει κάτω ἕνα παιδὶ καὶ τὸ περιποιεῖται ὁποιος τύχει νὰ βρίσκεται ἐκεῖ, νὰ τρέξει ἡ μητέρα, νὰ τ' ἁρπάξει ἀπ' τὰ χέρια ἐκείνου τοῦ προσώπου καὶ νὰ τοῦ πεῖ «Κοίτα, κοίτα, ἡ μαμὰ εἶναι ἐδῶ». Τέτοιες γυναῖκες ἐνισχύουν τὴν ἐξάρτηση τοῦ παιδιοῦ ἀπ' τὴ μητέρα κι ἀναβάλλουν ἔτσι τὴ συνειδητοποίηση τοῦ γεγονότος ὅτι εἶναι περιττὲς σὰ μητέρες.

Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, φυσικά, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ εἶναι γνωστὸ σ' ὅλα τὰ ἐγχειρίδια σὰ φυσιολογικὸ παιδί, δηλαδή, ἕνα παιδὶ ποὺ εἶναι νευρωτικὰ προσκολλημένο στὴ μητέρα του. Αὐτή, ὄντας ἕνα πρότυπο μητέρας, ἀνατρέφει αὐτὸ τὸ τέλειο παιδί, ἐνισχύοντας σταθερὰ κάθε ἔνδειξη ἐξάρτησης ἀπ' αὐτή, ποὺ ἐκεῖνο ἐπιδείχνει, ἱκανοποιώντας ἀρχικὰ τὶς φυσικὲς του ἀνάγκες κι ὕστερα τὶς ψυχικές. Τὸ βάζει νὰ κοιμηθεῖ στὶς 6.30' μ.μ. μὲ συνέπεια αὐτὸ νὰ βλέπει τὸν πατέρα του μόνο μισὴ ὥρα τὴν ἡμέρα, τὸ ἀφήνει σπάνια, ἂν ὄχι καθόλου, μὲ κάποιον ἄλλο περισσότερο ἀπὸ μιὰ ὥρα περίπου κι ἐπιφυλάσσει τὴν ὕστατη περιφρόνηση της γιὰ κάθε μητέρα ποὺ δὲν προσαρμόζεται σ' αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ πρότυπο. Ὅταν ἕνα παιδί, ποὺ μεγάλωσε μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, χωρίζεται ἀπ' τὴ μητέρα του καὶ νοιώθει ἀνησυχία, τότε οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες, ἀντὶ νὰ τρίβουν τὰ χέρια τους μὲ ἀγαλλίαση μπροστὰ σ' ἕνα ἀκόμα παράδειγμα μητρικῆς στέρησης, θά 'ταν καλύτερο νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἐξέταση τῶν ἐμπειριῶν τοῦ παιδιοῦ πρὶν ἀπ' τὸ χωρισμό.

Αὐτοὶ οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες θά 'χαν ἐπίσης καλύτερη ἀσχολία ἂν ἔστρεφαν τὴν προσοχή τους στοὺς πατέρες. Ἡ Μάργκαρετ Μήϊντ εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ χωρισμός κι ἡ ἀσημαντότητα τοῦ πατέρα δὲν καθορίζονται βιολογικά, ἀλλὰ εἶναι ἕνα ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς βιομηχανοποίησης. Στὸ τρίτο συνέδριο τῆς

'Ομάδας Μελέτης τῆς Παιδικῆς 'Ανάπτυξης, τοῦ Παγκόσμιου 'Οργανισμοῦ 'Υγείας, εἶπε:

«Στὶς πολὺ στοιχειώδεις κοινωνίες, ὅπως τῶν Αὐστραλῶν 'Ιθαγενῶν, τῶν νησιῶν τῆς Ν. Θάλασσας καὶ μερικῶν 'Αφρικανικῶν, ὁ ἀρσενικὸς ἀναλαμβάνει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς φροντίδας τοῦ παιδιοῦ. 'Αλλὰ σὲ κάθε κοινωνία γιὰ τὴν ὁποία ὑπάρχουν γραπτὰ στοιχεῖα, μὲ τὴν ἄνθηση αὐτῶν ποὺ ὀνομάζουμε πολιτισμό, καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ταξικὴ δομή, ἱεράρχιση τῆς ἐξουσίας κλπ. ἕνα ἀπ' τὰ πρῶτα πράγματα ποὺ συνέβηκαν, ὑπῆρξε ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀρσενικοῦ ἀπ' τὸ ἴδιο του τὸ παιδί, μετὰ ἀπὸ ἕνα χρονικὸ διάστημα δυό, τριῶν, τεσσάρων, ἕξη, δώδεκα χρόνων. Νομίζω πὼς ἕνα ἀπ' τὰ θέματα ποὺ ἴσως θὰ θέλαμε νὰ συζητήσουμε ἐδῶ, ἔγκειται στὸ ἂν αὐτὸ δ ὲ ν ἀποτελεῖ μιὰ π ρ ο ϋ π ό θ ε σ η του πολιτισμοῦ κι ἂν μιὰ ἀπὸ τὶς ρίζες τῆς δημιουργικότητας τῶν ἀντρῶν δὲν ὑπῆρξε αὐτὴ ἡ παρεμπόδισή τους ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὰ μωρά».

Τέτοιες ἀνατρεπτικὲς ἀπόψεις ἀναφορικὰ μὲ τὸ ρόλο τῶν πατεράδων, δὲν μποροῦν νὰ βρεθοῦν στὴν παραδοσιακὴ βιβλιογραφία ποὺ ἀναφέρεται στὴν παιδικὴ φροντίδα. Ὅπως μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε, ὁ Μπόουλμπυ ἔχει πολὺ διαφορετικὲς ἀπόψεις. Νὰ τί εἶχε νὰ πεῖ γιὰ τοὺς πατεράδες:

«Στὰ μάτια τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ὁ πατέρας παίζει ἕνα δευτερεύοντα ρόλο κι ἡ ἀξία του μεγαλώνει στὸ μέτρο μόνο ποὺ ἐλαττώνεται ἡ πρωτότητα τοῦ παιδιοῦ ἀπέναντι στὸ χωρισμό. Μολοντοῦτο, ὅπως ξέρει τὸ ἐξώγαμο παιδί, οἱ πατεράδες ἔχουν τὴν ἀξία τους ἀκόμα καὶ στὴ νηπιακὴ ἡλικία. Ὄχι μόνο προσφέρουν στὶς γυναῖκες τους τὰ ἀπαραίτητα ὥστε νὰ τὶς κάνουν ἱκανὲς ν' ἀφιερωθοῦν ἀπεριόριστα στὴ φροντίδα τοῦ νηπίου, ἀλλά προσφέροντάς της κι ἀγάπη καὶ συντροφιά, τὴ στηρίζουν ἠθικὰ καὶ τὴ βοηθοῦν νὰ διατηρήσει αὐτὴ τὴν ἁρμονικὴ, ἱκανοποιημένη διάθεση μέσα στὸ περιβάλλον ποὺ ἀναπτύσσεται τὸ παιδί. 'Επομένως, σ' αὐτὰ ποὺ θ' ἀκολουθήσουν, ἐνῶ θὰ γίνεται συνεχὴς ἀναφορὰ στὴ σχέση μη-

τέρας - παιδιοῦ, πολὺ λίγα θὰ εἰπωθοῦν γιὰ τὴ σχέση πατέρα - παιδιοῦ. Ἡ ἀξία του, σὰν τὸ οἰκονομικὸ κι ἠθικὸ στήριγμα τῆς γυναίκας, θὰ ὑπονοεῖται».

Αὐτὸ ποὺ μᾶς προσφέρει ὁ Μπόουλμπυ εἶναι μιὰ εἰκόνα τῆς ἱκανοποιημένης μητέρας, τοῦ τύπου τῶν ὡραίων γυναικῶν ποὺ παρουσιάζουν τὰ γυναικεῖα περιοδικά, ποὺ προσφέρει τὴν ἁρμονία στὸ ἀναπτυσσόμενο παιδί της κι ἡ ὁποία ἔχει ἕνα σύζυγο ποὺ ἔρχεται σπίτι κάθε παρασκευὴ βράδυ καὶ χαμογελάει καθὼς προσφέρει τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια κι ἂν κατὰ τύχη φιλήσει τὴ γυναίκα του, δὲν ἐκφράζει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν ἀγάπη του, ἀλλὰ τῆς προσφέρει μόνο τὴν ἠθικὴ ὑποστήριξη, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ μπορέσει νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ. Ὅπως κι οἱ ἀπόψεις τοῦ Μπόουλμπυ γιὰ τὴ μητρότητα ἔτσι κι αὐτὴ ἡ εἰκόνα τοῦ πατρικοῦ ρόλου ἔχει διεισδύσει μέσα στὴ λαϊκὴ μυθολογία. Δὲν εἶναι δύσκολο ν' ἀντιληφθοῦμε τὸ λόγο ποὺ συνέβηκε αὐτό. Ὅπως ἀκριβῶς τὸ οἰκονομικὸ συμφέρον τοῦ κατεστημένου εὐνοεῖ τὴν ἀπομόνωση τῆς μητέρας, ποὺ ἔχει μικρὰ παιδιά, στὸ σπίτι, ἔτσι εὐνοεῖ καὶ τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ πατέρα μέσα στὴν ἐργασία.

Τὸ σύστημα χρειάζεται τὴν ἐργασία, ἡ ὁποία φυσικὰ ἀποτελεῖ τὴ ρύθμισή του καὶ τὸ χρῆμα, ποὺ κερδίζει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐργασία, γιὰ ν' ἀγοράσει τ' ἀγαθὰ ποὺ παράγει. Ἔτσι ὁ πατέρας ἐνθαρρύνεται μ ό ν ο νὰ συμμετέχει στὴ γονικὴ λειτουργία.

Δὲν εἶναι ἀπαραίτητος σὰν τὴ μητέρα, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε χρήσιμος μ' ἕνα παρόμοιο τρόπο. Κανένα ἀπ' τὰ ἐκλαϊκευμένα βιβλία, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν παιδικὴ φροντίδα, ποὺ ἔχω διαβάσει, δὲν κάνει καμιὰ ἀναφορὰ στὸν πατέρα, παρόλο ποὺ μοῦ ἔχουν πεῖ ὅτι κάποιο περιέχει πραγματικὰ μιὰ «σημείωση γιὰ τοὺς πατεράδες», στὸν ἐπίλογο, ὅπου προτείνει στὸν πατέρα νὰ πείσει τὴ γυναίκα του νὰ πλένει τὸ μωρὸ κάθε βράδυ, ὅταν αὐτὸς θὰ βρίσκεται στὸ σπίτι, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ παρακολουθεῖ. Μερικὰ ἀπ' τὰ εἰδικευμένα βιβλία ποὺ ἀναφέρονται στὴν παιδικὴ φροντίδα, ἀρνιοῦνται ὁλότελα τὸ ρόλο τοῦ πατέρα, ἐνῶ ὅπου ἀναφέρεται, θεωρεῖται μόνο σὰ μιὰ περιστασιακὰ ὑποκατάστατη μητέρα. Ὁ Δρ Σπὸκ κάνει μιὰ θαρραλέα προσπάθεια, ὅταν ἀπευθύνεται στοὺς «γονεῖς, στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου του. «Ἡ Βρεφικὴ κι ἡ Παι-

δική φροντίδα», ἀλλὰ δὲ τὴ συνεχίζει κι ὅλες οἱ συνακόλουθες ἀναφορὲς γίνονται στὴ μητέρα».

Ἑπομένως, σ' ὅλη τὴ σοβαρὴ καὶ τὴν ἐκλαϊκευμένη βιβλιογραφία, ὁ ρόλος τοῦ πατέρα σὰ γονέα, σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸ ρόλο τῆς μητέρας, ἐκτοπίζεται ριζικά.

Ἄς γυρίσουμε τώρα στὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς μητρικῆς στέρησης.

Ἀρχικά, ὅλη ἡ πρωτότυπη ἐργασία ἔχει γίνει μὲ βάση παιδιὰ ποὺ μεγάλωσαν σὲ ἱδρύματα κι ὁ λόγος εἶναι ὁλοφάνερος. Εἶναι οὐσιαστικὰ ἀδύνατο νὰ βρεθοῦν παιδιὰ ποὺ μεγάλωσαν μέσα σὲ οἰκογένειες ὅπου ἔλειπε ἡ μητέρα, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ ἀποδείξεις, τέτοιες καθὼς εἶναι, θά 'πρεπε νὰ συγκεντρωθοῦν ἀπὸ πολὺ σπάνιες περιπτώσεις, ὅπου τὰ παιδιὰ εἶχαν ἐγκαταλείψει ὁριστικὰ τὸ πατρικὸ τους σπίτι. Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ παιδιὰ αὐτὰ εἶχαν στερηθεῖ πολλὰ πράγματα ἐκτὸς ἀπ' τὴ μητέρα τους κι ὄχι λιγώτερο τὸν πατέρα τους καὶ τὴν ἀγάπη γενικότερα. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς καὶ μόνο θά 'ταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ καταρρίψει τὶς ἀποδείξεις τοῦ Μπόουλμπυ. Ὁ Γκρίγκιερ ἔχει δείξει ὅτι, αὐτὰ ποὺ μελετοῦσαν ὁ Μπόουλμπυ κι οἱ ὀπαδοί του, δὲν ἦταν τ' ἀποτελέσματα τῆς μητρικῆς στέρησης, ἀλλὰ οἱ συνέπειες τῆς θεσμοποίησης. Αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα μπορεῖ νά 'ναι βλαβερά, δίχως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι εἶναι πάντοτε τέτοια. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι κάθε παιδὶ ποὺ βρίσκεται σ' ἕνα ἵδρυμα, εἶναι ἐκεῖ γιὰ κάποιο λόγο, ὅπως ὁ θάνατος ἑνὸς γονιοῦ, ἡ διάλυση ἑνὸς σπιτιοῦ ἢ ἁπλὰ γιατὶ δὲν τὸ ζητάει κανεὶς. Κανένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι συντελεῖ στὴν ὑγιὴ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ. Καμιὰ ὅμως ἀπ' τὶς ἀνακαλύψεις τοῦ Μπόουλμπυ δὲν παίρνει ὑπόψη ὁποιοδήποτε ἀπ' αὐτὰ τὰ σημεῖα. Ἡ μόνη κριτικὴ τὴν ὁποία προσδοκεῖ εἶναι ἡ τελευταία ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ σκεφθεῖ κανείς, δηλαδή, ὅτι τὰ παιδιά, ποὺ ἐξέτασε στὰ ἱδρύματα, ἴσως νὰ προέρχονται ἀπὸ «φτωχό, σωματικὰ καὶ ψυχικά, ὑλικό», ὁπότε ἡ κληρονομικότητα καὶ μόνο μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν καθυστερημένη τους ἀνάπτυξη. Συνεχίζοντας, προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀνασκευάσει μὲ μιὰ ἀκαταμάχητη λογικὴ κι ἀναφέρει τὴν περίπτωση τῶν δίδυμων κατσι-

κιῶν, ὅπου ὅταν τὸ ἕνα ἀπ' αὐτὰ ἀπομακρύνθηκε ἀπ' τὴ μητέρα του, ἔγινε «ψυχολογικὰ ἀπαθές» ὅταν ἀναβόσβυναν μπροστά του διάφορα φῶτα. Καταλήγει σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κάνοντας τὴν ἀκόλουθη δήλωση:

> «Αὐτὴ εἶναι μιὰ ὑπεραρκετὴ ἀπόδειξη τῶν δυσμενῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μητρικῆς στέρησης στὰ νεαρὰ θηλαστικὰ κι ἀναιρεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὅλα τὰ ἀποτελέσματα ποὺ βλέπουμε ὀφείλονται στὴν κληρονομικότητα».

Ὁ Μπόουλμπυ κάνει ἕνα σωρὸ τέτοια χτυπητὰ λάθη ἐκτίμησης, χονδροειδοῦς ὑπεραπλοποίησης κι ἐπίμονης μονομέρειας. Λόγου χάρη, προειδοποιεῖ τοὺς ἐρευνητὲς νὰ μὴν ἐξαπατοῦνται ἀπὸ παιδιά, ποὺ μεγαλώνουν σὲ ἱδρύματα, τὰ ὁποῖα, μὲ τὰ ἴδια του τὰ λόγια, εἶναι «ἥσυχα, ὑπάκουα, εὐγενικὰ καὶ ποὺ φαίνονται ἀκόμα κι εὐτυχισμένα», γιατὶ ἡ προσαρμογή τους δὲν μπορεῖ νά 'ναι παρὰ μόνο «ἐπιφανειακή». Παίρνοντας ὑπόψη αὐτὰ ποὺ ἀνέφερε γιὰ τὶς κατσίκες, καὶ τοὺς πατεράδες, ἐλπίζω ὅτι ἔχω δείξει πὼς τὰ κείμενά του δὲ δικαιολογοῦν σοβαρώτερη ἐξέταση, ἐκτὸς ἀπ' τὸ μέτρο στὸ ὁποῖο ἐπηρεάζουν γενικότερες στάσεις.

Πρωτοῦ στραφοῦμε στὶς ἄλλες ἀποδείξεις, ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε αὐτὰ ποὺ εἶπε ὁ Γκρίγκιερ, ἀναφορικὰ μὲ τὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῶν ὑποθέσεων σ' ἕνα τομέα τόσο συναισθηματικὰ φορτισμένο ὅπως ἡ μητρικὴ στέρηση. Αὐτὸς ὁ συγγραφέας εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἀμφισβητεῖ τὴ βασιμότητα τῆς ἐφαρμογῆς ἐπιστημονικῶν μεθόδων πάνω στὰ ἀνθρώπινα ὄντα:

> «Γιὰ νὰ καθορίσουμε τ' ἀποτελέσματα τῆς πατρικῆς στέρησης, θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε ἕνα ἐφαρμόσιμο ἐπιστημονικὸ μοντέλο, πρᾶγμα ποὺ στὴ σημερινὴ φάση τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης θά 'ταν ἕνα πειραματικὸ μοντέλο. Πρέπει νὰ ἐπεξεργαστοῦμε πειραματικὰ τὶς ὑποθετικὲς αἰτίες γιὰ νὰ δοῦμε πόσο συχνὰ γεννοῦν τὰ ὑποθετικὰ ἀποτελέσματα, διαφορετικὰ ἡ προδικασμένη αἰτία μπορεῖ νά 'ναι ἁπλῶς ἕνας συνειρμὸς (μιὰ συσχέτιση) ... Τὰ ἐμπόδια ποὺ μπαίνουν στὴ χρήση τοῦ πειραματικοῦ μοντέλου πάνω στὰ ἀνθρώπινα

πλάσματα, ἐξασθενίζουν τὴ δύναμη πρόβλεψης τῶν ὑποθέσεων στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, οἱ ὁποῖες, συγκρινόμενες μὲ τὶς ὑποθέσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀξιολογοῦνται περισσότερο σὰν πειραματικὲς προβλέψεις παρὰ σὰ νόμοι... Μιὰ ὑπόθεση μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἐπειδὴ ἔχει διατυπωθεῖ ὄχι ἐπειδὴ εἶναι ἀληθινή».

Ἕνα τέλειο παράδειγμα μιᾶς ὑπόθεσης, ποὺ ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ ἐπειδὴ διατυπώθηκε, βρίσκεται σὲ μιὰ πολὺ γνωστὴ μελέτη μὲ τίτλο «Οἱ Ἐργαζόμενες Μητέρες κι ἡ Ἐγκληματικότητα», τῶν Γκλούκ καὶ Γκλούκ, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται πολὺ παραγωγικὰ σ' αὐτὸ τὸν τομέα.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης ἦταν 500 νεαροὶ ἐγκληματίες σὲ ἀντιπαραβολή, κατὰ ζευγάρια, μὲ κανονικὰ παιδιὰ ἀνάλογης ἡλικίας, πολιτιστικοῦ ὑπόβαθρου κλπ.

Οἱ ἐργαζόμενες μητέρες χωρίστηκαν σὲ δυὸ ὁμάδες, σ' ἐκεῖνες ποὺ ἐργάζονταν τακτικὰ καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ ἐργάζονταν σποραδικά, σὲ παρόμοια εἴδη ἐργασίας (καθάρισμα, ἐργασία καταστήματος κλπ.) Τὸ 54% τῶν νεαρῶν ἐγκληματιῶν, εἶχαν μητέρες ποὺ ἀπασχολούνταν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ νοικοκυριό, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ 46%, τῶν ὁποίων οἱ μητέρες ἐργάζονταν ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι. Ἑπομένως, μιὰ ἐλάχιστα μεγαλύτερη ἀναλογία παιδιῶν τῆς πρώτης κατηγορίας, εἶχαν μητέρες ποὺ τὰ φρόντιζαν ὅλη τὴ μέρα. Ὅταν ὅμως οἱ συγγραφεῖς στράφηκαν στὶς σποραδικὰ ἀπασχολούμενες γυναῖκες, πολλὲς ἀπ' τὶς ὁποῖες εἶχαν κι αὐτὲς βεβαρυμένο ποινικὸ μητρῶο καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἄντρες ἔμεναν συχνὰ ἄνεργοι κι ὅπου κι οἱ δυὸ γονεῖς στερούνταν τὸν «αὐτοσεβασμό», ἀνακάλυψαν ἕνα μεγαλύτερο ποσοστὸ ἐγκληματιῶν. Διαθέτοντας τὴ μονομέρεια ἑνὸς ἐπιστήμονα ἀποφασισμένου ν' ἀνακαλύψει μιὰ αἰτιατικὴ σχέση, ἀνάμεσα στὴ μητρικὴ ἀπασχόληση καὶ τὴν ἐγκληματικότητα καὶ ν' ἀποδείξει ἔτσι τὴν ὑπόθεση, οἱ συγγραφεῖς ἀγνοοῦν τοὺς ἄλλους πιθανοὺς παράγοντες ποὺ συντελοῦν στὴν ἰδιομορφία αὐτῶν τῶν παιδιῶν καὶ καταλήγουν:

«Ἔχουμε ἤδη ἀρκετὲς ἀποδείξεις, ποὺ νὰ μᾶς ἐπιτρέπουν τουλάχιστον ἕνα μετρημένο συμπέρασμα, ὅτι ἡ χειρότερη ἀπ' τὶς ἐργαζόμενες μητέρες εἶναι ἐκείνη ποὺ φαίνεται νὰ

ἔχει μιὰ ἐσώτερη ἀνάγκη νὰ κινεῖται ἀλλοπρόσαλα ἀπ' τὴ μιὰ δουλειὰ στὴν ἄλλη, ἐπειδὴ ἴσως βρίσκει ἔτσι ἀνακούφιση ἀπ' τὸ μπελὰ τοῦ νοικοκυριοῦ».

Σημειῶστε ὅτι δὲν ἀναφέρουν καθόλου πὼς αὐτὴ ἡ «ἐσώτερη» ἀνάγκη θὰ μποροῦσε νά 'ναι οἰκονομική, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ὁ σύζυγος εἶναι ἄνεργος. Μὲ τὸ συμπέρασμά τους οἱ συγγραφεῖς ρίχνουν τὴ μάσκα τους ἀποκαλύπτοντας τὶς ἠθικοπλαστικὲς ὑποθέσεις καὶ τὶς στερεότυπες στάσεις, ποὺ ὑποβόσκουν στὸ ἔργο τους.

«Καθὼς προσφέρονται ὁλοένα καὶ περισσότερα κίνητρα στὶς παντρεμένες γυναῖκες, μὲ τὴ μορφὴ χρηματικοῦ κέρδους, συγκίνησης κι ἀνεξαρτησίας ἀπ' τὸ σύζυγο, γιὰ νὰ τὶς ἀποτραβήξουν ἀπ' τὰ οἰκιακά τους καθήκοντα, τὸ πρόβλημα ὀξύνεται κι ἀποκτάει μεγαλύτερες διαστάσεις. Εἶναι ἕνα πρόβλημα ποὺ θά 'πρεπε νὰ συζητιέται ἐλεύθερα κι εἰλικρινά, σ' ὅλες τὶς κοινότητες, ἀπ' τὶς μητέρες, τοὺς πατεράδες, τοὺς παπάδες, τὸν ψυχίατρο καὶ τὸν κοινωνικὸ λειτουργό»

Ὅταν αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τοὺς ὅρους «χειρότερη», «τράβηγμα», «κίνητρο», «ἀνεξαρτησία ἀπ' τὸ σύζυγο», θὰ πρέπει ν' ἀμφισβητηθεῖ σοβαρὰ ἡ ἐπιστημονική τους ἀντικειμενικότητα. Παρόμοια, τὸ συμπέρασμά τους ὅτι ὑπάρχει μιὰ αἰτιακὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ σποραδικὰ ἀπασχολούμενη μητέρα καὶ τὴν ἐγκληματικότητα, εἶναι πολὺ ἀμφίβολο. Ξέχωρα ἀπ' τοὺς ἄλλους παράγοντες ποὺ λειτουργοῦν μέσα στὶς οἰκογένειες αὐτῶν τῶν παιδιῶν, οἱ συγγραφεῖς ἔχουν ἀγνοήσει ἐσκεμμένα τὸ γεγονὸς ὅτι κι οἱ πατεράδες ἀπασχολοῦνταν ἐπίσης σποραδικά.

Πολλὲς μελέτες, ἀναφορικὰ μὲ τὶς συνέπειες τῆς μητρικῆς ἐργασίας, πάσχουν ἀπ' τὴν ἴδια ἔλλειψη ἀμεροληψίας, ὅπως ἡ μελέτη τοῦ Γκλούκ. Ἡ Μάργκαρετ Μπροῦτον, στὸ δοκίμιό της, «Ἐργαζόμενες Μητέρες μὲ Παιδιά», πρότεινε:

«... γιὰ τὶς μητέρες ποὺ ἐργάζονται ἐπειδὴ νοιώθουν ἀνία ἢ μοναξιά, θά 'ταν ἴσως λύση ἡ δημιουργία βρεφοκομείων ἢ νηπιαγωγείων, ὅπου οἱ μητέρες θὰ μποροῦσαν ν' ἀφήσουν τὰ παιδιά τους γιὰ λίγες ὧρες, ὥστε νὰ μποροῦν ν' ἀπασχοληθοῦν μὲ ὀλιγόωρες ἐργασίες. Ἕνα ἔκτακτο πρωϊνὸ ἢ ἀπό-

γευμα τὴ 6δομάδα, θὰ συντηροῦσε πιθανὸν τὴν πνευματικὴ γαλήνη πολλῶν γυναικῶν».

Ξέχωρα ἀπ' τὴν ἔλλειψη ἀμεροληψίας, καμιὰ ἀπ' τὶς μελέτες ποὺ ἔχουν γίνει, δὲν ἔχει ἀκόμα κατορθώσει ν' ἀνακαλύψει ἕνα συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὴν ἐγκληματικότητα καὶ τὴν ἀπασχόληση τῆς μητέρας. Στὴν πραγματικότητα, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγούμενα, οἱ Γκλοὺκ ἀνακάλυψαν ὅτι ἕνα μεγαλύτερο ποσοστὸ ἐγκληματιῶν προερχόταν ἀπὸ σπίτια ὅπου οἱ μητέρες ἀπασχολοῦνταν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ νοικοκυριό. Τὰ ἴδια ἀνακάλυψαν κι οἱ Φέργκιουσον καὶ Κάνιζον στὴ Γλασκώβη, στὴ μελέτη ποὺ ἔκαναν γιὰ τοὺς ἐγκληματίες.

Στὰ 1965, οἱ Γουῶρνερ καὶ Πάλμερ ἐξέτασαν τὸ οἰκογενειακὸ ὑπόβαθρο 316 ἀνήλικων ἐγκληματιῶν. κι ἀνακάλυψαν ὅτι τὸ 98% δὲν εἶχε πατέρα ἢ ὑποκατάστατο τοῦ πατέρα, συγκριτικὰ μὲ ἁπλῶς ἕνα 17% ποὺ δὲν εἶχε μητέρα. Ὅπως ἔδειξε ὁ Γκρίγκιερ:

> «Ἡ πατρικὴ στέρηση δὲν μπορεῖ νὰ ἐξετάζεται απομονωμένα περισσότερο ἀπ' ὅτι ἡ μητρικὴ στέρηση».

Στὴν πραγματικότητα, θὰ φαινόταν ὁλότελα φανερὸ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ γίνει καμιὰ μελέτη πάνω στὴν ἐγκληματικότητα, δίχως νὰ ληφθοῦν ὑπόψη ὅλοι οἱ παράγοντες οἰκονομικοί, κοινωνικοί, μορφωτικοί, κλπ. οἱ ὁποῖοι συμμετέχουν ἀπὸ κοινοῦ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ. Αὐτὸς ποὺ πλησίασε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο ἐρευνητὴ αὐτὴ τὴ παραδοχὴ εἶναι ὁ Ἄντρυ ὁ ὁποῖος, κριτικάροντας τὸν Μπόουλμπυ, παρατήρησε ὅτι ὁ τελευταῖος δὲν ἔπαιρνε ὑπόψη τὸν «ἀλληλεπιδρούντα πολλαπλὸ αἰτιακὸ σύνδεσμο», ποὺ εἶναι ἕνας ἔμμεσος τρόπος γιὰ νὰ πεῖ πὼς ἡ ἐγκληματικότητα ἔχει πολλὲς αἰτίες.

Σὲ μιὰ ἐξαντλητικὴ ἀνασκόπιση ὅλων τῶν δημοσιευμένων ἀποδείξεων, γιὰ τ' ἀποτελέσματα ποὺ ἔχει πάνω στὰ παιδιὰ ἡ μητρικὴ στέρηση, τὴν ὁποία ἐπιχείρησε ἡ Λόϊς Στόλτς, ἡ τελευταία εἶχε νὰ πεῖ τὰ ἀκόλουθα πάνω στὸ θέμα τῆς ἐγκληματικότητας:

> «Οἱ μελέτες ποὺ ἐξετάστηκαν τείνουν ν' ἀπορρίψουν τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὰ παιδιὰ ποὺ ἔχουν ἐργαζόμενες μητέρες ἔχουν μεγαλύτερες πιθανότητες νὰ γίνουν ἐγκληματίες, ἀπ'

ὅτι τὰ παιδιὰ τῶν ὁποίων οἱ μητέρες παραμένουν στὸ σπίτι».

Μολοντοῦτο ἐπικρατεῖ ἀκόμα ἡ λαϊκὴ εἰκόνα τῶν ἐργαζόμενων μητέρων καὶ τῆς συνακόλουθης ἐγκληματικότητας, τῶν ὀργισμένων παιδιῶν κλπ. Ἕνα τυπικὸ παράδειγμα εἶναι τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ μιὰ μπροσούρα τῆς Σύλβιας Πῆρσον, μὲ τίτλο «Οἱ ἐργαζόμενες μητέρες»:

> «Τὸ παιδὶ ἔχει τὴν ἀνάγκη νὰ αἰσθάνεται πὼς ὑπάρχει κάποιο πρόσωπο ποὺ προσφέρει τὴν τροφή, τὴν ἄνεση καὶ τὴν εὐημερία γενικώτερα... δίχως αὐτὴ τὴν πρωταρχικὴ προϋπόθεση... τὸ παιδὶ ἀναπτύσσει εὔκολα μιὰ προκλητικὴ στάση ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἐγκληματικότητα.»

Ἄκουσα πρόσφατα νὰ προτείνεται σοβαρά, στὴ μετάδοση μιᾶς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὴν ἐκπομπὴ τοῦ B. B. C., ποὺ ὀνομάζεται: «Σεῖς καὶ τὸ δικό σας», νὰ μὴ προσφέρονται δουλειὲς σὲ παντρεμένες, ἐξαιτίας τῆς πλατιᾶς ἐξάπλωσης τῆς ἐγκληματικότητας, ποὺ προκύπτει ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ γυναῖκες ἐγκαταλείπουν τὸ σπίτι γιὰ νὰ ἐργαστοῦν. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἔχουμε ἐκμεταλλευτεῖ τὴν εὐκαιρία, γιὰ τὸ ὅτι ἡ μητέρα ἐργάζεται ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, γιὰ νὰ μετατρέψουμε τὴν τελευταία σὲ ἀποδιοπομπαῖο τράγο, στὸν ὁποῖο ἀποδίδεται ἡ εὐθύνη τῆς πληθώρας τῶν κοινωνικῶν κι οἰκογενειακῶν παραγόντων ποὺ συντελοῦν στὴν ἐγκληματικότητα, μὲ τὴ γνωστὴ ἔννοια ποὺ δίνουμε σ' αὐτὸν τὸν ὅρο.

Σ' ὅλες τὶς μελέτες ποὺ ἔχουμε ἐξετάσει, ὑπάρχει μιὰ ἔμφυτη ὑπόθεση ὅτι ἡ μητρικὴ ἀπασχόληση κι ἡ παραμέληση τῶν μητρικῶν καθηκόντων εἶναι συνώνυμα. Φυσικά, δὲν ὑπάρχει συσχέτιση, ὅπως ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει καμιὰ συσχέτιση ἀνάμεσα στὴν παρουσία τῆς μητέρας κι αὐτὸ ποὺ ὁ καθηγητὴς Γιάντκινς ἀποκαλεῖ «προσοχὴ ὑπαγορευόμενη ἀπὸ ἀγάπη». Φαίνεται ὅτι σχεδὸν δὲν ἀξίζει νὰ ποῦμε πὼς ἡ ταλαιπωρημένη μητέρα, ἡ ὁποία μένει στὸ σπίτι μόνον ἐξαιτίας τῆς αἴσθησης ἑνὸς καθήκοντος ἀπέναντι στὰ παιδιά της, ἀποτελεῖ μιὰ ἐξίσου μεγάλη ἀπειλὴ γιὰ τὴν εὐτυχία τους ὅσο κι ἡ μητέρα ποὺ πηγαίνει διστακτικὰ νὰ ἐργαστεῖ καὶ δὲν μένει ἱκανοποιημένη ἀπ' τὴ δουλειά της. Ἂν οἱ ἐρευνητὲς θέλουν νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργο τους σ' αὐτὸν τὸν τομέα, θά 'πρεπε νὰ

προσπαθήσουν ν' ἀξιολογήσουν τ' ἀντίστοιχα ἀποτελέσματα πού δημιουργεῖ πάνω στὰ παιδιά, ἡ ἀπογοητευμένη, ἀπασχολούμενη συνεχῶς στὸ σπίτι, μητέρα κι ἡ ἱκανοποιημένη μητέρα, ποὺ ἐργάζεται ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι.

Ἕνας ἄλλος τομέας ποὺ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ, θὰ μποροῦσε ἐπίσης νά 'ναι τ' ἀποτελέσματα ποὺ δημιουργεῖ στὰ παιδιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πατεράδες φεύγουν ἀπ' τὸ σπίτι γιὰ νὰ ἐργαστοῦν. Μιὰ τέτοια μελέτη θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει πολὺ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καθὼς ὁ σκοπὸς τῶν περισσότερων μελετῶν εἶναι μᾶλλον ἡ ἑδραίωση τῶν ἐπικρατούντων ἰδεολογιῶν, παρὰ ἡ διεύρυνση τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, δὲν πρόκειται νὰ δοῦμε σύντομα μιὰ μελέτη πάνω στ'ἀποτελέσματα τῆς πατρικῆς ἀπασχόλησης.

Ξέχωρα ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα, θὰ παραμείνει ἡ ἀμφιβολία ὅτι ἡ μητέρα ποὺ ἐργάζεται ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, ἰδιαίτερα ὅταν τὰ παιδιά της εἶναι μικρά, προκαλεῖ σ' αὐτὰ ἀνεπανόρθωτη ζημιά. Ἕνα τυπικὸ παράδειγμα τοῦ εἴδους τῶν δηλώσεων ποὺ ἀφθονοῦν στὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ δήλωση τῆς ἠθοποιοῦ Προυνέλλα Σκέϊλς ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα Γκάρντιαν:

> «Εἶναι πολὺ φυσικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μητέρα ὀφείλει νὰ μένει μαζὶ μὲ τὰ παιδιά της στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τους».

Αὐτὸ διατυπώνεται σὰ νά 'ταν ἕνας ἀπαραβίαστος φυσικὸς νόμος. Ἀναρρωτιέται κανεὶς ποιὰ μαγικὴ δύναμη καταλαμβάνει τὸ παιδί, στὴν πέμπτη συμπλήρωση τῶν γενεθλίων του, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ πηγαίνει στὸ σχολεῖο καὶ νὰ τὰ βγάζει πέρα δίχως τὴ μητέρα του 6 ὧρες καθημερινά, ἐπὶ 5 μέρες τὴ βδομάδα.

Ποιὰ εἶναι ἡ βάση αὐτοῦ τοῦ «φυσικοῦ γεγονότος»;

Στὴν πραγματικότητα, ἔχουν γίνει πολὺ ἐλάχιστες ἀξιόλογες μελέτες πάνω στ' ἀποτελέσματα ποὺ δημιουργεῖ ἡ μητρικὴ ἀπασχόληση σὲ παιδιὰ ποὺ δὲν ἔχουν συμπληρώσει τὰ πέντε τους χρόνια. Ἡ Λόϊς Στόλτς ὑπαινίχθηκε, στὴν ἀνασκόπισή της, ὅτι θεωρεῖται γενικὰ σὰ δοσμένο, πὼς οἱ μητέρες μὲ παιδιὰ δὲν πρέπει νὰ ἐργάζωνται. Μιὰ μελέτη, στὴν ὁποία ἀναφέρεται αὐτὴ κι ἄλλοι συγγραφεῖς, ἔγινε στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, ὅταν ἡ ἀνάγκη γιὰ

γυναικεῖο ἐργατικὸ δυναμικό, ποὺ θὰ χρησιμοποιούνταν στὰ ἐργοστάσια πυρομαχικῶν κι ἀλλοῦ, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ ραγδαία αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μικρῶν παιδιῶν ποὺ πήγαιναν στὰ νηπιαγωγεῖα. Ἡ μελέτη τιτλοφορεῖται «Οἱ συνήθειες φαγητοῦ, ὕπνου κι ἐπιθετικότητας τῶν παιδιῶν ποὺ πηγαίνουν σὲ νηπιαγωγεῖα καὶ τῶν παιδιῶν ποὺ τὰ φροντίζουν οἱ μητέρες τους στὸ σπίτι» κι ὁ συγγραφέας της εἶναι ἡ Νέττα Γκλάς. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη μελέτη ποὺ ἔχω ἀνακαλύψει, ἡ ὁποία χρησιμοποίησε μᾶλλον μιὰ ἐλεγχόμενη ὁμάδα παιδιῶν ποὺ ἔμεναν στὸ σπίτι, παρὰ μιὰ ὁμάδα παιδιῶν ποὺ ἦταν ἐσώκλειστα σὲ ἱδρύματα. Ξανά, ἀντίθετα μὲ ἄλλες μελέτες ἡ συγγραφέας ἐρεύνησε διάφορους παράγοντες τοῦ σπιτικοῦ περιβάλλοντος, τὴν προσωπικότητα καὶ τὶς στάσεις τῆς μητέρας, τὶς ἐνδογαμικὲς καταστάσεις κλπ. Ὅταν μελέτησε τὶς διαταραχὲς τῶν συνηθειῶν, ἀνακάλυψε ὅτι εἶχαν προσβληθεῖ 20 ἀπ' τὰ σπιτικὰ παιδιά, σὲ σύγκριση μὲ 33 ἀπ' τὰ παιδιὰ ποὺ πήγαιναν σὲ νηπιαγωγεῖα. Ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι σημαντική. Ἡ συγγραφέας ὅμως ἀναφέρει ὅτι οἱ μητέρες τῶν παιδιῶν, ποὺ πήγαιναν σὲ νηπιαγωγεῖα, τὰ ὁποῖα παρουσίαζαν προβλήματα, εἶχαν κι ἴδιες «δύσκολη προσωπικότητα», οἱ ἄντρες τους ἀπουσίαζαν πιὸ συχνὰ κι οἱ συνθῆκες ζωῆς ἦταν γενικὰ κατώτερες. Τὸ πρόβλημα ποὺ παρουσίαζαν τὰ παιδιά, στὴν πραγματικότητα, συσχετίζονταν μὲ ὡρισμένες γονικὲς στάσεις καὶ τύπους προσωπικότητας κι ὄχι μὲ τὸ ἂν τὰ παιδιὰ πήγαιναν ἢ ὄχι. σὲ νηπιαγωγεῖο. Ἡ συγγραφέας καταλήγει ὅτι:

> «Δὲ βρέθηκε καμιὰ ἀπόδειξη ποὺ νὰ ὑποδηλώνει ὅτι τὰ παιδιὰ ποὺ πηγαίνουν στὸ νηπιαγωγεῖο εἶναι πιὸ πιθανό, ἐξαιτίας τῆς συλλογικῆς φροντίδας, νὰ παρουσιάσουν προβλήματα στὴν ἀνάπτυξή τους, παρὰ τὰ παιδιὰ ποὺ τὰ φροντίζει ἡ μητέρα τους στὸ σπίτι. Ἐπιπλέον δὲν ὑπῆρξε καμιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς πεποίθησης ὅτι ἡ νηπιαγωγικὴ φροντίδα εἶναι ἰδιαίτερα βλαβερὴ γιὰ τὰ κάτω τῶν 2 χρονῶν παιδιά».

Στὰ 1961, ἔγινε στὴν Οὐάσινγκτον μιὰ μελέτη ἀπ' τὸν Πέρρυ κι ἀσχολήθηκε μὲ 104 παιδιὰ ἡλικίας 3 - 5 χρονῶν, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐργαζόμενες μητέρες. Τὰ παιδιὰ αὐτὰ τὰ φρόντιζαν, σὲ περίπτωση ἀπουσίας τῆς μητέρας οἱ συγγενεῖς καὶ νηπιαγωγοὶ μὲ

τυπική ἐκπαίδευση. Ἡ προσαρμογὴ τῶν παιδιῶν, καθὼς μετριέται μὲ βάση τὰ νευρικὰ συμπτώματα, τὶς ἀντικοινωνικὲς κι ἐσωστρεφεῖς τάσεις, δὲν ἔδειξε καμιὰ συσχέτιση μ' ὁποιοδήποτε ἀπ' αὐτοὺς τοὺς παράγοντες κι ὁ Πέρρυ συμπεραίνει ὅτι:

«Τ' ἀποτελέσματα δὲν κατόρθωσαν νὰ στηρίξουν τὶς ἀπόψεις ἐκείνων ποὺ ἀντιτίθονται στὸ χωρισμὸ τῶν παιδιῶν ἀπ' τὶς μητέρες τους.»

Στὰ 1956 ἔγινε μιὰ ἄλλη μελέτη ἀπ' τὴ Χέϊνικε. Ἦταν μιὰ μικρή, δοκιμαστικὴ μελέτη. Ἀσχολήθηκε μὲ 13 παιδιὰ ἡλικίας 2 χρονῶν, ἀπ' τὰ ὁποῖα τὰ 7 πήγαιναν σὲ νηπιαγωγεῖα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἔμπαιναν προσωρινὰ σὲ συνοικιακοὺς παιδικοὺς σταθμούς, ὅταν οἱ μητέρες τους ἦταν στὸ νοσοκομεῖο. Ἡ συγγραφέας ἀνακάλυψε ὅτι τὰ τελευταῖα, μετὰ τὶς δυὸ πρῶτες μέρες τῆς ἀρχικῆς προσαρμογῆς στὴ νέα ρουτίνα, παρουσίασαν, πραγματικά, συμπτώματα διαταραγμένης συμπεριφορᾶς ὅπως ἀναζήτηση στοργῆς, συχνὰ κλάματα, ἀπώλεια τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀφοδευτικῆς λειτουργίας κλπ. ἐνῶ τὰ παιδιὰ ποὺ ἐπέστρεφαν κάθε βράδυ σπίτι δὲν παρουσίαζαν κανένα πρόβλημα. Τὸ μόνο πράγμα ποὺ ἀνακαλύφθηκε σὲ συσχετισμὸ μὲ τὰ παιδιὰ ποὺ πήγαιναν σὲ νηπιαγωγεῖο, ἦταν ὅτι κατουριόντουσαν πιὸ συχνά, παρόλο ποὺ ἡ συγγραφέας παραδέχεται ὅτι ἔπαιζαν πιὸ πολὺ μὲ τὸ νερὸ ἀπ' ὅτι τὰ σπιτικὰ παιδιά. Ἡ συγγραφέας δὲν ἔβγαλε κανένα συμπέρασμα ἀπ' αὐτὴ τὴ μελέτη, καθὼς ἦταν πολὺ μικρὴ καὶ κάλυπτε μιὰ χρονικὴ περίοδο μόνο 19 ἡμερῶν. Ὅμως ὁ καθηγητὴς Γιάντκιν ἔδειξε ὅτι τ' ἀποτελέσματα τῆς Χέϊνικε.:

«... ὑποδηλώνουν ὅτι τὰ μικρὰ παιδιὰ μποροῦν νὰ προσαρμοστοῦν ἀρκετὰ γρήγορα σὲ μιὰ νέα ρουτίνα καὶ νὰ διατηρήσουν μιὰ στενὴ σχέση μὲ τὴ μητέρα στὸ χρονικὸ διάστημα τῆς μέρας ποὺ βρίσκονται μαζί».

Ὁ Μπόουλμπυ προμήθευσε ἀσυνείδητα τοὺς ἀντιπάλους του μὲ πολύτιμα στοιχεῖα, ὅταν ἀνέφερε μιὰ μελέτη τοῦ Σίμονσεν:

«Ὁ Σίμονσεν σύγκρινε μιὰ ὁμάδα ἀπὸ 113 παιδιὰ ἡλικίας 1 - 4 χρονῶν, τὰ ὁποῖα σχεδὸν ὅλα εἶχαν περάσει ὅλη

τους τὴ ζωὴ σὲ ἕνα ἀπὸ κάπου 12 διαφορετικὰ ἱδρύματα, μὲ μιὰ ἀντίστοιχη ὁμάδα παιδιῶν, ποὺ ζοῦσαν στὸ σπίτι τους καὶ πήγαιναν καθημερινὰ στὸ νηπιαγωγεῖο. Οἱ μητέρες αὐτῶν τῶν παιδιῶν ἦταν ἐργαζόμενες καὶ συχνὰ τὰ σπίτια τους δὲν ἦταν πολὺ ἱκανοποιητικά.. Παρόλα αὐτά, ὁ μέσος βαθμὸς ἀνάπτυξης τῶν σπιτικῶν παιδιῶν ἦταν φυσιολογικός — 102 -- ἐνῶ ἐκεῖνος τῶν ἐσώκλειστων παιδιῶν ἦταν μόνο 94».

Ὁ Μπόουλμπυ δὲν προσφέρει τώρα καμιὰ ἔνδειξη πῶς ἔχει ἀξιολογήσει ὅλες τὶς συνέπειες αὐτῶν τῶν στοιχείων. Μπροστὰ σὲ μιὰ ἔκθεση, ποὺ ἔχει σὰ σκοπὸ νὰ τονίσει τὶς βλαβερὲς συνέπειες τῆς μητρικῆς στέρησης, δὲν κάνει καμιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴ φυσιολογικὴ ἀνάπτυξη τῶν παιδιῶν ποὺ πηγαίνουν καθημερινὰ στὸ νηπιαγωγεῖο καὶ τὰ ὁποῖα στεροῦνται τὴ μητέρα τους 8 ἢ καὶ περισσότερες ὧρες τὴν ἡμέρα.

Ἡ ἔμφαση ποὺ δίνεται σ' ὅλες αὐτὲς τὶς μελέτες, εἶναι πάντοτε προδιατεθειμένη ἀναφορικὰ μὲ τὶς πιθανὲς βλαβερὲς ἐπιπτώσεις τοῦ μερικοῦ χωρισμοῦ τοῦ παιδιοῦ ἀπ' τοὺς γονεῖς του. Θὰ ἔνοιωθα μεγάλη ἀνακούφιση, ἂν ἐμφανιζόταν μιὰ μελέτη ἐπιφορτισμένη νὰ ἐρευνήσει τὰ π λ ε ο ν ε κ τ ή μ α τ α ποὺ ἔχει ὁ μερικὸς χωρισμός,, γιὰ παιδιὰ κάτω τῶν 5 χρονῶν. Ὄχι λιγώτερο σημαντικὴ θά 'ταν μιὰ μελέτη γιὰ τὶς συνέπειες τῆς ὑπερβολικῆς μητρικῆς προστασίας. Ἕνα ἐνδιαφέρον σημεῖο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ, ἀναφέρεται στὸ βιβλίο τοῦ καθηγητῆ Στρέκερ, ποὺ ἔχει τίτλο: «Τὰ Μαμόθρεφτα». Ὁ συγγραφέας ἀνέφερε ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν νευρωτικὰ προσκολημμένων στὴ μητέρα τους στρατιωτῶν στὸν τελευταῖο πόλεμο, ἦταν «καταστροφικό». Μιὰ μελέτη πάνω στ' ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς μητρικῆς προστασίας, θ' ἀποδείχνονταν ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα μὲ μιὰ μελέτη ποὺ θὰ ἀφοροῦσε τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τῶν πατεράδων. Οἱ Μύρνταλ καὶ Κλέϊν ἀναφέρουν στὸ βιβλίο τους, «Οἱ δυὸ Ρόλοι τῆς Γυναίκας», τὰ ἀκόλουθα:

«Τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν γραφτεῖ κι εἰπωθεῖ πολλὰ ἀναφορικὰ μὲ τὶς ζωτικὲς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν γιὰ μητρικὴ στοργὴ γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγεται ἡ παραμέλησή τους, ὅτι πολλοὶ γονεῖς κι ἰδιαίτερα ἐκεῖνοι ποὺ δείχνουν

ένα έντονο ενδιαφέρον γιὰ τὴν ψυχολογικὴ ἀνάπτυξη τῶν παιδιῶν τους, ἀρχίζουν ν' ἀνησυχοῦν ὑπερβολικὰ γι' αὐτό. Συγκριτικά, πολὺ λίγη προσοχὴ ἔχει δοθεῖ στὰ ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς προστασίας παρόλο ποὺ κι αὐτὰ μποροῦν ν' ἀκρωτηριάσουν τὴν ψυχολογικὴ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ».

Δὲ νομίζω πώς, μέσα στὸ σημερινὸ κλίμα γνώμης, ποὺ ἐπικρατεῖ, θὰ διεξαχθοῦν πολλὲς ἔρευνες, εἴτε πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ὑπερβολικῆς μητρικῆς προστασίας, εἴτε τῶν πλεονεκτημάτων τῶν νηπιαγωγείων, παιδικῶν σταθμῶν κλπ. παρόλο ποὺ γίνονται σιγά - σιγά παραχωρήσεις πρὸς τὴν ἰδέα δημιουργίας παιδικῶν σταθμῶν γιὰ τὰ στερημένα παιδιά. Καμιὰ αὐθεντία δὲν ἔχει ἀκόμα συμβιβάσει τὴν ἰδέα ὅτι ὁ μερικὸς χωρισμός, ἀπ' τὴ μητέρα εἶναι ὠφέλιμος γιὰ τὸ στερημένο παιδί, ἐνῶ εἶναι βλαβερὸς γιὰ τὸ «φυσιολογικὸ» παιδί.

Κάνοντας ἀνασκόπηση τῶν ἀποδείξεων ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς μητρικῆς στέρησης, ἀναφέρθηκα στὰ σπουδαιότερα ἔργα ποὺ δημοσιεύτηκαν. Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἔγινε στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '40 καὶ στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ'50, τότε ποὺ τὸ πρόβλημα ἦταν «καυτό», ἀλλὰ ἡ διάδοση τῆς ὑπόθεσης ὑπὲρ τῆς μητρικῆς στέρησης ὑπῆρξε τόσο ἀποτελεσματική, ὥστε μετατοπίσθηκε ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς διχογνωμίας στὴ σφαίρα τοῦ ἐπιβεβαιωμένου γεγονότος. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ μὴ γίνουν ἀπὸ τότε πολλὰ πράγματα.

Πρωτοῦ νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ ἔκθεση τῆς δικῆς μου θέσης, θ' ἀναφερθῶ στὴ μελέτη τῆς **Μάργκαρετ Μήϊντ** ποὺ ἔχει τίτλο: «**Μερικὲς Θεωρητικὲς Σκέψεις πάνω στὸ Πρόβλημα τοῦ Χωρισμοῦ τοῦ Παιδιοῦ ἀπ' τὴ Μητέρα**». Ἀντίθετα μὲ ἄλλους ἐρευνητές, ἡ **Μήϊντ** εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐξετάσει τὸ θέμα δίχως πάθος καὶ νὰ τὸ τοποθετήσει μέσα στὴ σωστή του προοπτική:

> «Πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἰδιαίτερη βιολογικὴ κατάσταση τῆς συνεχιζόμενης σχέσης τοῦ παιδιοῦ μὲ τὴ βιολογική του μητέρα κι ἡ ἀνάγκη ποὺ νοιώθει τὸ παιδὶ νὰ τὸ φροντίσουν ἀνθρώπινα πλάσματα, συγχέονται μοιραία μὲ τὴν αὐξανόμενη ἐπιμονὴ ὅτι τὸ παιδὶ κι ἡ βιολογική του μητέρα ἢ ἡ ὑποκατάστατη μητέρα του, δὲν πρέπει νὰ χωρίζονται ποτέ, ὅτι κάθε

χωρισμός ἀκόμα καὶ γιὰ λίγες μέρες, εἶναι ἀναπόφευκτα βλαβερὸς κι ὅτι ἂν κρατήσει γιὰ πολὺ προκαλεῖ ἀνεπανόρθωτη ζημιά. Αὐτή... εἶναι μιὰ νέα καὶ πανούργα μορφὴ ἀντιφεμινισμοῦ, μὲ τὴν ὁποία οἱ ἄντρες — κάτω ἀπ' τὸ πρόσχημα τῆς ἔξαρσης τῆς σημασίας τῆς μητρότητας—δένουν πιὸ στενὰ τὶς γυναῖκες μὲ τὰ παιδιά τους, ἀπ' ὅτι θεωρήθηκε ἀπαραίτητο τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐφευρέθηκε ὁ θηλασμὸς μὲ τὸ μπουκάλι καὶ τὰ παιδικὰ χαροτσάκια. Στὴν πραγματικότητα, οἱ ἀνθρωπολογικὲς ἀποδείξεις δὲν προσφέρουν σήμερα κανένα στήριγμα στὴν ἀξία ἑνὸς τέτοιου τονισμοῦ τοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὴ μητέρα καὶ τὸ παιδί. 'Αντίθετα, οἱ συγκριτικὲς πολιτισμικὲς μελέτες ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ προσαρμογὴ γίνεται πιὸ εὔκολη, ὅταν φροντίζουν τὸ παιδὶ πολλοὶ φιλικὰ διακείμενοι ἄνθρωποι... θὰ μποροῦσε φυσικὰ ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ περιορισμὸς τῶν ἐπαφῶν τοῦ παιδιοῦ στὴ βιολογική του μητέρα, ἀποτελεῖ, ἴσως τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸ τρόπο γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς χαρακτήρα πού 'ναι κατάλληλος γιὰ μιὰ ἰσόβια μονογαμικὴ συζυγικὴ σχέση. 'Αλλὰ ἂν εἶναι ἔτσι, τότε θὰ 'πρεπε νὰ ξεκαθαρίσουμε πῶς αὐτὸ ποὺ κάνουμε ἔγκειται σ' αὐτό».

Αὐτὸ τὸ ἄρθρο ἄρχισε μὲ τὴ δήλωση πῶς δὲν ὑπῆρχε κανένας δεσμὸς ἀνάμεσα στὴ γέννηση τῶν παιδιῶν καὶ τὴν ἀνατροφή τους. Οἱ μητέρες δὲν εἶναι περισσότερο ἀπαραίτητες στὰ παιδιά, ἀπ' ὅτι οἱ πατεράδες, οἱ γιαγιάδες ἢ ὁποιοσδήποτε τὰ ἀγαπᾶ, περιβάλλοντάς τα μὲ τὸ σωστὸ εἶδος στοργῆς καὶ κατανόησης. Μὲ τὸν ὅρο «ἀγάπη» δὲν ἐννοῶ φυσικὰ τὴ «μητρικὴ ἀγάπη», ἕνα συναίσθημα ποὺ ἐμφανίζεται ὑποκριτικὰ σὰν ἡ πιὸ ἁγνὴ κι ἰδανικὴ μορφὴ ποὺ μπορεῖ νὰ πάρει ἡ ἀγάπη καὶ ποὺ τόσο χαρακτηριστικὰ παρουσιάζεται ἀπ' τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, μὲ τὴν εἰκόνα τῆς νεαρῆς μητέρας ποὺ ψιθυρίζει γλυκὰ λόγια στὸ παιδί της ἐνῶ πλένει τὰ πιάτα. Στὴν πιὸ ἀκραία του μορφή, ὁ ὅρος «μητρικὴ ἀγάπη»,συνεπάγεται τὸ εἶδος τῆς γεμάτης αὐταπάρνηση ἀφοσίωσης, ποὺ πιστεύεται ὅτι ὑπάρχει στὸ ζωϊκὸ βασίλειο, ὅπου ἡ μητέρα ὑπερασπίζει τὰ μικρά της (Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἀνάμεσα στοὺς λέμουρους σὲ περίπτωση ἐξαιρετικῆς ἀνάγκης, ἐκεῖνος ποὺ ὑπε-

ρασπίζει τὰ μικρὰ εἶναι συχνὰ ὁ πατέρας. Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν διάφορα ζωϊκὰ εἴδη στὰ ὁποῖα ὁ πατέρας φροντίζει καθὼς ἐπίσης καὶ προστατεύει τὰ μικρά (βλέπε τὶς «Συζητήσεις πάνω στὴν Ἀνάπτυξη τοῦ «Παιδιοῦ» W.H.O. STUDY GROOP, 1955). Ἀντὶ νὰ δοῦμε σ' αὐτὴ ἐκεῖνο ποὺ ἀντιπροσωπεύει — τὴν προστασία τῶν μικρῶν γιὰ τὴ διαιώνιση τοῦ εἴδους — τὴν ἔχουμε ἐφαρμόσει στὴν ἀνθρώπινη γυναικεία συμπεριφορὰ καὶ τὴν ἔχουμε μετατρέψει συναισθηματικὰ σὲ μιὰ παρωδία τῆς ἀγάπης.

Ἔτσι ἡ «καλή» μητέρα εἶναι ἐκείνη ποὺ περιβάλλει τὸ παιδί της μὲ ἀγάπη, ποὺ ἱκανοποιεῖ κάθε του καπρίτσιο, ποὺ ἐμποδίζει τὶς ἐπιθυμίες του μόνον ὅταν ὑπάρχει φυσικὸς κίνδυνος, ποὺ τὸ προετοιμάζει ἐκ τῶν προτέρων γιὰ κάθε πιθανὴ μικρο-ἀρρώστεια καὶ ποὺ προβλέπει ὅλες του τὶς ἀνάγκες. Πιστεύει εἰλικρινὰ πὼς κάνει ὅτι μπορεῖ γιὰ νὰ φτιάξει ἕνα χαρούμενο παιδὶ κι ἔπειτα ἀναρρωτιέται τί λάθος ἔκανε, ὅταν τὸ παιδὶ πιπιλάει τὸ δάκτυλό του, κατουριέται τὴ νύχτα καὶ τέλος, στὴν ἐφηβεία, ὅταν στρέφεται ἐναντίον της. Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἴδιου νομίσματος μπορεῖ νά 'ναι τὸ παιδὶ ποὺ εἶναι μόνιμα ἄτολμο καὶ τόσο ἐξαρτημένο ἀπ' τὴ μητέρα του, ὥστε ἀκόμα κι αὐτὴ ἀντιλαμβάνεται ὅτι κάτι δὲν πάει καλά. Αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση μπορεῖ νὰ μεταβιβαστεῖ στὸν ἐνήλικο, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει δυσκολίες γιὰ νὰ λειτουργήσει ἀνεξάρτητα καὶ ζητάει συνεχῶς ἐπιβεβαίωση τῆς ταυτότητάς του ἀπ' τοὺς ἄλλους. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀνατροφῆς εἶναι βέβαια πολὺ διαδομένο καὶ κρατάει ἀπασχολημένες συνεχῶς τὶς κλινικὲς Παιδικῆς καθοδήγησης.

Ἡ πιὸ λανθάνουσα ἴσως πλευρὰ αὐτῆς τῆς «καλῆς» μητρικῆς φροντίδας εἶναι ἡ συνειδητὴ πρόβλεψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ παιδιοῦ. Ὑπάρχει μιὰ σύγχυση ἀνάμεσα στὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐ π ί γ ν ω σ η ς καὶ κατανόησης, τῶν ἀναγκῶν τοῦ παιδιοῦ, σὲ κάθε φάση τῆς ἀνάπτυξής του καὶ τὴν π ρ ό β λ ε ψ η αὐτῶν. Ἡ μητέρα ποὺ φροντίζει συνειδητὰ γιὰ κάθε ἀνάγκη ὅταν ἢ ἀκόμα καὶ πρωτοῦ ἐμφανιστεῖ, ζεῖ τὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ ἀντὶ γι' αὐτό. Ἀντὶ νὰ ἐπιτρέψει στὸ παιδὶ ν' ἀνακαλύψει μόνο του τὸν κόσμο γύρω του, ἡ μητέρα γίνεται ὁ μεσολαβητὴς ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ τὸν κόσμο. Τὸ μόνο ποὺ μαθαίνει τὸ παιδὶ εἶναι πὼς νὰ συμμορφώνεται στὶς προσδοκίες τῆς μητέρας του.

Θὰ μπορούσαμε ν' ἀμφισβητήσουμε ὅλες αὐτὲς τὶς βασικὲς πεποιθήσεις, ἀναφορικὰ μὲ τὸ ποιοὶ εἶναι οἱ καλοὶ γονεῖς, δίχως νὰ παρουσιάσουμε μιὰ ὁλότελα ἀρνητικὴ εἰκόνα. Ἡ Ζερμαίν Γκρήιρ ὑπαινίχθηκε στὸ βιβλίο της, Ὁ Θηλυκὸς Εὐνοῦχος, ὅτι τὰ παιδιὰ δὲ χρειάζονται τὴ γονικὴ «ἀνατροφή». Δοσμένου ὅτι ἱκανοποιοῦνται οἱ φυσικὲς τους ἀνάγκες, ἀναπτύσσονται ἔτσι κι ἀλλιῶς. Ἡ ἀντίληψη ὅτι τά παιδιὰ χρειάζονται τὴν ἐνεργητικὴ ἐπέμβαση τῶν ἐνηλίκων στὴ διαδικασία ἀνάπτυξής τους, θὰ φαινόταν σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους σὰν ἀξιωματική. Νά τί ὑποτίθεται ὅτι σημαίνει ἡ «ἀνατροφή». Τὸ τί ἔπρεπε νὰ σημαίνει συνίσταται στὴν παρουσία διαφόρων ἀνθρώπων ποὺ τρέφουν θερμά, φιλικὰ αἰσθήματα γι' αὐτὰ κι ὁποῖοι εἶναι ἕτοιμοι ν' ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν ὅταν αὐτὲς ἐμφανιστοῦν. Αὐτὸ θ' ἀπαιτοῦσε μιὰ συνειδητὴ ἀπομάκρυνση τῶν ἐνηλίκων, ὥστε νὰ ἐπιτραπεῖ στὸ παιδὶ νὰ καθορίσει γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἔκταση τῆς σχέσης ἐνηλίκου - παιδιοῦ. Ἀπὸ μιὰ τέτοια προσέγγιση, θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ προκύψει ἕνα παιδὶ ποὺ χρησιμοποιεῖ πραγματικὰ τὸ σπίτι του σὰ ξενοδοχεῖο, προσφέροντας καὶ παίρνοντας μόνον ὅτι τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ζήσει τὴ δική του ζωή, μ' ἕνα ὁλότελα ἀνεξάρτητο καὶ αὐτοδύναμο τρόπο

Αὐτὴ ἡ μέθοδος τῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς δὲν ἀποτελεῖ ἕνα κούφιο κι ἀπραγματοποίητο ἰδανικό. Ἐφαρμόζεται, ἀσυνείδητα, σὲ πολλὲς οἰκογένειες καὶ στὴν πιὸ ἤπια μορφή του ἔχει περιγραφεῖ σὰν «ὑγιὴς παραμέληση». Ὅπως ὑποδηλώνει ὁ ὅρος, συνίσταται περισσότερο στὸ τί δὲν εἶναι παρὰ στὸ τί εἶναι. Τὸ πιὸ οὐσιαστικὸ σημεῖο εἶναι ὅτι ἀποφεύγει τὸν κίνδυνο προσκόλλησης τοῦ παιδιοῦ στὴ μητέρα κι ἀντίστροφα. Ἔτσι, τὸ παιδὶ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ πολλὰ βάρη ποὺ εἶναι μοιραῖο νὰ ὑποστεῖ ἕνα ὑποτίθεται καλοαναθρεμμένο παιδί — τὴν εὐθύνη νὰ ἐκπληρώσει τὶς προσδοκίες τῶν γονιῶν του, ν' ἀνταποδώσει τὴν ἀγάπη καὶ τὶς θυσίες τους καὶ νὰ τοὺς ἀποζημιώσει σὲ περίπτωση ποὺ περιέλθουν σὲ ἀνικανότητα. Ἀντὶ νὰ ἐξαναγκάζεται ν' ἀποδίδει τιμὲς στοὺς γονεῖς του, τὸ παιδὶ ἀφήνεται ν' ἀποδίδει τιμὲς στὸν ἑαυτό του.

Γιὰ κείνους τοὺς γονεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν βασικὰ στὴ μεσαία τάξη, ποὺ ἔχουν υἱοθετήσει μὲ πάθος ὁλόκληρη αὐτὴ τὴ μυθολογία — τὴν ἔντονη προσκόλληση στὴ μητέρα, τὴ λαχτάρα τοῦ παι-

διοῦ, γι' ἀγάπη καὶ σιγουριά, τὴν ἀνάγκη του γιὰ συνεχὴ φροντίδα καὶ καθοδήγηση — θά 'ταν ἀδάστακτο τὸ ν' ἀκούσουν ὅτι ἀφιερώνουν ὑπερβολικὴ προσοχὴ στὰ παιδιά τους. Παρόμοια, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ ὑπερασπιστοῦν ὡς τὸ τέλος τὸ μύθο πῶς ἡ σιγουριὰ ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑγιὴ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ.

Ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀσφάλειας πρέπει νὰ ἐξηγεῖ μερικά, τὴν παράξενη συμπεριφορὰ ποὺ ἐπιδείχνουν διάφορα ἄτομα, ποὺ ἦταν προηγούμενα φωτισμένα, ὅταν γεννιέται τὸ πρῶτο τους παιδί. Παύουν πιὰ νὰ ζοῦν στὸ παρόν, παίρνοντας ἀπὸ κάθε μέρα τῆς ζωῆς τους ὅσα περισσότερα μπορεῖ νὰ προσφέρει καὶ ἀρχίζουν νὰ προγραμματίζουν γιὰ κάτι ποὺ ἀποκαλεῖται μέλλον. Ἀγοράζουν ἕνα σπίτι, δημιουργοῦν γύρω τους ἕνα ἰσχυρὸ προστατευτικὸ τοῖχο κι ἀρχίζουν νὰ σκέπτονται γιὰ ἕνα δεύτερο παιδί, ὄχι ἀναγκαστικά ἐπειδὴ τὸ θέλουν, ἀλλὰ γιὰ νὰ προσφέρουν μιὰ συντροφιὰ στὸ πρῶτο καὶ γιὰ νὰ βοηθήσει ἀργότερα στὴ βελτίωση τῶν ἐργασιῶν τοῦ πατέρα κι οἱ προοπτικὲς ποὺ ἀνοίγονται μ' αὐτὸ ἀρχίζουν ν' ἀποκτοῦν μιὰ ὑπέρμετρη σημασία. Στ' ὄνομα τῆς ἐξασφάλισης τῆς σιγουριᾶς, γιὰ τὰ παιδιά τους, οἱ γονεῖς αὐτοὶ τοὺς ἀρνιοῦνται τὴν πρώτη ὕλη πάνω στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ἐμπειρία μας, δηλαδή, τὸ ἀπρόβλεπτο αὐτῆς. Στὴν πραγματικότητα, ἡ σιγουριὰ εἶναι ἀκόμα ἕνα ἀπ' τὰ ὄργανα χειραγώγησης, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ κοινωνία γιὰ νὰ μὴ σ' ἀφήσει νὰ προχωρήσεις καὶ νὰ σὲ κάνει νὰ δουλεύεις σκληρά.

Ἡ ἀσφάλεια πιστεύεται συνήθως ὅτι ἐνισχύεται ἀπ' τὴ λογική, Ἀντιμετωπίζοντας τὰ παιδιά, πολλοὶ γονεῖς εἶναι ἀπορροφημένοι μὲ τὸ νὰ παρουσιάσουν μιὰ βιτρίνα συνέπειας κι ὀρθολογικότητας. Αὐτὸ φαίνεται χαραχτηριστικὰ στὶς ἀνόητες συζητήσεις, ὅπου ὁ ἐνήλικος ἐξηγεῖ ἐνσυνείδητα τὶς αἰτίες τῶν ἐνεργειῶν του ἀντιμετωπίζοντας τὸ παιδὶ σά νά 'ταν μιὰ μικρογραφία ἑνὸς ἐνήλικου, ἱκανὴ νὰ σκεφτεῖ μὲ τετράγωνη λογική. Αὐτὸ εἶναι τὸ σύγχρονο ἀντίστοιχο τοῦ «ὄχι μπροστὰ στὰ παιδιὰ ἀγαπητή μου», ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ γονεῖς μας, ἀποδοκιμάζοντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ὅταν καβγάδιζαν. Ἡ πεποίθησή τους, πῶς ὅτι ἔχαναν ἦταν ὡραῖο κι ἀξιοπρεπές, εἶναι ἐφάμιλλη μὲ τὴ σημερινὴ πίστη στὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς λογικῆς. Καὶ τὰ δυὸ εἴδη γονιῶν θὰ μπόρουσαν νὰ μάθουν κάτι ἀπὸ κεῖνον ποὺ ἐναντιώνεται στὰ

παιδιά, ἐπειδὴ εἶναι ἄτακτα. Αὐτὸς ὁ πατέρας δὲ φοράει μιὰ εἰδικὴ μάσκα ὅταν ἀντιμετωπίζει τὰ παιδιά του. Οἱ ἀξιοπρεπεῖς καὶ λογικοὶ γονεῖς, ὅμως κρύβουν τὸν πραγματικὸ τους ἑαυτὸ προκειμένου νὰ παρουσιάσουν στὰ παιδιά τους μιὰ ἐξιδανικευμένη εἰκόνα.

Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα, ἀπὸ ἕνα λόγο ποὺ ἐκφωνήθηκε στὸ Παγκόσμιο Συνέδριο Παιδικῆς Πρόνοιας τοῦ 1968, ἐκφράζει αὐτὴ τὴ στάση ἀπέναντι στὴν παιδικὴ ἀνατροφή, ποὺ πρέπει ν' ἀπορριφθεῖ σθεναρά:

> «... τὸ πιὸ σημαντικὸ καθῆκον μας, ἀναφορικὰ μὲ ὁποιοδήποτε παιδὶ μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι νὰ τοῦ προσφέρουμε μητρικὴ καὶ προσωπικὴ ἀγάπη... πρέπει νά 'μαστε κοντά του. Στὴν πραγματικότητα, ἂν δὲν ἀποτελοῦμε τὸ ὁρατὸ καὶ συγκεκριμένο κέντρο τοῦ κόσμου του κι ἂν δὲν εἴμαστε τὸ σταθερὸ ἐπίκεντρο κάθε ἀλλαγῆς, κάθε μας προσπάθεια θά 'ναι μάταιη».

Μήπως τὸ ν' ἀγαπᾶς ἕνα παιδὶ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ γίνεις τὸ ἐπίκεντρο τοῦ κόσμου του; Καὶ μήπως ἡ ἀγάπη εἶναι πραγματικὰ ἐκείνη ποὺ ἐπιβάλλει στοὺς γονεῖς νὰ προστατεύουν καὶ νὰ ὑπερασπίζουν τὸ παιδὶ ἀπ' ὅλες τὶς μικροφασαρίες ποὺ ἀντιμετωπίζει ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, ἀντὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ τὶς χειριστεῖ μὲ τὸ δικό του τρόπο; Τὰ περισσότερα πράγματα ποὺ περνᾶνε σὰν καλὴ γονικὴ φροντίδα, ἀποτελοῦν τὴν ἔντεχνη ἐκλογίκευση μιᾶς ἀσυγχώρητης μανίας κατοχῆς. Ἡ τελευταία προσπαθεῖ νὰ δέσει τὸ παιδὶ μὲ τὴ μητέρα καὶ προσφέρει ἕνα χειραγωγήσιμο ἀντικείμενο μὲ τὸ ὁποῖο οἱ γονεῖς ἐκλογικεύουν τὶς προσωπικὲς τους ἀνεκπλήρωτες ἐπιθυμίες. Συχνά, αὐτὸ ἐκφράζεται συνειδητὰ ἀπὸ διάφορους γονεῖς οἱ ὁποῖοι καυχῶνται ὅτι προσφέρουν στὰ παιδιά τους ὅτι στερήθηκαν οἱ ἴδιοι. Ὅταν λένε ὅτι «ἀγαποῦν» τὰ παιδιά, στὴν πραγματικότητα σημαίνει ὅτι τὰ χρησιμοποιοῦν.

Ὁ Λαίνγκ, στὸ βιβλίο του, «Ἡ Πολιτικὴ τῆς Ἐμπειρίας», ἐκφράζεται πολὺ ἀποφασιστικὰ πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο:

> «'Απ' τὴ στιγμὴ ποὺ γεννιέται... τὸ βρέφος ὑπόκειται

σ' αὐτὲς τὶς δυνάμεις τῆς βίας ποὺ ὀνομάζουμε ἀγάπη, ὅπως συνέβηκε καὶ μὲ τὴ μητέρα καὶ τὸν πατέρα του καὶ τοὺς δικούς τους γονεῖς καθὼς καὶ τοὺς γονεῖς ποὺ προηγήθηκαν. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς ἀσχολοῦνται βασικὰ μὲ τὴν καταστροφὴ τῶν περισσοτέρων δυνατοτήτων του. Αὐτὴ ἡ ἐπιχείρηση ἔχει ἀπόλυτη ἐπιτυχία. Τὸν καιρὸ ποὺ τὸ νέο ἀνθρώπινο πλάσμα θά 'χει συμπληρώσει τὰ 15 του χρόνια, μᾶς παραδίδουν ἕνα ὂν σὰν καὶ μᾶς. Μιὰ μισότρελλη ὕπαρξη περισσότερο ἢ λιγώτερο προσαρμοσμένη σ' ἕνα σχιζοφρενικὸ κόσμο. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ φυσιολογικοῦ στὴ σημερινὴ ἐποχή. Ἡ ἀγάπη κι ἡ βία, μιλώντας μὲ ἀκρίβεια, εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες. Ἡ ἀγάπη ἐπιτρέπει στὸν ἄλλο νὰ ὑπάρχει ἔχοντας ὅμως στοργὴ κι ἐνδιαφέρον. Ἡ βία προσπαθεῖ νὰ περιορίσει τὴν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου, νὰ τὸν ἀναγκάσει νὰ ἐνεργεῖ μὲ τὸν τρόπο ποὺ μᾶς ἀρέσει, ἀλλὰ μὲ πλήρη ἔλλειψη προσοχῆς κι ἀδιαφορία γιὰ τὴν ὕπαρξη ἢ τὴ μοίρα τοῦ ἄλλου. Καταστρέφουμε ἔτσι ἀποτελεσματικὰ τὸν ἑαυτό μας μὲ τὴ βία, ποὺ ἔχει μεταμφιεστεῖ σὲ ἀγάπη».

Ἡ ἀγάπη ἐπιτρέπει στὸ παιδὶ νὰ ὑπάρχει, ἔχοντας στοργὴ κι ἐνδιαφέρον. Ἡ μητέρα ὅμως δὲν ἐπιτρέπει στὸ παιδί της νά 'ναι ὁ ἑαυτός του, ὅταν τοῦ γίνεται ἀπαραίτητη, πράγμα ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἴδια, σὲ περίπτωση ποὺ φορτώνεται μόνη της ὅλη τὴ φροντίδα του ἀντὶ νὰ τὴ μοιραστεῖ μὲ ἄλλους. Καὶ δὲν τὸ ἀφήνει νά 'ναι ὁ ἑαυτός του, ὅταν τοῦ μεταδίδει τὴν ἀνησυχία της γιὰ τὴν εὐτυχία του, κάνοντάς το ἔτσι νὰ αἰσθάνεται ὑπεύθυνο γιὰ τὰ αἰσθήματά της, ὅταν «ἀποτυχαίνει» νὰ ἐκπληρώσει τὶς προσδοκίες της. Ἡ γυναίκα ποὺ εὐπρεπίζει καὶ στολίζει τὸ κανίς της, μεταμορφώνοντάς το σὲ μιὰ παρωδία σκύλου, ποὺ τὸ βγάζει ἔξω γιὰ περίπατο γιὰ νὰ ἐπιδειχθεῖ στοὺς γείτονες, ἐπιτρέποντάς του νὰ παίζει μόνο μὲ ἄλλα σκυλάκια, δὲν ἀπέχει τόσο πολὺ ἀπ' τὴ μητέρα ποὺ διατείνεται ὅτι «ἀγαπᾶ» τὸ παιδί της.

Ὅταν θά 'χουμε μάθει ν' ἀπαγκιστρωνόμαστε ἀπ' τὰ παιδιὰ τὰ ὁποῖα φροντίζουμε, ἀπελευθερώντάς τα ἀπ' τὴν πίεση νὰ ταυ-

τιστοῦν μὲ μᾶς, τότε θὰ τ' ἀγαπᾶμε δίχως νὰ ἐξασκοῦμε πάνω τους βία. Στὴν πορεία αὐτῆς τῆς διαδικασίας, θὰ βαδίσουμε, κατὰ κάποιο τρόπο καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἑαυτοῦ μας.

ΛΗ ΚΟΜΕΡ

ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΑΣ

Ἡ λαϊκὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ γάμο καὶ τὸν ἔρωτα, εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν συνώνυμα, ὅτι πηγάζουν ἀπ' τὰ ἴδια κίνητρα καὶ καλύπτουν τὶς ἴδιες ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Ὅπως οἱ περισσότερες λαϊκὲς ἀντιλήψεις στηρίζεται κι αὐτὴ ὄχι σὲ πραγματικὰ γεγονότα, ἀλλὰ σὲ προλήψεις.

Ὁ Γάμος κι ὁ ἔρωτας δὲν ἔχουν τίποτα τὸ κοινό, ἀπέχουν τόσο πολὺ ὁ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλο ὅσο κι οἱ πόλοι. Στὴν πραγματικότητα, ἀνταγωνίζονται ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Δίχως ἀμφιβολία, μερικοὶ γάμοι ὑπῆρξαν τὸ ἀποτέλεσμα ἀγάπης. Αὐτὸ δὲ συνέβηκε ὅμως ἐπειδὴ ὁ ἔρωτας μποροῦσε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ μόνο μέσα στὸ γάμο. Ὀφειλόταν μᾶλλον στὸ ὅτι λίγοι ἄνθρωποι μποροῦν ν' ἀγνοήσουν ὁλότελα μιὰ παράδοση. Ὑπάρχουν σήμερα πολλοὶ ἄνθρωποι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ γάμος δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ κωμωδία, ἀλλὰ ποὺ ὑποτάσσονται σ' αὐτὸν ἐξ αἰτίας τῆς κοινῆς γνώμης. Ὁπωσδήποτε, ἐνῶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι μερικοὶ γάμοι βασίζονται στὸν ἔρωτα κι ἐνῶ εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθινὸ ὅτι σὲ μερικὲς περιπτώσεις ὁ ἔρωτας συνεχίζεται στὴ διάρκεια τῆς συζυγικῆς ζωῆς, ὑποστηρίζω ὅτι αὐτὸ συμβαίνει ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ γάμο κι ὄχι ἐξαιτίας αὐτοῦ.

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι ὁλότελα λαθεμένο τὸ ὅτι ὁ ἔρωτας πηγάζει ἀπ' τὸ γάμο. Σὲ σπάνιες περιπτώσεις ἀκούει κανεὶς γιὰ τὴν ἐκπληκτικὴ περίπτωση ἑνὸς παντρεμένου ζευγαριοῦ ποὺ βρῆκε

τὸν ἔρωτα μετὰ τὸ γάμο, ἀλλὰ ποὺ μιὰ πιὸ προσεκτικὴ ἐξέταση θ' ἀποκάλυπτε ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἁπλὴ προσαρμογὴ στὸ ἀναπόφευκτο. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ αὐξανόμενη συνήθεια ἀπέχει πολὺ ἀπ' τὸν αὐθορμητισμό, τὴν ἔνταση καὶ τὴν ὀμορφιὰ τοῦ ἔρωτα, δίχως τὶς ὁποῖες ἐκφυλίζεται ἡ ἐσώτερη φύση τοῦ γάμου, τόσο γιὰ τὸν ἄντρα ὅσο καὶ γιὰ τὴ γυναίκα.

Ὁ γάμος ἀποτελεῖ πρωταρχικὰ μιὰ οἰκονομικὴ ρύθμιση, ἕνα ἀσφαλιστικὸ συμβόλαιο. Ἡ μόνη διαφορά του ἀπ' τὴ συνηθισμένη ἀσφάλεια ζωῆς βρίσκεται στὸ ὅτι εἶναι πιὸ δεσμευτικός, πιὸ ἀπαιτητικός. Αὐτὰ ποὺ ἀπαιτεῖ εἶναι πολὺ μεγάλα σὲ σύγκριση μ' αὐτὰ ποὺ προσφέρει. Κάνοντας κανεὶς ἕνα ἀσφαλιστικὸ συμβόλαιο πληρώνει γι' αὐτὸ σὲ δολλάρια καὶ σέντς, ὄντας πάντοτε ἐλεύθερος νὰ διακόψει τὶς πληρωμές. Ἂν ὅμως τὸ ἀσφάλιστρο τῆς γυναίκας, εἶναι ἕνας σύζυγος, τὸ πληρώνει μὲ τ' ὄνομά της, τὴν ἡσυχία της, τὸν αὐτοσεβασμό της, τὴν ἴδια της τὴ ζωή, «μέχρι ποὺ νὰ τοὺς χωρίσει ὁ θάνατος». Ἐπιπλέον ἡ ἀσφάλεια τοῦ γάμου τὴν καταδικάζει σὲ ἰσόβια ἐξάρτηση, ἀπόλυτη ἀχρηστία, τόσο ἀτομικὴ ὅσο καὶ κοινωνική. Κι ὁ ἄντρας ἐπίσης πληρώνει τὸ φόρο του, ἀλλὰ καθὼς ἡ σφαίρα κίνησής του εἶναι πλατύτερη, ὁ γάμος δὲ τὸν περιορίζει τόσο πολὺ ὅσο τὴ γυναίκα. Αἰσθάνεται τὰ δεσμά του περισσότερο ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη.

Ἐπομένως τὰ λόγια τοῦ Δάντη γιὰ τὴν Κόλαση, ἰσχύουν ἐξ ἴσου καὶ γιὰ τὸ γάμο: «Σὺ ποὺ πρόκειται νὰ μπεῖς ἐδῶ, ἄφησε πίσω κάθε ἐλπίδα».

Τὸ ὅτι ὁ γάμος εἶναι ἕνα φιάσκο, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἀρνηθεῖ ἐκτὸς ἀπ' τὸν πολὺ ἠλίθιο. Δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ κοιτάξει τὶς στατιστικὲς τῶν διαζυγίων γιὰ ν' ἀντιληφτεῖ πραγματικὰ πόσο πικρὴ ἀποτυχία εἶναι ὁ γάμος. Οὔτε ἰσχύει τὸ στερεότυπο Φιλισταϊκὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ χαλαρότητα τῶν νόμων περὶ διαζυγίου κι ἡ αὐξανόμενη ἀστάθεια τῶν γυναικῶν εὐθύνονται γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι: πρῶτον, κάθε 12ος γάμος καταλήγει σὲ διαζύγιο, δεύτερον, ὅτι ἀπ' τὸ 1870 τὰ διαζύγια ἔχουν αὐξηθεῖ ἀπὸ 28 σὲ 73 γιὰ κάθε πληθυσμὸ 100.000 ἀνθρώπων, τρίτον, ὅτι ἡ μοιχεία, ἀπ' τὸ 1867, σὰν αἰτία διαζυγίου, ἔχει αὐξηθεῖ 270,8%, τέταρτον, ὅτι ἡ συζυγικὴ ἐγκατάλειψη αὐξήθηκε 369,8%.

Προστιθέμενη σ' αὐτοὺς τοὺς ἐκπληκτικοὺς ἀριθμούς, ὑπάρ-

χει μιὰ τεράστια ποσότητα ὑλικοῦ, θεατρικοῦ καὶ φιλολογικοῦ, ποὺ ἀποσαφηνίζει παραπέρα τὸ θέμα. Ὁ Ρόμπερτ Χέρρικ στὸ «Μαζί», ὁ Πινέρο στὸ «Μεσαῖο Κανάλι», ὁ Εὐγένιος Οὐῶλτερ, στὸ «Ξεπληρωμένο» καὶ τόσοι ἄλλοι συγγραφεῖς σχολιάζουν τὴ γύμνια, τὴ μονοτονία, τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ γάμου, σὰν παράγοντα γιὰ τὴν ἁρμονία καὶ τὴν κατανόηση.

Ὁ σκεπτόμενος σπουδαστὴς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν δὲ θὰ ἱκανοποιηθεῖ μὲ τὴ λαϊκή, ἐπιφανειακὴ δικαιολόγηση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Θὰ πρέπει νὰ διεισδύσει βαθύτερα μέσα στὴν ἴδια τὴ ζωὴ τῶν δύο φύλων γιὰ νὰ μάθει τὴν αἰτία ποὺ κάνει τὸ γάμο τόσο ὀλέθριο.

Ὁ Ἔντουαρντ Κάρπαντερ λέει ὅτι πίσω ἀπὸ κάθε γάμο βρίσκεται τὸ περιβάλλον ὁλόκληρης τῆς ζωῆς τῶν δυό φύλων, ἕνα περιβάλλον, ποὺ εἶναι τόσο διαφορετικὸ ἀπ' τὸ ἄλλο, ὥστε ὁ ἄντρας κι ἡ γυναίκα εἶναι μοιραῖο νὰ παραμείνουν ξένοι. Χωρισμένοι ἀπὸ ἕνα ἀνυπέρβατο τοῖχο προλήψεων, ἐθίμων καὶ συνηθείας, ὁ γάμος δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα ν' ἀναπτύξει τὴ γνώση καὶ τὸ σεβασμὸ τῶν δύο φύλων, ἀνάμεσά τους, δίχως τὶς ὁποῖες κάθε ἕνωση εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία.

Ὁ Ἐρρῖκος Ἴψεν, ὁ ὁποῖος μισοῦσε κάθε κοινωνικὴ ὑποκρισία, ἦταν ἴσως ὁ πρῶτος ποὺ συνειδητοποίησε αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀλήθεια. Ἡ Νόρα ἐγκαταλείπει τὸν ἄντρα της ὄχι, ὅπως θὰ ἤθελε ὁ ἠλίθιος κριτικὸς — γιατὶ κουράστηκε ἀπ' τὸ βάρος τῶν εὐθυνῶν της ἢ ἐπειδὴ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναίκας, ἀλλὰ γιατὶ συνειδητοποίησε ὅτι εἶχε ζήσει 8 χρόνια μ' ἕνα ξένο καὶ τοῦ εἶχε κάνει παιδιά. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τίποτα πιὸ ταπεινωτικό, πιὸ ἐξευτελιστικό, ἀπὸ μιὰ ἰσόβια συμβίωση ἀνάμεσα σὲ δυὸ ξένους; Δὲ χρειάζεται ἡ γυναίκα νὰ ξέρει τίποτα γιὰ τὸν ἄντρα, θ' ἀποταμιεύει τὸ εἰσόδημά του. Ὅσο γιὰ τὴ γνώση τῆς γυναίκας — τί χρειάζεται νὰ ξέρει ὁ ἄντρας ἐκτὸς ἀπ' τὸ ὅτι αὐτὴ ἔχει μιὰ εὐχάριστη ἐμφάνιση; Δὲν ἔχουμε ἀκόμα ξεπεράσει τὸ θεολογικὸ μύθο πὼς ἡ γυναίκα δὲν ἔχει ψυχή, πὼς ἀποτελεῖ ἕνα ἁπλὸ συμπλήρωμα τοῦ ἄντρα, δημιουργημένη ἀπ' τὸ πλευρό του γιὰ τὴν εὐκολία τοῦ κυρίου, ποὺ ἦταν τόσο δυνατὸς ὥστε φοβόταν τὸν ἴδιο του τὸν ἴσκιο.

Ἴσως ἡ φτωχὴ ποιότητα τοῦ ὑλικοῦ ἀπ' τὸ ὁποῖο προέρχεται

ή γυναίκα νάναι υπεύθυνη γιά τήν κατωτερότητά της. Όπως καί νάχει τό πράγμα, ή γυναίκα δέν έχει ψυχή, — τί υπάρχει τότε, πού πρέπει νά ξέρει γι' αυτή ό άντρας; Ξέχωρα άπ' αυτό, όσο λιγώτερη ψυχή έχει ή γυναίκα τόσο περισσότερα άτού έχει σά σύζυγος, τόσο ευκολώτερα θά προσκολληθεί στό σύζυγό της. Αυτή ή δουλική αναγνώριση τής ανωτερότητας τού άντρα, είναι εκείνη πού έχει διατηρήσει φαινομενικά άθικτο τό θεσμό τού γάμου γιά μιά τόσο μακρόχρονη περίοδο. Τώρα πού ή γυναίκα αρχίζει νά βασίζεται στίς δικές της δυνάμεις, τώρα πού αποκτά πραγματικά συνείδηση τού εαυτού της, σάν ύπαρξη ανεξάρτητη άπ' τήν εξουσία τού αφεντικού, ό ιερός θεσμός τού γάμου υπονομεύεται σταδιακά καί κανένας θρήνος δέν είναι πιά δυνατόν νά τόν στηρίξει.

Σχεδόν άπ' τήν παιδική ηλικία, τό μέσο κορίτσι διδάσκεται ότι ό γάμος αποτελεί τόν προορισμό της, επομένως ή εκπαίδευση κι ή μόρφωσή της πρέπει νά προσανατολίζονται πρός αυτό τό σκοπό. Σάν τό βουβό ζώο πού τό παχαίνουν γιά νά σφάξουν, τό προετοιμάζουν γι' αυτόν. Όμως, πράγμα αρκετά παράξενο, τού επιτρέπουν νά μάθει, γιά τά καθήκοντά του σά συζύγου καί μητέρας, πολύ λιγώτερα άπ' όσα ξέρει γιά τό επάγγελμά του ένας συνηθισμένος τεχνίτης. Είναι αναξιοπρεπές καί βρώμικο γιά ένα κορίτσι νά γνωρίζει οτιδήποτε γιά τή συζυγική σχέση. Γιά τήν αντιφατικότητα τής τιμιότητας, εδώ χρειάζεται ή γαμήλια υπόσχεση γιά νά μετατρέψει κάτι τό όποίο είναι βρώμικο στήν πιό αγνή καί πιό ιερή συμφωνία, πού δέν μπορεί κανείς ν' αμφισβητήσει ή νά επικρίνει. Αυτή ακριβώς είναι ή στάση τού μέσου υποστηρικτή τού γάμου. Ή μέλλουσα σύζυγος καί μητέρα κρατιέται σέ πλήρη άγνοια, τού μόνου τους άτού στόν ανταγωνιστικό στίβο τού σέξ. Έτσι δημιουργεί ισόβιες σχέσεις μ' ένα άντρα, μόνο γιά νά βρεθεί σοκαρισμένη, αηδιασμένη, προσβλημένη υπέρμετρα άπ' τό πιό φυσικό κι υγιεινό ένστικτο, τό σέξ. Είναι σίγουρο τό νά πώ ότι ένα μεγάλο ποσοστό τής δυστυχίας, τής μιζέριας, τής απελπισίας καί τού φυσικού μαρτύριου τής συζυγικής ζωής, οφείλεται στήν εγκληματική άγνοια τών σεξουαλικών θεμάτων, πού εγκωμιάζεται σά μεγάλη αρετή. Ούτε αποτελεί υπερβολή όταν λέω ότι αρκετά σπίτια έχουν διαλυθεί εξαιτίας αυτού τού λυπηρού γεγονότος.

Άν όμως ή γυναίκα είναι ελεύθερη κι αρκετά δυνατή γιά

νὰ μυηθεῖ στὸ σέξ, δίχως τὴν εὐλογία τοῦ Κράτους ἢ τῆς Ἐκκλησίας, θὰ στιγματιστεῖ σὰν ὁλότελα ἀκατάλληλη γιὰ νὰ γίνει σύζυγος ἑνὸς «καλοῦ» ἄντρα, τοῦ ὁποίου ἡ καλοσύνη συνίσταται σ' ἕνα ἄδειο κεφάλι κι ἕνα γεμάτο πορτοφόλι. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τίποτα πιὸ ἐξοργιστικὸ ἀπ' τὴν ἰδέα ὅτι μιὰ ὑγιής, ὥριμη γυναίκα, γεμάτη ζωὴ καὶ πάθος, πρέπει ν' ἀρνηθεῖ τὴν ἐπιταγὴ τῆς φύσης, πρέπει νὰ καταπνίξει τὸν πιὸ ἔντονο πόθο της, νὰ ὑπονομέψει τὴν ὑγεία της καὶ νὰ συντρίψει, τὸ μυαλό της, ν' ἀναχαιτίσει τὴν ὀξυδέρκειά της, νὰ ἀπόσχει ἀπ' τὸ βάθος καὶ τὴ δόξα τῆς σεξουαλικῆς ἐμπειρίας, ὡς ὅτου νἄρθει νὰ τὴν πάρει γιὰ γυναίκα του ἕνας «καλὸς» ἄντρας; Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ὁ γάμος. Πῶς ἀλλιῶς θὰ μποροῦσε νὰ καταλήξει μιὰ τέτοια συμφωνία, παρὰ στὴν ἀποτυχία; Αὐτὸς εἶναι ἕνας παράγοντας, ἂν κι ὄχι λιγώτερο σημαντικός, τοῦ γάμου, ποὺ τὸν διαφοροποιεῖ ἀπ' τὸν ἔρωτα.

Ἡ ἐποχή μας εἶναι μιὰ πρακτικὴ ἐποχή. Πάει πιὰ ὁ καιρὸς ποὺ ὁ Ρωμαῖος κι ἡ Ἰουλιέτα ἀψηφοῦσαν γιὰ τὸν ἔρωτα τὴν ὀργὴ τῶν πατεράδων τους, ποὺ ἡ Γκρέτχεν ἐκτιθόταν γιὰ τὸν ἔρωτα στὸ κουτσομπολιὸ τῶν γειτόνων της. Ἂν, σὲ σπάνιες περιπτώσεις, οἱ νέοι ἐπιτρέπουν στὸν ἑαυτό τους τὴν πολυτέλεια τοῦ ρομάντζου, φροντίζουν οἱ μεγαλύτεροι νὰ τοὺς συνετίσουν καὶ νὰ τοὺς ἀναμορφώσουν μέχρι νὰ γίνουν «λογικοί».

Τὸ ἠθικὸ δίδαγμα ποὺ παίρνει τὸ κορίτσι δὲν εἶναι ἂν ὁ ἄντρας ἔχει ξυπνήσει τὸν ἔρωτά της, ἀλλὰ μᾶλλον «πόσα διαθέτει;» Ὁ βασικὸς καὶ μοναδικὸς Θεὸς τῆς πρακτικῆς Ἀμερικάνικης ζωῆς. Σταδιακά, τὸ δίδαγμα αὐτὸ διαποτίζει κάθε σκέψη τοῦ κοριτσιοῦ. Τὰ ὄνειρά του δὲν περιέχουν πιὰ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ καὶ φιλιά, γέλια καὶ δάκρυα· ὀνειρεύεται ψώνια καὶ πανέρια ἐκπτώσεων. Αὐτὴ ἡ ψυχικὴ φτώχεια κι ἀθλιότητα, ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι ἔμφυτα στὸ θεσμὸ τοῦ γάμου. Τὸ Κράτος κι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐγκρίνουν κανένα ἄλλο ἰδανικό, ἐπειδὴ ἁπλῶς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ διευκολύνει τὸν ἔλεγχο τῶν ἀντρῶν καὶ τῶν γυναικῶν ἀπ' τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ Κράτος.

Χωρὶς ἀμφιβολία, ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ συνεχίζουν νὰ πιστεύουν στὸν ἔρωτα, πάνω ἀπὸ δολλάρια καὶ σέντς. Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερα γιὰ κείνη τὴν τάξη, τὴν ὁποία ἔχει ὑποχρεώσει νὰ γίνει αὐτοδύναμη ἡ οἰκονομικὴ ἀναγκαιότητα. Ἡ τρομερὴ ἀλλαγὴ ποὺ

ἐπῆλθε στὴ θέση τῆς γυναίκας, σφυρηλατημένη ἀπ' αὐτὸν τὸν ἰσχυρὸ παράγοντα, εἶναι πραγματικὰ ἕνα φαινόμενο, ὅταν σκεφτοῦμε ὅτι δὲν ἔχει περάσει πολὺς καιρὸς ἀπὸ τότε ποὺ μπῆκε ἡ γυναίκα στὸ βιομηχανικὸ στίβο. Ἔξη ἑκατομμύρια μισθοσυντήρητες γυναῖκες, ἔξη ἑκατομμύρια γυναῖκες, ποὺ ἔχουν ἴδια δικαιώματα μὲ τοὺς ἄντρες, νὰ τὶς ἐκμεταλλεύονται, νὰ τὶς ληστεύουν, νὰ κατεβαίνουν σὲ ἀπεργία, ἀκόμα καὶ νὰ λιμοκτονοῦν. Τίποτα ἄλλο κύριέ μου; Ναί, ἔξη ἑκατομμύρια μισθοσυντήρητες ἐργάτριες σὲ κάθε τομέα τῆς ζωῆς, ἀπ' τὴν πιὸ ἀνώτερη πνευματικὴ ἐργασία ὡς στὴν πιὸ δύσκολη χειροναχτικὴ ἐργασία, στὰ ὀρυχεῖα καὶ στὶς κατασκευὲς σιδηροδρόμων. Ναί, ἀκόμα καὶ ντετέκτιβ κι ἀστυνομικοί. Σίγουρα ἡ χειραφέτηση εἶναι πλήρης...

Παρόλα αὐτὰ ὅμως μόνο ἕνας μικρὸς ἀριθμὸς τῆς τεράστιας στρατιᾶς τῶν μισθοσυντήρητων γυναικῶν βλέπει τὴν ἐργασία σὰ μόνιμο πρόβλημα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ τὴ βλέπει ὁ ἄντρας. Ὅσο ἐξασθενημένος κι ἂν εἶναι ὁ τελευταῖος, ἔχει μολοντοῦτο διδαχτεῖ νἆναι ἀνεξάρτητος, αὐτοδύναμος. Ὤ, ξέρω πὼς κανένας δὲν μπορεῖ νἆναι πραγματικὰ ἀνεξάρτητος μέσα στὰ οἰκονομικὰ γρανάζια ποὺ εἴμαστε μπλεγμένοι· ὅμως ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ ἀδύναμο ἀντρικὸ δεῖγμα, μισεῖ τὸ νὰ εἶναι παράσιτο ἢ τέλος πάντων νὰ εἶναι γνωστὸ σὰν τέτοιο.

Ἡ γυναίκα θεωρεῖ μεταβατικὸ τὸ ρόλο της σὰν ἐργαζόμενης, τὸν ὁποῖο πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψει μόλις ἐμφανιστεῖ ὁ πρῶτος πλειοδότης. Νά γιατί εἶναι ἄπειρα δυσκολώτερο νὰ ὀργανωθοῦν οἱ γυναῖκες παρὰ οἱ ἄντρες. «Γιατί πρέπει νὰ γίνω μέλος ἑνὸς συνδικάτου;» Πρόκειται νὰ παντρευτῶ, νὰ ἔχω ἕνα σπίτι. Μήπως δὲ διδασκόταν ἀπ' τὴν παιδική της ἡλικία νὰ θεωρεῖ αὐτὸ σὰν τὸν τελικό της προορισμό; Θὰ μάθει ὅμως ἀρκετὰ σύντομα ὅτι τὸ σπίτι παρόλο ποὺ δὲν ἀποτελεῖ μιὰ τόσο μεγάλη φυλακὴ ὅσο τὸ ἐργοστάσιο, ἔχει ὅμως πιὸ συμπαγεῖς πόρτες καὶ κάγκελα. Ἔχει ἕνα φύλακα τόσο πιστὸ ποὺ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπ' αὐτόν. Τὸ πιὸ τραγικὸ ὅμως ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι τὸ σπίτι δὲν τὴν ἀπελευθερώνει πιὰ ἀπ' τὴ μισθωτὴ σκλαβιά, τὸ μόνο ποὺ κάνει εἶναι νὰ αὐξάνει τὰ καθήκοντά της.

Σύμφωνα μὲ τὶς τελευταῖες στατιστικές, ποὺ ἔχουν ὑποβληθεῖ σὲ μιὰ Ἐπιτροπή, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐργασία καὶ τὰ ἡμερομίσθια

καὶ τὴ συσσώρευση τοῦ πληθυσμοῦ, μόνο στὴ Νέα Ὑόρκη, τὸ 10% τῶν μισθωτῶν ἐργατριῶν εἶναι παντρεμένες κι ὅμως εἶναι ἀναγκασμένες νὰ συνεχίσουν νὰ ἐργάζονται παίρνοντας τὸ μικρότερο ἡμερομίσθιο τοῦ κόσμου. Προσθέστε σ' αὐτὴ τὴ φοβερὴ πλευρὰ τὴ μονότονη ἐργασία τοῦ νοικοκυριοῦ καὶ τότε τί ἀπομένει ἀπ' τὴν προστασία καὶ τὴ δόξα τοῦ σπιτιοῦ; Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ἀκόμα κι ἡ μεσοαστὴ παντρεμένη κοπέλλα δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ τὸ σπίτι της, ἀφοῦ ὁ ἄντρας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δημιουργεῖ τὸ περιβάλλον της. Δὲν ἔχει σημασία ἂν ὁ σύζυγος εἶναι ὠμὸς ἢ μελιστάλακτος. Ἐκεῖνο ποὺ θέλω ν' ἀποδείξω εἶναι ὅτι ὁ γάμος ἐξασφαλίζει ἕνα σπίτι στὴ γυναίκα, μόνο ἐξαιτίας τῆς καλωσύνης τοῦ ἄντρα. Ἔτσι πηγαίνει στὸ σπίτι τ ο υ καὶ τὰ χρόνια περνᾶνε ὥς ὅτου νὰ γίνει κενή, στενὴ καὶ μονότονη, ὅπως τὸ περιβάλλον, ἡ προσωπική της ζωή. Δὲ θὰ προκαλοῦσε μεγάλη ἔκπληξη ἂν γινόταν γκρινιάρα, μνησίκακη, καβγατζοῦ, κουτσομπόλα, ἀφόρητη, διώχνοντας ἔτσι τὸν ἄντρα ἀπ' τὸ σπίτι. Δὲ θὰ μποροῦσε νὰ φύγει ἂν ἤθελε, δὲν ὑπάρχει κανένα μέρος γι' αὐτή. Πέρα ἀπ' αὐτό, μιὰ σύντομη περίοδος συζυγικῆς ζωῆς, ἀπόλυτης ἀδράνειας ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἀποκλείει ἀπόλυτα τὴ μέση γυναίκα ἀπ' τὸν ἔξω κόσμο. Γίνεται ἀπρόσεχτη στὴν ἐμφάνισή της, ἐξαρτημένη στὶς ἀποφάσεις της, δειλὴ στὴν κρίση της, ἕνα βάρος καὶ ἕνας μπελᾶς, ποὺ οἱ περισσότεροι ἄντρες μισοῦν καὶ περιφρονοῦν. Δὲν εἶναι αὐτὴ μιὰ θαυμάσια ἀτμόσφαιρα ποὺ νὰ ἐμπνέει τὴ γέννηση μιᾶς ζωῆς;

Ἀλλὰ τὸ παιδί, πῶς μπορεῖ νὰ προστατευθεῖ ἂν ὄχι μὲ τὸ γάμο; Στὸ κάτω κάτω δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ πιὸ σοβαρὴ φροντίδα; Τί ὑποκρισία! Ὁ γάμος προστατεύει τὸ παιδὶ κι ὅμως ὑπάρχουν χιλιάδες παιδιὰ ποὺ εἶναι ἄπορα κι ἄστεγα. Ὁ γάμος προστατεύει τὸ παιδὶ κι ὅμως τὰ ὀρφανοτροφεῖα καὶ τ' ἀναμορφωτήρια εἶναι γεμάτα κι ἡ Ἑταιρία γιὰ τὴν Πρόληψη τῆς Σκληρότητας ἀπέναντι στὰ παιδιά, εἶναι διαρκῶς ἀπασχολημένη μὲ τὸ νὰ σώζει τὰ μικρὰ θύματα ἀπ' τοὺς γονεῖς «ποὺ τὰ ἀγαποῦν», γιὰ νὰ τοὺς προσφέρει μιὰ πιὸ καλὴ φροντίδα. Ὤ, τί χοροϊδία!

Ὁ γάμος ἔχει ἴσως τὴ δύναμη νὰ «ὁδηγήσει τὸ ἄλογο στὸ νερό», ἀλλὰ μπόρεσε ποτὲ νὰ τὸ κάνει νὰ πιεῖ; Ὁ νόμος μπορεῖ νὰ διατάξει τὴ σύλληψη τοῦ πατέρα καὶ νὰ τὸν ντύσει μὲ στολὴ καταδί-

κου, ἔχει ὅμως ποτὲ κατευνάσει τὴν πείνα τοῦ παιδιοῦ; Ἂν ὁ πατέρας δὲν ἔχει δουλειὰ τότε τί κάνει ὁ γάμος; Ἐπικαλεῖται τὸ νόμο γιὰ νὰ ὁδηγήσει τὸν ἄντρα στὴ «δικαιοσύνη», γιὰ νὰ τὸν κρατήσει μὲ ἀσφάλεια πίσω ἀπὸ κλειστὲς πόρτες. Ἡ ἐργασία του ὅμως πάει στὸ Κράτος ὄχι στὸ παιδί. Στὸ παιδὶ δὲ μένει τίποτα, παρὰ μόνο μιὰ πληγωμένη ἀνάμνηση ἀπ' τὶς ρίγες τῆς στολῆς τοῦ πατέρα του.

Ὅσο γιὰ τὴν προστασία τῆς γυναίκας, ἐδῶ βρίσκεται ἡ κατάρα τοῦ γάμου. Ὄχι μόνο δὲν τὴν προστατεύει ἀλλὰ κι ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ ἰδέα εἶναι τόσο ἀηδιαστική, τόσο προσβλητικὴ καὶ περιφρονητικὴ ἀπέναντι στὴ ζωή, τόσο ἐξευτελιστικὴ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, ὥστε νὰ πρέπει νὰ καταδικαστεῖ γιὰ πάντα αὐτὸς ὁ παρασιτικὸς θεσμός.

Εἶναι σὰν καὶ τὴν ἄλλη πατερναλιστικὴ συμφωνία, τὸν καπιταλισμό. Ἀπογυμνώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὰ φυσικά του δικαιώματα, ἀνακόπτει τὴν ἀνάπτυξή του, δηλητηριάζει τὸ σῶμα του, τὸν κρατάει σὲ ἄγνοια, σὲ φτώχεια κι ἐξάρτηση, κι ἔπειτα καθιερώνει ἀγαθοεργίες ποὺ ἀναπτύσσονται πάνω στὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τοῦ ἀνθρώπινου αὐτοσεβασμοῦ.

Ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου μεταβάλλει τὴ γυναίκα σὲ παράσιτο, σ' ἕνα ἀπόλυτο ἐξάρτημα. Τὴν ἀπομονώνει ἀπ' τὸν ἀγώνα τῆς ζωῆς, ἀφανίζει τὴν συνείδησή της, παραλύει τὴ φαντασία της κι ἔπειτα ἐπιβάλλει τὴν εὐγενική του προστασία, ποὺ στὴν πραγματικότητα εἶναι μιὰ παγίδα, μιὰ γελοιοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα.

Ἂν ἡ μητρότητα ἀποτελεῖ τὴν ἀνώτατη ἐκπλήρωση τῆς γυναικείας φύσης, ποιά ἄλλη προστασία χρειάζεται γιὰ νὰ σωθεῖ ὁ ἔρωτας κι ἡ ἐλευθερία; Ὁ γάμος δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ λερώνει, νὰ προσβάλλει καὶ νὰ διαφθείρει τὴν ἐκπλήρωσή της. Μήπως δὲ λέει στὴ γυναίκα, μόνο ἂν μ' ἀκολουθήσεις θὰ γεννήσεις ζωή; Μήπως δὲν τὴν καταδικάζει σὲ ἀποκεφαλισμό, δὲν τὴν ἐξευτελίζει ἂν ἀρνηθεῖ ν' ἀγοράσει τὸ δικαίωμά της στὴ μητρότητα, πουλώντας τὸν ἑαυτό της; Μήπως ὁ γάμος δὲν ἐπιδοκιμάζει μόνο τὴ μητρότητα, ἀκόμα κι ὅταν ὑλοποιεῖται μέσα στὸ μίσος καὶ τὴν ἀποστροφή; Κι ἀκόμα, ἂν ἡ μητρότητα εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλεύθερης ἐκλογῆς, ἔρωτα, ἔκστασης, φλογεροῦ πάθους, δὲ φοράει σ' ἕνα ἀθῶο κεφάλι ἕνα ἀκάνθινο στεφάνι καὶ γράφει μὲ αἷμα τὸ φρι-

κτὸ ἐπίθετο: μπάσταρδος; Ἂν πρόκειται ὁ γάμος νὰ περιέχει ὅλες τὶς χάρες τὶς ὁποῖες ἰσχυρίζονται πὼς ἔχει, τὰ ἐγκλήματά του ἐνάντια στὴ μητρότητα θὰ τὸν ἀπόκλειαν γιὰ πάντα ἀπ' τὸ βασίλειο τοῦ ἔρωτα.

Ἔρωτας, τὸ δυνατώτερο καὶ βαθύτερο στοιχεῖο μέσα σ' ὅλη τὴ ζωή, ὁ προάγγελος τῆς ἐλπίδας, τῆς χαρᾶς τῆς ἔκστασης Ἔρωτας, ὁ ἀπειθὴς σὲ κάθε νόμο καὶ κάθε συμβατικότητα. Ἔρωτας, ὁ πιὸ ἐλεύθερος, ὁ πιὸ ἰσχυρὸς διαμορφωτὴς τῆς ἀνθρώπινης μοίρας. Πῶς μπορεῖ μιὰ τόσο ἀκαταμάχητη δύναμη νᾶναι συνώνυμη μ' αὐτὸ τὸ φτωχὸ δημιούργημα, τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ γάμο;

Ἐλεύθερος ἔρωτας; Λὲς κι ὁ ἔρωτας εἶναι κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ἐλεύθερος! Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀγοράσει ἐγκεφάλους, ἀλλὰ οὔτε ὅλα τὰ ἑκατομμύρια τῆς γῆς δὲν ἔχουν κατορθώσει ν' ἀγοράσουν τὸν ἔρωτα. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὑποτάξει σώματα, ἀλλὰ οὔτε ὁλόκληρη ἡ δύναμη, ποὺ ὑπάρχει πάνω στὸν πλανήτη, δὲ στάθηκε ἱκανὴ νὰ ὑποτάξει τὸν ἔρωτα. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει κατακτήσει ὁλόκληρα ἔθνη, ἀλλὰ οὔτε ὅλοι του οἱ στρατοὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ κατακτήσουν τὸν ἔρωτα. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἁλυσσοδέσει καὶ περιορίσει τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ στάθηκε ἐντελῶς ἀδύναμος μπροστὰ στὸν ἔρωτα. Ὅσο ψηλὸς κι ἂν εἶναι ὁ θρόνος του, μ' ὅλο τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν ἐπισημότητα ποὺ μπορεῖ νὰ ἀγοράσει τὸ χρυσάφι του, ὁ ἄνθρωπος συνεχίζει νᾶναι φτωχὸς κι ἀπομονωμένος, ἂν τὸν ἐγκαταλείψει ὁ ἔρωτας. Ἂν παραμείνει κι ἡ πιὸ φτωχὴ τρώγλη ἀκτινοβολεῖ ζέστα, ζωὴ καὶ φῶς. Ἔτσι ὁ ἔρωτας ἔχει τὴ μαγικὴ δύναμη νὰ μεταμορφώσει ἕνα ζητιάνο σὲ βασιλιά. Ναί, ὁ ἔρωτας εἶναι ἐλεύθερος καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀνθήσει μέσα σὲ καμιὰ ἄλλη ἀτμόσφαιρα. Μέσα στὴν ἐλευθερία, προσφέρεται ἄφθονα, ἀπόλυτα δίχως περιορισμούς. Ὅταν ἔχει ριζώσει ὁ ἔρωτας, δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ξεριζώσει ἀπ' τὴ γῆ, κανένας νόμος, κανένα δικαστήριο τοῦ κόσμου. Ἂν ὅμως τὸ ἔδαφος εἶναι ἄγονο, πῶς μπορεῖ ὁ γάμος νὰ τὸ κάνει νὰ καρποφορήσει; Εἶναι σὰν τὴν τελικὴ ἀπογνωσμένη πάλη τῆς σύντομης ζωῆς ἐνάντια στὸ θάνατο.

Ὁ ἔρωτας δὲ χρειάζεται προστασία, προστατεύει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του. Ὅσο ὁ ἔρωτας γεννάει ζωὴ κανένα παιδὶ δὲν εἶναι ἐγκαταλελειμένο, πεινασμένο, ἢ διψασμένο γιὰ στοργή. Τὸ ξέρω πὼς

είναι άλήθεια. Ξέρω γυναίκες πού έγιναν μητέρες άπ' τούς άντρες πού άγαποῦσαν, μέσα στά πλαίσια τῆς ἐλευθερίας. Λίγα παιδιά, μέσα στά πλαίσια τῆς συζυγικῆς ζωῆς, ἀπολαμβάνουν τή φροντίδα, τήν προστασία, τήν ἀφοσίωση, πού μπορεῖ νά προσφέρει ἡ ἐλεύθερη μητρότητα.

Οἱ ὑπερασπιστές τῆς ἐξουσίας τρέμουν τόν ἐρχομό τῆς ἐλεύθερης μητρότητας, λές καί θά τούς ἔκλεβε τή λεία. Ποιός θά πολεμοῦσε στούς πολέμους; Ποιός θά δημιουργοῦσε τόν πλοῦτο; Ποιός θά γινόταν ἀστυνομικός, δεσμοφύλακας, ἄν δέ δεχόταν ἡ γυναίκα τήν τυφλή παραγωγή τῶν παιδιῶν; Ἡ φυλή, ἡ φυλή, κραυγάζει ὁ βασιλιᾶς, ὁ πρόεδρος, ὁ καπιταλιστής, κι ὁ παπᾶς! Ἡ φυλή πρέπει νά διατηρηθεῖ, παρόλο πού ἡ γυναίκα ὑποβιβάζεται σέ μιά ἁπλή μηχανή — κι ὁ θεσμός τοῦ γάμου εἶναι ἡ μόνη μας ἀσφαλιστική δικλείδα ἐνάντια στήν ὀλέθρια σεξουαλική ἀφύπνιση τῶν γυναικῶν. Ἀλλά πᾶνε στό βρόντο αὐτές οἱ ἔξαλλες προσπάθειες πού ἀποβλέπουν στή διατήρηση μιᾶς κατάστασης ὑποδούλωσης. Μάταια εἶναι, ἐπίσης, τά διατάγματα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ μανιακές ἐπιθέσεις τῶν κυριάρχων. Δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτα οὔτε κι αὐτό ἀκόμα τό χέρι τοῦ νόμου. Ἡ γυναίκα δέ θέλει πιά νά πάρει μέρος στήν παραγωγή μιᾶς φυλῆς ἀπό καχεκτικά, ἄψυχα, σαραβαλιασμένα κι ἄθλια ἀνθρώπινα ὄντα, πού δέν ἔχουν οὔτε τή δύναμη οὔτε τό θάρρος ν' ἀνατρέψουν τό ζυγό τῆς φτώχειας καί τῆς ὑποδούλωσης. Ἐπιθυμεῖ, ἀντίθετα, λιγώτερα καί καλύτερα παιδιά, πού ἔχουν γεννηθεῖ κι ἀνατραφεῖ μέσα στά πλαίσια τοῦ ἔρωτα καί διαμέσου τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς κι ὄχι τῆς ἐπιβολῆς, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ γάμος. Οἱ ψευτο-ἠθικολόγοι μας δέν ἔχουν καταλάβει ἀκόμα τό βαθύτερο νόημα τῆς εὐθύνης ἀπέναντι στό παιδί, ὅτι ὁ ἔρωτας μέσα στά πλαίσια τῆς ἐλευθερίας ἔχει ξυπνήσει μέσα στά γυναικεῖα στήθεια. Ἡ γυναίκα θά προτιμήσει μᾶλλον νά παραιτηθεῖ γιά πάντα ἀπ' τή δόξα τῆς μητρότητας, παρά νά δημιουργήσει ζωή μέσα σέ μιά ἀτμόσφαιρα πού ἀποπνέει μόνο καταστροφή καί θάνατο. Κι ἄν γίνει μητέρα, θά δώσει στό παιδί ὅτι βαθύτερο καί καλύτερο μπορεῖ νά προσφέρει, τό εἶναι της. Ν' ἀναπτύσσεσαι μαζί μέ τό παιδί, εἶναι τό σύνθημά της. Ξέρει πώς μόνο μ' αὐτόν τόν τρόπο μπορεῖ νά βοηθήσει στή δημιουργία μιᾶς πραγματικῆς ἀντρικῆς καί γυναικείας φύσης.

Ὁ Ἴψεν πρέπει νά 'χε δραματιστεῖ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐλεύθερης μητέρας, ὅταν περίγραψε μὲ μαεστρία τὴν Κυρία Ἄλβινγκ. Ἡ τελευταία ἦταν ἡ ἰδανικὴ μητέρα γιατὶ εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ γάμο κι ὅλη του τὴ φρίκη, γιατὶ εἶχε σπάσει τὰ δεσμά της κι ἐλευθερώσει τὸ πνεῦμα της ἀφήνοντάς το νὰ περιπλανηθεῖ ὥς ὅτου διαμόρφωσε, μιὰ προσωπικότητα ἀναγεννημένη κι ἰσχυρή. Ἀλλοίμονο ἦταν πολὺ ἀργά, γιὰ νὰ σώσει τὴν εὐτυχία τῆς ζωῆς της, τὸν Ὄσβαλντ της, ἀλλὰ ὄχι πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ συνειδητοποιήσει ὅτι ὁ ἔρωτας, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας, ἀποτελεῖ τὴ μόνη προϋπόθεση μιᾶς διμορφης ζωῆς. Ἐκεῖνες πού, σὰν τὴν Κυρία Ἄλβινγκ, ἔχουν πληρώσει μὲ δάκρυα κι αἷμα τὴν πνευματική τους ἀφύπνιση, ἀπορρίπτουν τὸ γάμο σὰ μιὰ ἐπιβολή, μιὰ ρηχή, σκέτη κοροϊδία. Ξέρουν, ὅτι ὁ ἔρωτας, εἴτε διαρκεῖ γιὰ ἕνα σύντομο διάστημα εἴτε γιὰ πάντα, εἶναι ἡ μόνη δημιουργική, ἐξυψωτικὴ βάση ἔμπνευσης γιὰ μιὰ νέα φυλή, γιὰ ἕνα νέο κόσμο.

Στὴ σημερινὴ ἐποχὴ ὁ ἔρωτας εἶναι πραγματικὰ ἄγνωστος στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους. Παρεξηγημένος καὶ απομακρυσμένος, καθὼς εἶναι, σπάνια ριζώνει, ἢ κι ἂν μπορέσει, συντρίβεται γρήγορα καὶ σβήνει. Τὸ εὔθραυστο νῆμα του δὲ μπορεῖ ν' ἀντέξει τὴν ἔνταση τοῦ καθημερινοῦ μόχθου. Ἡ ψυχή του εἶναι τόσο πολύπλοκη γιὰ νὰ προσαρμοστεῖ στὴ λεπτὴ ὑφὴ τῆς κοινωνικῆς μας διάρθρωσης. Κλαίει κι ὀδύρεται κι ὑποφέρει μαζὶ μ' ἐκείνους ποὺ τὸν χρειάζονται κι ὅμως τοῦ λείπει ἡ ἱκανότητα γιὰ νὰ φθάσει στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀγάπης.

Κάποια μέρα, κάποια μέρα, ἐπαναλαμβάνω, οἱ γυναῖκες θὰ ἐξεγερθοῦν, θὰ φθάσουν στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ καὶ θὰ συναντήσουν ὑψηλούς, δυνατοὺς κι ἐλεύθερους ἄντρες, ἕτοιμους νὰ πάρουν, νὰ προσφέρουν καὶ ν' ἀπολαύσουν κάτω ἀπ' τὶς χρυσὲς ἀκτίνες τοῦ ἔρωτα. Ποιά φαντασία, ποιά ποιητικὴ μεγαλοφυΐα μπορεῖ νὰ προβλέψει, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση, τὶς δυνατότητες μιᾶς τέτοιας δύναμης μέσα στὴ ζωὴ τῶν ἀντρῶν καὶ τῶν γυναικῶν; Ἂν πρόκειται ποτὲ ὁ κόσμος νὰ γεννήσει μιὰ ἀληθινὴ συντροφικότητα καὶ ταυτότητα, ὄχι ὁ γάμος, ἀλλὰ ὁ ἔρωτας θἆναι ὁ γονιός.

ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ

Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗΣ

Ἀρχίζω μὲ μιὰ παραδοχή: Ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ θεωρία, ἡ ὁποία πραγματεύεται τὶς θεμελιακὲς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα σὲ διάφορες ὁμάδες τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ταξικὲς καὶ φυλετικὲς διακρίσεις, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε τεχνητὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὰ γυναικεῖα δικαιώματα καὶ τὰ ἀντρικὰ δικαιώματα, ὑποστηρίζω ὅτι ὑπάρχει ἕνα σημεῖο ὅπου μποροῦν νὰ συναντηθοῦν αὐτὲς οἱ διαφοροποιήσεις καὶ ν' ἀναπτυχθοῦν σχηματίζοντας ἕνα ἑνιαῖο σύνολο.

Αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι προτείνω ἕνα εἰρηνικὸ διακανονισμό. Ὁ γενικώτερος κοινωνικὸς ἀνταγωνισμός, ποὺ ἔχει κυριαρχήσει σήμερα σ' ὁλόκληρη τὴν καθημερινή μας ζωὴ κι ὁ ὁποῖος γεννήθηκε διαμέσου ἀντιθέτων κι ἀντιφατικῶν συμφερόντων, θὰ καταρρεύσει ὅταν ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς, ποὺ θὰ βασίζεται πάνω στὶς ἀρχὲς τῆς οἰκονομικῆς δικαιοσύνης, θἄχει γίνει μιὰ πραγματικότητα.

Ἡ εἰρήνη ἢ ἡ ἁρμονία ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα καὶ τὰ ἄτομα, δὲ βασίζεται ἀναγκαστικὰ πάνω σὲ μιὰ τεχνητὴ ἐξίσωση τῶν ἀνθρώπινων ὄντων, οὔτε ἀπαιτεῖ τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀτομικῶν χαρακτηριστικῶν κι ἰδιομορφιῶν. Τὸ πρόβλημα ποὺ ἀντιμετωπίζουμε σήμερα καὶ τὸ ὁποῖο πρόκειται νὰ ἐπιλυθεῖ στὸ ἐγγὺς μέλλον, ἔγκει-

ται στὸ πῶς μπορεῖ κανεὶς νἄναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ταυτόχρονα νὰ ταυτίζεται μὲ τοὺς ἄλλους, νὰ συμμερίζεται βαθειὰ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ὄντα καὶ ταυτόχρονα νὰ διατηρεῖ τὶς δικές του χαρακτηριστικὲς ἰδιότητες. Αὐτὴ μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι ἡ βάση πάνω στὴν ὁποία μποροῦν νὰ συναντηθοῦν δίχως ἀνταγωνισμοὺς κι ἀντιθέσεις, ἡ μάζα καὶ τὸ ἄτομο, ὁ ἀληθινὸς δημοκράτης κι ἡ ἀληθινὴ ἀτομικότητα, ὁ ἄντρας κι ἡ γυναίκα. Τὸ σύνθημα δὲ πρέπει νἄναι: Συγχωρέστε τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ μᾶλλον καταλάβετε τοὺς ἄλλους. Ἡ συχνὰ ἀναφερόμενη πρόταση τῆς Μαντὰμ ντὲ Στάαλ: «Καταλαβαίνω τὰ πάντα σημαίνει ὅτι συγχωρῶ τὰ πάντα» ποτὲ δὲ μοῦ ἔκανε ἰδιαίτερη ἐντύπωση γιατὶ ἔχει τὴ μυρωδιὰ ἐξομολογητηρίου. Τὸ νὰ συγχωρέσει κανεὶς τὸ συνάνθρωπό του ἐκφράζει τὴν ἰδέα τῆς φαρισαϊκῆς ὑπεροχῆς. Τὸ νὰ καταλαβαίνει κανεὶς τὸ συνάνθρωπό του εἶναι ἀρκετό. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ ἀντιπροσωπεύει κατὰ ἕνα μέρος τὴ θεμελιακὴ ὑφὴ τῶν ἀπόψεών μου πάνω στὴ χειραφέτηση τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ ἀντίκτυπού της πάνω σ' ὁλόκληρο τὸ φύλο.

Ἡ χειραφέτηση μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ νἄναι ἡ γυναίκα ἀνθρώπινη, μὲ τὴν πιὸ ἀληθινὴ ἔννοια τῆς λέξης. Ὁτιδήποτε μέσα της διψάει γιὰ ἐπιβεβαίωση καὶ δράση, πρέπει νὰ φθάσει στὴν πιὸ πλέρια του ἔκφραση· κάθε τεχνητὸς φραγμὸς πρέπει νὰ συντριβεῖ καὶ νὰ ξεκαθαριστεῖ ὁ δρόμος, ποὺ ὁδηγεῖ στὴ μεγαλύτερη ἐλευθερία, ἀπὸ κάθε ἴχνος ὁλόκληρων αἰώνων ὑποταγῆς κι ὑποδούλωσης.

Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τοῦ κινήματος γιὰ τὴ γυναικεία χειραφέτηση. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἔχουν ὡς τώρα ἐπιτευχθεῖ, ἔχουν ἀπομονώσει τὴ γυναίκα καὶ τὴν ἔχουν ἀποστερήσει ἀπ' τὶς πηγὲς ἐκείνης τῆς εὐτυχίας ποὺ τῆς εἶναι ἀπαραίτητη. Ἡ ἐξωτερικὴ χειραφέτηση ἔχει μετατρέψει τὴ σύγχρονη γυναίκα σ' ἕνα τεχνητὸ ὄν, τὸ ὁποῖο θυμίζει ἕνα ἀπ' τὰ προϊόντα τῆς Γαλλικῆς δενδροκομίας μὲ τὰ δέντρα, τοὺς θάμνους, τὶς πυραμίδες, τοὺς κύκλους, καὶ τὶς γιρλάντες της, ποὺ μοιάζουν μὲ ἀραβουργήματα ὁτιδήποτε, γενικά, ἐκτὸς ἀπ' τὶς μορφὲς τὶς ὁποῖες θὰ ἔπαιρνε ἡ ἔκφραση τῶν ἴδιων τῶν ἐσωτερικῶν της ἰδιοτήτων. Τέτοια τεχνητὰ ἀναπτυγμένα φυτὰ τοῦ θηλυκοῦ φύλου, μποροῦν νὰ

βρεθοῦν μαζικά, ἰδιαίτερα στὴ λεγόμενη πνευματικὴ σφαίρα τῆς ζωῆς μας.

Ἐλευθερία κι Ἰσότητα γιὰ τὴ γυναίκα! Τί ἐλπίδες καὶ πόθους ξύπνησαν αὐτὲς οἱ λέξεις ὅταν ἐκστομίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ μερικὲς ἀπ' τὶς πιὸ γενναῖες κι εὐγενικὲς ψυχὲς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἥλιος σ' ὅλη του τὴν λάμψη κι ἡ δόξα, ἐπρόκειτο νὰ ἀνατείλουν πάνω ἀπὸ ἕνα νέο κόσμο. Σ' αὐτὸ τὸν κόσμο ἡ γυναίκα θἄταν ἐλεύθερη νὰ κατευθύνει τὴ δική της μοίρα — ἕνας σκοπὸς ποὺ εἶναι ὁπωσδήποτε ἀντάξιος τοῦ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ, τοῦ θάρρους, τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς ἀδιάκοπης προσπάθειας τῆς μεγάλης μάζας τῶν πρωτοπόρων ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ ὁποῖοι διεκδίκησαν τὰ δικαιώματά τους στρεφόμενοι ἐνάντια σ' ἕνα κόσμο προκατάληψης καὶ ἄγνοιας.

Κι οἱ δικές μου ἐλπίδες στρέφονται πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπό, ἀλλὰ ὑποστηρίζω ὅτι ἡ χειραφέτηση τῆς γυναίκας, ὅπως ἑρμηνεύεται κι ἐφαρμόζεται πραγματικὰ σήμερα, δὲν κατόρθωσε νὰ φθάσει αὐτὸ τὸ μεγάλο σκοπό. Τώρα ἡ γυναίκα βρίσκεται ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀναγκαιότητα χειραφέτησής της ἀπ' τὴ χειραφέτηση, ἂν πραγματικὰ ἐπιθυμεῖ νἆναι ἐλεύθερη. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ φαίνεται παράξενο, ἀλλὰ παραμένει μολοντοῦτο πολὺ ἀληθινό.

Τί κατόρθωσε μέσα ἀπ' τὴ χειραφέτησή της; Τὸ δικαίωμα ψήφου σὲ μερικὲς Πολιτεῖες. Μήπως αὐτὸ ἐξάγνισε τὴν πολιτική μας ζωὴ ὅπως ἔχουν προβλέψει πολλοὶ καλοπροαίρετοι ὀπαδοί; Ὄχι βέβαια. Συμπτωματικά, εἶναι πιὰ καιρὸς νὰ σταματήσουν νὰ μιλοῦν γιὰ τὴ διαφθορὰ στὴν πολιτική, μ' ἕνα τόνο ποὺ θυμίζει οἰκοτροφεῖο ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα ποὺ διαθέτουν καθαρή, θεμελιωμένη κρίση. Ἡ διαφθορὰ στὴν πολιτικὴ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὰ ἤθη ἢ τὴ χαλάρωση τῶν ἠθῶν, διάφορων πολιτικῶν προσωπικοτήτων. Ἡ αἰτία της εἶναι ἀποκλειστικὰ μιὰ ὑλικὴ αἰτία. Ἡ πολιτικὴ εἶναι ἡ ἀντανάκλαση τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ κόσμου, τὰ συνθήματα τοῦ ὁποίου εἶναι: «Τὸ νὰ παίρνεις εἶναι πιὸ καλὸ ἀπὸ τὸ νὰ δίνεις», «ἀγόρασε φτηνὰ καὶ πούλα ἀκριβά», «τὸ ἕνα βρώμικο χέρι πλένει τ' ἄλλο». Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐλπίδα ἀκόμα καὶ γιὰ κείνη τὴ γυναίκα ὅτι θὰ κατορθώσει ποτὲ νὰ ἐξαγνίσει τὴν πολιτική, μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου της.

Ἡ χειραφέτηση πρόσφερε στὴ γυναίκα τὴν οἰκονομικὴ ἰσό-

τητα μὲ τὸν ἄντρα, δηλαδή, τὸ δικαίωμα νὰ μπορεῖ νὰ διαλέξει τὸ δικό της ἐπάγγελμα. Ἀλλὰ καθὼς ἡ προηγούμενη κι ἡ τωρινή φυσική της ἐκπαίδευση δὲ τὴν ἔχει ἐφοδιάσει μὲ τὴν ἀπαραίτητη δύναμη γιὰ νὰ συναγωνιστεῖ τὸν ἄντρα, εἶναι συχνὰ ἀναγκασμένη νὰ ἐξαντλεῖ ὅλη της τὴν ἐνεργητικότητα, νὰ καταναλώνει τὴ ζωτικότητά της καὶ νὰ τεντώνει ὅλα της τὰ νεῦρα προκειμένου νὰ φθάσει τὴν τρέχουσα ἀγοραστικὴ ἀξία. Πολὺ λίγες τὸ κατόρθωσαν, γιατὶ εἶναι γεγονὸς ὅτι οἱ θηλυκοὶ δάσκαλοι, γιατροί, δικηγόροι κι ἀρχιτέκτονες δὲν ἀπολαμβάνουν τὴν ἴδια ἐμπιστοσύνη μὲ τοὺς ἀρσενικοὺς συναδέλφους τους, οὔτε παίρνουν τὴν ἴδια ἀμοιβή. Κι ἐκεῖνες ποὺ κατορθώνουν νὰ κερδίσουν αὐτὴ τὴν ἑλκυστικὴ ἰσότητα, τὸ κατορθώνουν γενικὰ σὲ βάρος τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς τους ὑγείας. Ὅσο γιὰ τὴ μεγάλη μάζα τῶν ἐργαζόμενων κοριτσιῶν καὶ γυναικῶν, πόσο μεγάλη ἀνεξαρτησία κερδίζουν, ὅταν ἡ στενότητα κι ἡ ἔλλειψη ἐλευθερίας τοῦ σπιτιοῦ ἀντικαθίστανται μὲ τὴ στενότητα κι ἔλλειψη ἐλευθερίας τοῦ ἐργοστασίου, τοῦ ζαχαροπλαστείου, τοῦ μεγάλου καταστήματος ἢ τοῦ γραφείου; Ἐπιπλέον ὑπάρχει ὁ μπελᾶς ποὺ βαραίνει πολλὲς γυναῖκες οἱ ὁποῖες ἔχουν νὰ φροντίσουν τὸ «σπίτι τους, σπιτάκι τους» — ποὺ εἶναι κρύο, σκοτεινό, ἀκατάστατο, ἀφιλόξενο — μετὰ ἀπ' τὴ σκληρὴ καθημερινὴ δουλειά. Τί δοξασμένη ἀνεξαρτησία! Νὰ γιατὶ δὲν προκαλεῖ ἔκπληξη τὸ ὅτι ἑκατοντάδες κορίτσια εἶναι πρόθυμα νὰ δεχτοῦν τὴν πρώτη πρόταση γάμου, ἀηδιασμένα καὶ ταλαιπωρημένα καθὼς εἶναι ἀπ' τὴν «ἀνεξαρτησία» του, πίσω ἀπ' τὸν πάγκο τοῦ καταστήματος, τὴ γραφομηχανὴ ἢ τὴ ραπτικὴ μηχανή. Εἶναι τόσο προετοιμασμένα νὰ δεχτοῦν, ὅσο καὶ τὰ κορίτσια τῆς μεσαίας τάξης, ποὺ ποθοῦν ν' ἀποτινάξουν τὸ ζυγὸ τῆς γονικῆς ὑπεροχῆς. Μιὰ λεγόμενη ἀνεξαρτησία ποὺ ὁδηγεῖ μόνο στὴν ἐξοικονόμηση τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴν ἁπλὴ ἐπιβίωση, δὲν εἶναι τόσο ἑλκυστική, τόσο ἰδανική, ποὺ νὰ περίμενε κανεὶς ἀπ' τὴ γυναίκα νὰ θυσιάσει τὰ πάντα γι' αὐτή. Ἡ τόσο περιλάλητη ἀνεξαρτησία δὲν εἶναι στὸ κάτω - κάτω, τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ ἀργὴ ἐξέλιξη τῆς ἐξασθενημένης καὶ καταπνιγμένης φύσης τῆς γυναίκας, τοῦ ἐρωτικοῦ της ἐνστίκτου καὶ τοῦ μητρικοῦ της ἐνστίκτου.

Μολοντοῦτο, ἡ θέση τοῦ ἐργαζόμενου κοριτσιοῦ εἶναι πολὺ πιὸ φυσικὴ κι ἀνθρώπινη ἀπ' ὅτι ἡ θέση τῆς φαινομενικὰ πιὸ τυχερῆς

ἀδελφῆς του, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὶς πιὸ πνευματικὲς ἐργασίες — δασκάλες, γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοὶ κλπ, ποὺ πρέπει νὰ ἔχει μιὰ ἀξιοπρεπή, κατάλληλη ἐμφάνιση, ἐνῶ ὁ ἐσωτερικός της κόσμος εἶναι ἄδειος καὶ νεκρός.

Ἡ στενότητα τῆς τωρινῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴ χειραφέτηση τῆς γυναίκας, ἡ ἐρωτικὴ ἀνησυχία γιὰ ἕνα ἄντρα ποὺ δὲν ἀνήκει στὴν ἴδια κοινωνικὴ τάξη μ' αὐτή, ὁ φόβος ὅτι ὁ ἔρωτας θὰ τὴ στερήσει ἀπ' τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία της, ὁ τρόμος ὅτι ὁ ἔρωτας ἢ ἡ χαρὰ τῆς μητρότητας θὰ τὴν ἐμποδίσουν στὴν πλήρη ἐξάσκηση τοῦ ἐπαγγέλματός της — ὅλα αὐτὰ μαζὶ ἀναγκάζουν τὴ σύγχρονη χειραφετημένη γυναίκα σὲ ὑποχρεωτικὴ ἀγνότητα, ἐνῶ μπροστά της κυλάει ἡ ζωή, μὲ τὶς μεγάλες σαγηνευτικὲς της χαρές, δίχως ν' ἀγγίζει ἢ νὰ διεγείρει τὴν ψυχή της.

Ἡ χειραφέτηση, ὅπως ἑρμηνεύεται ἀπ' τὴν πλειονότητα τῶν ὀπαδῶν καὶ τῶν ἑρμηνευτῶν της, ἔχει μιὰ πολὺ στενὴ ὀπτικὴ γιὰ νὰ ἐπιτρέψει τὸν δίχως ὅρια ἔρωτα κι ἔκσταση, ποὺ περιέχονται στὸ βαθὺ συναίσθημα τῆς ἀληθινῆς γυναίκας, ἐρωμένης, μητέρας, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ τραγωδία τῆς αὐτοδύναμης ἢ οἰκονομικὰ ἐλεύθερης γυναίκας δὲ βασίζεται σὲ πάρα πολλές, ἀλλὰ σὲ ἐλάχιστες ἐμπειρίες. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἔχει ξεπεράσει τὴν ἀδελφή της, τῶν προηγούμενων γενιῶν, στὴ γνώση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης· σ' αὐτὸ ἀκριβῶς ὀφείλεται τὸ ὅτι αἰσθάνεται βαθειὰ τὴν ἀπουσία τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μόνος ποὺ μπορεῖ νὰ πλουτίσει τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ δίχως τὸν ὁποῖο ἡ πλειονότητα τῶν γυναικῶν ἔχει μετατραπεῖ σὲ ἁπλὰ ἐπαγγελματικὰ ρομπότ.

Τὸ ὅτι ἦταν μοιραῖο νὰ προκύψει μιὰ τέτοια κατάσταση πραγμάτων, εἶχε προβλεφθεῖ ἀπὸ κείνους ποὺ συνειδητοποίησαν ὅτι, στὸ χῶρο τῆς ἠθικῆς, διατηροῦνταν ἀκόμα, πολλὰ ἐρείπια ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναμφισβήτητης ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα, ἐρείπια ποὺ ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νὰ θεωροῦνται χρήσιμα. Κι αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀκόμα πιὸ σημαντικό, ἕνας σεβαστὸς ἀριθμὸς χειραφετημένων γυναικῶν, εἶναι ἀνίκανος νὰ τὰ καταφέρει δίχως αὐτά. Κάθε κίνημα ποὺ ἀποβλέπει στὴν καταστροφὴ τῶν ὑφιστάμενων θεσμῶν καὶ στὴν ἀντικατάστασή τους μὲ κάτι πιὸ προχωρημένο, πιὸ τέλειο, ἔχει ὀπαδοὺς

οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν θεωρητικὰ τὶς πιὸ ριζοσπαστικὲς ἰδέες, ἀλλὰ πού, μολοντοῦτο στὴν καθημερινή τους ζωή, εἶναι σὰν τὸ μέσο Φιλισταῖο, ὑποκρινόμενοι τοὺς ἀξιοπρεπεῖς κι ἐπιδιώκοντας τὴν καλὴ γνώμη τῶν ἀντιπάλων τους. Ὑπάρχουν λογουχάρη, Σοσιαλιστὲς ἀκόμα κι Ἀναρχικοί, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κλοπὴ κι οἱ ὁποῖοι ὅμως ἀγανακτοῦν ἂν τοὺς ὀφείλει κανεὶς τὴν ἀξία μισῆς ντουζίνας καρφιτσῶν.

Ὁ ἴδιος Φιλισταῖος μπορεῖ νὰ βρεθεῖ μέσα στὸ κίνημα ἀπελευθέρωσης τῆς γυναίκας. Κίτρινοι δημοσιογράφοι καὶ λογοτέχνες τοῦ γλυκοῦ νεροῦ ἔχουν δημιουργήσει εἰκόνες τῆς χειραφετημένης γυναίκας ποὺ χτενίζει τὰ μαλλιὰ τοῦ καλοῦ πολίτη, τὸν ὁποῖο τελικὰ παρατάει ἡ ανιαρή του συνοδός. Κάθε μέλος τοῦ κινήματος ὑπὲρ τῶν γυναικείων δικαιωμάτων ἔχει παρουσιαστεῖ σὰ μιὰ Γεωργία Σανδῆ ποὺ περιφρονεῖ ἀπόλυτα τὴν ἠθική. Τίποτα δὲν ἦταν ἱερὸ γι' αὐτή. Δὲν ἔτρεφε κανένα σεβασμὸ γιὰ τὴν ἰδανικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἄντρα καὶ τὴ γυναίκα. Κοντολογῆς, ἡ χειραφέτηση δὲν ἀντιπροσώπευε τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο μιὰ ἔκλυτη ζωὴ πόθου κι ἁμαρτίας, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν κοινωνία, τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἠθική. Οἱ ὑποστηρικτὲς τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναίκας ἦταν πολὺ ἐξοργισμένοι γι' αὐτὴ τὴ διαστρέβλωση καί, στερούμενοι χιοῦμορ, χρησιμοποίησαν ὅλη τους τὴν ἐνεργητικότητα γιὰ ν' ἀποδείξουν ὅτι δὲν ἦταν καθόλου κακὲς ὅπως τὶς παρουσίαζαν, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Φυσικά, στὸ μέτρο ποὺ ἡ γυναίκα ἦταν σκλάβα τοῦ ἄντρα, δὲν μποροῦσε νά 'ναι καλὴ κι ἁγνή, ἀλλὰ τώρα ποὺ ἦταν ἐλεύθερη κι ἀνεξάρτητη, θ' ἀποδείκνυε πόσο καλὴ μποροῦσε νἆναι κι ὅτι ἡ ἐπιρροή της θὰ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὸν ἐξαγνισμὸ ὅλων τῶν θεσμῶν τῆς κοινωνίας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ κίνημα ὑπὲρ τῶν γυναικείων δικαιωμάτων ἔχει καταρρίψει πολλὰ ἐμπόδια, ἀλλὰ ἔχει ἐπίσης ὀρθώσει νέα. Τὸ μεγάλο κίνημα γιὰ τὴν ἀ λ η θ ι ν ὴ χειραφέτηση δὲν ἔχει ἀκόμα ἐνσωματώσει τὶς γυναῖκες ποὺ θὰ μποροῦσαν ν' ἀντικρύσουν κατάφατσα τὴν ἐλευθερία. Ἡ στενή, Πουριτανική τους ὀπτική, ἔχει ἐξοστρακίσει τὸν ἄντρα, σὰν ταραξία κι ἀμφίβολο χαρακτήρα, ἀπ' τὴ συναισθηματική τους ζωή. Δὲν ἔπρεπε ν' ἀνέχονται τὸν ἄντρα σὲ καμιὰ περίπτωση, ἐκτὸς ἴσως σὰν πατέρας ἑνὸς παιδιοῦ, ἀφοῦ ἕνα παιδὶ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ γεννηθεῖ δίχως ἕνα πατέρα. Εὐτυχῶς κι οἱ πιὸ ἄκαμπτοι Πουριτανοὶ

νε θᾶναι ποτὲ ἀρκετὰ ἰσχυροὶ γιὰ νὰ σκοτώσουν τὸν ἐσωτερικὸ πόθο γιὰ τεκνοποιία. Ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία τῆς γυναίκας συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἄντρα καὶ πολλὲς ἀπ' τὶς λεγόμενες χειραφετημένες ἀδελφές μου φαίνεται ὅτι παραβλέπουν τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνα παιδί, γεννημένο μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας, χρειάζεται τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωση κάθε ἀνθρώπινου πλάσματος ποὺ βρίσκεται γύρω του, τοῦ ἄντρα καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς γυναίκας. Δυστυχῶς, αὐτὴ ἡ στενὴ ἀντίληψη τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔχει γεννήσει μιὰ μεγάλη τραγωδία στὴ ζωὴ τοῦ σύγχρονου ἄντρα καὶ τῆς σύγχρονης γυναίκας.

Πρὶν ἀπὸ 15 περίπου χρόνια, ἐμφανίστηκε μιὰ ἐργασία, ἀπ' τὴν πένα τῆς λαμπρῆς Νορβηγίδας Λώρας Μάρχολμ, μὲ τίτλο «Μιὰ μελέτη τοῦ Γυναικείου χαρακτήρα». Ὑπῆρξε ἕνα ἀπ' τὰ πρῶτα ἔργα ποὺ προσέλκυσαν τὴν προσοχὴ στὴν κενότητα καὶ τὴ στενότητα τῆς σημερινῆς ἀντίληψης τῆς γυναικείας χειραφέτησης καὶ τοῦ τραγικοῦ της ἀντίκτυπου πάνω στὸν ἐσωτερικὸ κόσμο τῆς γυναίκας. Ἡ Λώρα Μάρχολμ μιλάει, στὴν ἐργασία της, γιὰ τὴ μοίρα διάφορων προικισμένων γυναικῶν διεθνοῦς φήμης: τῆς πανέξυπνης Ἐλεονώρας Ντιοὺς καὶ τῆς μεγάλης μαθηματικοῦ καὶ συγγραφέα Μαρὶ Μπασκίρτσεφ, ἡ ὁποία πέθανε τόσο νέα. Μέσα ἀπ' τὴν περιγραφὴ τῆς ζωῆς αὐτῶν τῶν γυναικῶν, ποὺ διέθεταν μιὰ τόσο ἀσυνήθιστη νοημοσύνη, λειτουργεῖ τὸ σημαδιακὸ χαρακτηριστικὸ μιᾶς ἀνικανοποίητης ἐπιθυμίας γιὰ μιὰ ὁλοκληρωμένη, σφαιρική, ἀπόλυτη κι ὄμορφη ζωὴ κι ἡ ἀνησυχία καὶ μοναξιὰ ποὺ γεννοῦσε ἡ ἔλλειψή της. Μέσα ἀπ' αὐτὲς τὶς θαυμάσιες ψυχολογικὲς σκιαγραφήσεις, δὲ μπορεῖ κανεὶς παρὰ νὰ δεῖ πὼς ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῆς γυναίκας, τόσο λιγότερες πιθανότητες ἔχει γιὰ νὰ συναντήσει ἕνα ταιριαστὸ σύντροφο, ὁ ὁποῖος θὰ βρεῖ, σ' αὐτή, ὄχι μόνο τὸ σέξ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνθρώπινο εἶναι, τὴ φίλη, τὴ σύντροφο καὶ τὴν ἔντονη ἀτομικότητα, ποὺ δὲ μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ χάσει οὔτε ἕνα χαρακτηριστικὸ ἀπ' τὸ χαρακτήρα της.

Ὁ μέσος ἄντρας μὲ τὴν αὐτοδυναμία του, μὲ τὶς ἠλίθιες διαθέσεις του γιὰ ἄσκηση κηδεμονίας πάνω στὸ θηλυκὸ φύλο, ἀποτελεῖ κάτι τὸ ἀδύνατο γιὰ τὴ γυναίκα, ὅπως περιγράφηκε στὴν «Μελέτη τοῦ Χαρακτήρα» τῆς Λώρα Μάρχολμ. Ἐξίσου ἀδύνατος

εἶναι γι αὐτὴ ὁ ἄντρας ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ δεῖ σ' αὐτὴ τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο τὸ πνεῦμα της καὶ τὴ μεγαλοφυΐα της κι ὁ ὁποῖος δὲν κατορθώνει νὰ ξυπνήσει τὴ γυναικεία της φύση.

Ἕνα πλούσιο πνεῦμα καὶ μιὰ ὡραία ψυχὴ θεωροῦνται συνήθως σὰν ἀπαραίτητες ἰδιότητες μιᾶς ὁλοκληρωμένης κι ὅμορφης προσωπικότητας. Στὴν περίπτωση ὅμως τῆς σύγχρονης γυναίκας, αὐτὲς οἱ ἰδιότητες χρησιμεύουν σὰν ἐμπόδιο στὴν πλήρη ἐπιβεβαίωση τῆς ὕπαρξής της. Ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ 100 χρόνοια, ἡ παλιὰ μορφὴ τοῦ γάμου, ποὺ βασιζόταν στὴ Βιβλικὴ ρήση «μέχρι νὰ τοὺς χωρίσει ὁ θάνατος», ἔχει καταδικαστεῖ σὰν ἕνας θεσμὸς ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν κυριαρχία τοῦ ἄντρα πάνω στὴ γυναίκα, τὴν πλήρη ὑποταγή της στὶς ἐπιθυμίες καὶ τὶς προσταγές του καὶ τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση ἀπ' τὸ ὄνομα καὶ τὴν φροντίδα του. Ξανὰ καὶ ξανὰ ἔχει ἀποδειχθεῖ τελειωτικὰ ὅτι ἡ παλιὰ γαμήλια σχέση, περιόριζε τὴ γυναίκα στὸ νὰ ὑπηρετεῖ τὸν ἄντρα καὶ ν' ἀνατρέφει τὰ παιδιά του. Κι ὅμως ἀνακαλύπτουμε ἀκόμα πολλὲς χειραφετημένες γυναῖκες ποὺ προτιμοῦν τὸ γάμο, μ' ὅλα του τὰ μειονεκτήματα, ἀπ' τὴ στενότητα τῆς ἄγαμης ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι στενὴ κι ἀφόρητη ἐξαιτίας τῶν δεσμῶν τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν προκαταλήψεων ποὺ περιορίζουν καὶ δεσμεύουν τὴ φύση της.

Ἡ ἐξήγηση μιᾶς τέτοιας ἀσυνέπειας ἀπὸ μέρους πολλῶν προχωρημένων γυναικῶν, μπορεῖ νὰ βρεθεῖ στὸ γεγονὸς ὅτι ποτὲ δὲν κατάλαβαν πραγματικὰ τὸ νόημα τῆς χειραφέτησης. Πίστεψαν ὅτι τὸ μόνο ποὺ χρειαζόταν ἦταν ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ ἐξωτερικὲς τυραννίες, ἐνῶ οἱ ἐσωτερικοὶ τύραννοι, ποὺ εἶναι πολὺ πιὸ βλαβεροὶ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξη — οἱ ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς συμβατικότητες — ἀφέθηκαν νὰ φροντίσουν οἱ ἴδιοι γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Κι αὐτοὶ φρόντισαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Φαίνεται ὅτι ἀλωνίζουν τόσο ὅμορφα στὸ μυαλὸ καὶ τὴν καρδιὰ τῶν πιὸ ἐνεργητικῶν ἐκφραστῶν τῆς γυναικείας χειραφέτησης, ὅπως ἔκαναν στὴν καρδιὰ καὶ τὸ μυαλὸ τῶν γιαγιάδων μας.

Αὐτοὶ οἱ ἐσωτερικοὶ τύραννοι, εἴτε παίρνουν τὴ μορφὴ τῆς κοινῆς γνώμης, εἴτε τοῦ τί θὰ πεῖ ἡ μητέρα ἢ ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφὸς ἢ ὁ ὁποιοσδήποτε συγγενής. Τί θὰ πεῖ ὁ Κύριος Γκράντυ, ὁ Κύριος Κόμστοκ, ὁ ἐργοδότης, τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας; Τί θὰ ποῦν ὅλοι αὐτοὶ οἱ κουτσομπόληδες, οἱ δεσμοφύλακες, οἱ ἠθικοὶ ντετέκτιβ, οἱ

δεσμοφύλακες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος; Μέχρι νὰ μάθει ἡ γυναίκα νὰ ἀντιστέκεται σ' ὅλους αὐτούς, νὰ βασίζεται στὶς δικὲς της δυνάμεις καὶ νὰ ἐπιμένει ἀξιώνοντας τὴ δική της ἀπεριόριστη ἐλευθερία, ν' ἀκούει τὴ φωνὴ τῆς φύσης της, εἴτε αὐτὴ ἀπαιτεῖ τὸ μεγαλύτερο θησαυρὸ τῆς ζωῆς, τὸν ἔρωτα γιὰ ἕνα ἄντρα, ἢ τὸ πιὸ τιμημένο της προνόμοιο, τὸ δικαίωμα νὰ δίνει ζωὴ σ' ἕνα παιδί, δὲ μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται χειραφετημένη. Πόσες χειραφετημένες γυναῖκες εἶναι ἀρκετὰ γενναῖες γιὰ ν' ἀναγνωρίσουν ὅτι τὶς καλεῖ ἡ φωνὴ τοῦ ἔρωτα, ἠχώντας ἄγρια στὰ στήθεια τους, ἀπαιτώντας ν' ἀκουστεῖ, νὰ ἱκανοποιηθεῖ.

Ὁ Γάλλος συγγραφέας Ζὰν Ράϊμπρας, σ' ἕνα ἀπ' τὰ μυθιστορήματά του, τὴ Νέα Ὀμορφιά, ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει τὸ πορτραῖτο τῆς ἰδανικῆς, ὅμορφης, χειραφετημένης γυναίκας. Αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ ἐνσαρκώνεται στὸ πρόσωπο ἑνὸς κοριτσιοῦ, μιᾶς παθολόγου. Μιλάει πολὺ ἔξυπνα καὶ σοφὰ γιὰ τὸν τρόπο διατροφῆς τῶν βρεφῶν, εἶναι εὐγενικὴ καὶ προμηθεύει τὶς φτωχὲς μητέρες μὲ δωρεὰν φάρμακα. Συζητάει μ' ἕνα γνωστό της νέο γιὰ τὶς μελλοντικὲς ὑγειονομικὲς συνθῆκες καὶ γιὰ τὸ πῶς θὰ ἐξολοθρευτοῦν οἱ διάφοροι βάκιλλοι καὶ τὰ μικρόβια μὲ τὴ χρήση πέτρινων τοίχων καὶ πατωμάτων καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν χαλιῶν καὶ τῶν ταπετσαριῶν. Φοράει, φυσικά, πολὺ ἁπλὰ καὶ πρακτικὰ ροῦχα, ποὺ ἔχουν βασικὰ μαῦρο χρῶμα. Ὁ νέος, ποὺ στὴν πρώτη του συνάντηση εἶχε ἐντυπωσιαστεῖ ἀπ' τὴ σοφία τῆς χειραφετημένης του φίλης, μαθαίνει σταδιακὰ νὰ τὴν καταλαβαίνει καὶ μιὰ ὡραία μέρα συνειδητοποιεῖ ὅτι τὴν ἀγαπᾶ. Εἶναι νέοι κι αὐτὴ εἶναι εὐγενικὴ κι ὄμορφη καὶ παρόλο ποὺ τὰ ροῦχα της εἶναι πάντα μονοκόματα, ἡ ἐμφάνισή της μαλακώνει ἀπὸ ἕνα πεντακάθαρο ἄσπρο λαιμοδέτη καὶ μανικέτια. Θὰ περίμενε κανεὶς πὼς ὁ νέος θὰ τῆς μιλοῦσε γιὰ τὴν ἀγάπη του, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ τύπος ποὺ μπλέκει σὲ ρομαντικοὺς παραλογισμούς. Ἡ ποίηση κι ὁ ἐνθουσιασμὸς καλύπτουν τὰ κοκκινισμένα του μάγουλα μπροστὰ στὴν ἁγνὴ ὀμορφιὰ τῆς νέας. Κατασιγάζει τότε τὴ φωνὴ τῆς φύσης του καὶ παραμένει σοβαρός. Αὐτή, ἐπίσης, εἶναι πάντοτε ἀκριβής, πάντοτε ὀρθολογικὴ καὶ συμπεριφέρεται πάντοτε καλά. Φοβᾶμαι πῶς ἂν εἶχαν γίνει ζευγάρι, ὁ νέος θὰ κινδύνευε νὰ πεθάνει ἀπὸ τὴν ψυχρότητα. Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲ μπορῶ νὰ δῶ τίποτα τὸ ὅμορφο σ'

αὐτὴ τὴ νεανικὴ ὀμορφιά, ἡ ὁποία εἶναι τόσο ψυχρὴ ὅσο κι οἱ πέτρινοι τοῖχοι καὶ τὰ πατώματα ποὺ ὀνειρεύεται. Θὰ προτιμοῦσα μᾶλλον τὰ ἐρωτικὰ τραγούδια τῆς ρομαντικῆς ἐποχῆς, μᾶλλον τὸν Δὸν Ζουὰν καὶ τὴν Μαντάμ Βένους, μᾶλλον μιὰ ἀπαγωγὴ μὲ ἀνεμόσκαλα καὶ σκοινὶ μέσα σὲ μιὰ σεληνόφωτη νύκτα, ἀκολουθούμενη ἀπ' τὴν κατάρα τοῦ πατέρα, τοὺς θρήνους τῆς μητέρας καὶ τὰ ἠθικὰ σχόλια τῶν γειτόνων, ἀπ' τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν εὐπρέπεια ποὺ μετριέται μὲ τὸ μέτρο. Ἂν ὁ ἔρωτας δὲν ξέρει νὰ προσφέρει καὶ νὰ παίρνει δίχως περιορισμούς, δὲν εἶναι ἔρωτας, ἀλλὰ μιὰ συναλλαγὴ ποὺ κατορθώνει πάντοτε νὰ τονίζει τὰ σὺν καὶ τὰ πλύν.

Τὸ μεγαλύτερο μειονέκτημα τῆς σημερινῆς χειραφέτησης βρίσκεται στὴν τεχνητή της ἀκαμψία καὶ στὶς στενὲς σχέσεις ἀναφορᾶς της, οἱ ὁποῖες δημιουργοῦν ἕνα κενὸ στὴν ψυχὴ τῆς γυναίκας ποὺ δὲν τῆς ἐπιτρέπει νὰ ξεδιψάσει στὴν πηγὴ τῆς ζωῆς. Ἀνάφερα κάποτε ὅτι φαίνεται νὰ ὑπάρχει μιὰ βαθύτερη σχέση ἀνάμεσα στὴ μητέρα τοῦ παλιοῦ καιροῦ καὶ τὴν ἀληθινὰ νέα γυναίκα, ποὺ ἀγρυπνοῦν πάντοτε γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν παιδιῶν τους καὶ τὴ φροντίδα αὐτῶν ποὺ ἀγαποῦν, παρὰ ἀνάμεσα στὴν τελευταία καὶ τὴ μέση χειραφετημένη ἀδελφή της. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς χειραφέτησης μὲ ἀποκάλεσαν καθαρὰ καὶ ξάστερα, εἰδωλολάτρισσα, κατάλληλη μόνο γιὰ τὴν πυρά. Ὁ τυφλὸς φανατισμός τους δὲν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ δοῦν πῶς ἡ σύγκριση ποὺ ἔκανα, ἀνάμεσα στὸ παλιὸ καὶ τὸ νέο, ἔγινε ἁπλῶς γιὰ ν' ἀποδείξω ὅτι ἕνας σεβαστὸς ἀριθμὸς ἀπ' τὶς γιαγιάδες μας εἶχαν περισσότερο αἷμα μέσα στὶς φλέβες τους, πολὺ μεγαλύτερο χιοῦμορ καὶ πνεῦμα κι ὁπωσδήποτε περισσότερη φυσικότητα, καλοκαρδία κι ἁπλότητα, ἀπ' ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν χειραφετημένων θηλυκῶν ἐπαγγελματιῶν, ποὺ γεμίζουν τὰ κολλέγια, τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ διάφορα γραφεῖα. Αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστρέψουμε στὸ παρελθόν, οὔτε αὐτὸ καταδικάζει τὴ γυναίκα νὰ ἐπιστρέψει πίσω στὴν παλιά της σφαίρα ἁρμοδιότητας, τὴν κουζίνα καὶ τὴν ἀνατροφὴ τῶν παιδιῶν.

Ἡ σωτηρία βρίσκεται σὲ μιὰ ἐνεργητικὴ πορεία ποὺ ὁδηγεῖ στὴν κατάκτηση ἑνὸς λαμπρότερου καὶ πιὸ ξεκάθαρου μέλλοντος. Χρειαζόμαστε μιὰ ἀπρόσκοπτη ἀνάπτυξη, μακριὰ ἀπ' τὶς παλιὲς παραδόσεις καὶ συνήθειες. Τὸ κίνημα γιὰ τὴ γυναικεία χειραφέτηση δὲν ἔχει κάνει ὡς τώρα παρὰ μόνο τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς αὐτὴ

τὴν κατεύθυνση. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι θ' ἀποκτήσει τὴ δύναμη γιὰ νὰ κάνει ἕνα δεύτερο.

Τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου ἢ τῶν ἴσων πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἴσως νά 'ναι ἕνα καλὸ αἴτημα, ἀλλὰ ἡ ἀληθινὴ χειραφέτηση δὲν ἀρχίζει οὔτε ἀπ' τὶς κάλπες, οὔτε ἀπ' τὰ δικαστήρια. Ἀρχίζει ἀπ' τὴ γυναικεία ψυχή. Ἡ ἱστορία μᾶς λέει ὅτι κάθε καταπιεζόμενη τάξη κατόρθωσε ν' ἀπαλλαγεῖ πραγματικὰ ἀπ' τὰ ἀφεντικά της, μόνο χάρη στὶς δικὲς της προσπάθειες. Εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴ γυναίκα νὰ μάθει αὐτὸ τὸ μάθημα, νὰ συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ ἐλευθερία της θὰ ἐπεκταθεῖ τόσο, ὅσο ἐπεκτείνεται κι ἡ δύναμή της γιὰ νὰ κατακτήσει τὴν ἐλευθερία της. Ἑπομένως εἶναι πιὸ σημαντικὸ γι αὐτὴ ν' ἀρχίζει ἀπ' τὴν ἐσωτερική της ἀναγέννηση, ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὸ βάρος τῶν προκαταλήψεων, τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐθίμων. Τὸ αἴτημα γιὰ ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων σὲ κάθε πτυχὴ τῆς ζωῆς εἶναι σωστὸ καὶ δίκαιο, ἀλλά, στὸ κάτω - κάτω, τὸ πιὸ ζωτικὸ δικαίωμα εἶναι τὸ δικαίωμα ν' ἀγαπᾶς καὶ ν' ἀγαπιέσαι. Πραγματικά, ἂν ἡ μερικὴ χειραφέτηση πρόκειται νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ ὁλοκληρωμένη καὶ πραγματικὴ χειραφέτηση τῆς γυναίκας, θὰ πρέπει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὴ γελοία ἀντίληψη ὅτι τὸ ν' ἀγαπιέσαι, τὸ νὰ εἶσαι ἐρωμένη καὶ μητέρα, εἶναι συνώνυμο μὲ τὸ νά 'σαι σκλάβα κι ὑποτακτική. Θὰ πρέπει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὴν παράλογη ἀντίληψη τοῦ δυϊσμοῦ τῶν φύλων ἢ ὅτι ὁ ἄντρας κι ἡ γυναίκα ἀντιπροσωπεύουν δυὸ ἀνταγωνιστικοὺς κόσμους.

Ἡ μικροπρέπεια διαιρεῖ, ἡ γενναιοδωρία ἑνώνει. Ἄς εἴμαστε ἀξιοπρεπεῖς καὶ γενναιόδωροι. Ἄς μὴν ἀγνοοῦμε ζωτικὰ πράγματα, ἐξαιτίας τοῦ ὄγκου τῶν μικροπραγμάτων ποὺ ἀντιμετωπίζουμε. Μιὰ πραγματικὴ ἀντίληψη τῆς σχέσης τῶν δυὸ φύλων, δὲν ἀναγνωρίζει ἐξουσιαστὴ κι ἐξουσιαζόμενο δὲ γνωρίζει παρὰ μόνο ἕνα σπουδαῖο πράγμα: τὸ νὰ δίνεται κανεὶς ἀπεριόριστα προκειμένου νὰ γίνει ἀνώτερος, βαθύτερος, καλύτερος. Μόνον αὐτὸ μπορεῖ νὰ γεμίσει τὸ ψυχικὸ κενὸ καὶ νὰ μεταμορφώσει τὴν τραγωδία τῆς γυναικείας χειραφέτησης σὲ χαρά, σὲ ἀπεριόριστη χαρά.

ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ

Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΑ: ΜΥΘΟΣ Ἢ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ;

Πολλὲς γυναῖκες οἱ ὁποῖες συμμετέχουν στὸ κίνημα ἀπελευθέρωσης τῆς γυναίκας κι ἰδιαίτερα ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν μελετήσει τὴν «Καταγωγὴ τῆς Οἰκογένειας, τῆς Ἀτομικῆς Ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ Κράτους», τοῦ Ἔνγκελς, ἔχουν συνειδητοποιήσει ὅτι οἱ ρίζες τῆς γυναικείας ἀθλιότητας καὶ καταπίεσης βρίσκονται μέσα στὴν ταξικὴ κοινωνία. Πολὺ σωστὰ δημιούργησαν τὸν ὅρο «σεξουαλικὰ σωβινιστικό» γιὰ νὰ περιγράψουν τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα, τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ταξικῆς κοινωνίας, τὸ ὁποῖο γεννάει διακρίσεις σὲ βάρος τῶν γυναικῶν σὲ κάθε σφαίρα τῆς ζωῆς.

Ἐκεῖνο ὅμως γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἀκόμα βέβαιες οἱ γυναῖκες, εἶναι τὸ ἂν ἡ βιολογία τους παίζει ἕνα ρόλο στὸ νὰ τὶς κάνει καὶ νὰ τὶς διατηρήσει κατώτερες ἢ ἕνα «δευτερεῦον φῦλο». Μιὰ τέτοια ἀβεβαιότητα εἶναι ἀπόλυτα κατανοητὴ μέσα σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ κυριαρχεῖ ὁ ἄντρας, ὅπου ὄχι μόνο ἡ ἱστορία ἔχει γραφτεῖ ἀπὸ κείνους οἱ ὁποῖοι ὑπερασπίζουν τὴν καθεστηκυῖα τάξη, ἀλλὰ κι ὅλες οἱ ἐπιστῆμες βρίσκονται παρόμοια στὰ χέρια τους. Δυὸ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες, ἡ Βιολογία κι ἡ Ἀνθρωπολογία, ἔχουν πρωταρχικὴ σημασία γιὰ τὴν κατανόηση τῶν γυναικῶν καὶ τῆς ἱστορίας τους. Εἶναι κι οἱ δυὸ τόσο πολὺ προδιατεθειμένες ὑπὲρ τοῦ ἀντρικοῦ φύλου, ὥστε ἀποκρύπτουν μᾶλλον παρὰ ἀποκαλύπτουν τ' ἀληθινὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς γυναῖκες.

Ἡ πιὸ ὀλέθρια, ἴσως, ψευτοεπιστημονικὴ προπαγάνδα γιὰ τὴ γυναικεία κατωτερότητα εἶναι ἐκείνη ποὺ προσφέρεται στ' ὄνομα τῆς βιολογίας. Σύμφωνα μὲ τοὺς μυθοποιοὺς σ' αὐτὸ τὸν τομέα, τὰ θηλυκὰ μειονεκτοῦν ἐξαιτίας τῶν ὀργάνων καὶ λειτουργιῶν τῆς μητρότητας. Λέγεται ὅτι αὐτὴ ἡ μειονεκτικότητα ἀντλεῖ τὴν καταγωγή της ἀπ' τὸ ζωϊκὸ κόσμο καὶ κάνει τὰ θηλυκὰ ἀδύναμα κι ἐξαρτημένα ἀπ' τὸ ἀνώτερο ἀρσενικὸ φύλο, γιὰ τὴν προμήθεια τροφῆς σ' αὐτὰ καὶ στὰ παιδιὰ τους. Ἡ φύση θεωρεῖται ὑπεύθυνη γιὰ τὸ ὅτι ἔχει καταδικάσει τὰ θηλυκὰ σὲ αἰώνια κατωτερότητα.

Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ θηλυκὰ διαφέρουν βιολογικὰ ἀπ' τὰ ἀρσενικὰ μόνο στὸ ὅτι τὸ θηλυκὸ φύλο διαθέτει τὰ ὄργανα καὶ τὶς λειτουργίες τῆς μητρότητας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ φύση εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴν καταπίεση τῶν γυναικῶν, αὐτὴ ἡ ἀθλιότητα εἶναι ἀποκλειστικὰ τὸ ἀποτέλεσμα θεσμῶν καὶ νόμων ποὺ ἔχουν γίνει ἀπ' τὸν ἄντρα, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ταξικὰ διαιρεμένης πατριαρχικῆς κοινωνίας. Δὲν ὑπῆρχε στὴν πρωτόγονη ἀταξικὴ κοινωνία καὶ δὲν ὑπάρχει στὸ ζωϊκὸ κόσμο.

Αὐτὴ ἡ πλαστογράφηση τῆς φυσικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας, ἔχει ἀναπαραχθεῖ γιὰ ν' ἀπαλλάξει ἀπ' τὶς κατηγορίες μιὰ σεξουαλικὰ σωβινιστικὴ κοινωνία. Ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν δικαιώνεται μὲ βάση τὴ βιολογική τους δόμηση. Ὁ ἀντίκτυπος εἶναι φανερός: Γιατὶ οἱ γυναῖκες πρέπει ν' ἀγωνίζονται ἐνάντια στὴν καταπίεσή τους καὶ νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἀπελευθέρωσή τους, ὅταν τὰ προβλήματά τους πηγάζουν ἀπ' τὴ γενετική τους σύνθεση; Τί θὰ ὠφελοῦσε ἂν ἄλλαζε ἡ κοινωνία, ἀφοῦ οἱ γυναῖκες δὲν μποροῦν ν' ἀλλάξουν τὴ βιολογία τους; Αὐτὸ τὸ θέμα ἐντυπώνεται στὸ μυαλό μας, ἐπαναλαμβανόμενο συνεχῶς μὲ κάθε μέσο, ἀπὸ τὴ βρεφική μας κούνια καὶ μετά. Ἂν πιστέψουμε τοὺς ἀρσενικοὺς ἐκπρόσωπους τῆς ἀνωτερότητας τοῦ φύλου τους, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται σὰν ἐπιστήμονες, ἡ βιολογία καθορίζει τὸ πεπρωμένο τῆς γυναίκας κι ἡ τελευταία τὸ καλύτερο ποὺ θὰ 'χε νὰ κάνει εἶναι νὰ τὸ ἀναγνωρίσει καὶ νὰ ὑποταχθεῖ σ' αὐτό.

Στὴν πραγματικότητα τὸ νὰ λέμε ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὸ πεπρωμένο τῆς γυναίκας, δὲν εἶναι μικρότερο ψέμα ἀπ' τὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὸ πεπρωμένο τοῦ ἄντρα. Αὐτὸ ὑ-

ποβιβάζει τοὺς ἀνθρώπους στὸ ἐπίπεδο τῶν ζώων. Γιατὶ ἂν οἱ γυναῖκες δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο τροφοὶ τότε οἱ ἄντρες δὲν πρέπει νά 'ναι τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο ἐπιβήτορες. Ἕνας τέτοιος ὑποβιβασμὸς ἀγνοεῖ τοὺς ἀποφασιστικοὺς διαχωρισμοὺς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα κοινωνικὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἔχουν, ἀπὸ καιρὸ διαχωριστεῖ ἀπ' τὴ ζωϊκὴ τους καταγωγὴ καὶ τὶς ἀντίστοιχες συνθῆκες ζωῆς. Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὶς διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα, ἂς ἐξετάσουμε πρῶτα αὐτοὺς τοὺς διαχωρισμοὺς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα, οἱ ὁποῖοι κάνουν τὴν ἀνθρωπότητα ἕνα ὁλότελα νέο καὶ μοναδικὸ εἶδος.

Οἱ ἄνθρωποι, ἕνα μοναδικὸ εἶδος

Ἀπὸ τότε ποὺ ἔδειξε ὁ Δαρβῖνος ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα προῆλθε ἀπὸ ἕνα παρακλάδι τῶν ὑψηλότερων πιθήκων, ἔχουν γίνει ἀναρίθμητες μελέτες, οἱ ὁποῖες ἔδειξαν τὶς διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα. Ἀλλὰ ἔγιναν ἐπίσης μερικὲς μελέτες οἱ ὁποῖες ἀποκάλυψαν κάτι ποὺ εἶναι ἀκόμα πιὸ σημαντικό, τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ διακρίνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπ' τὰ ζῶα καὶ τὰ ὁποῖα κάνουν τοὺς πρώτους ἕνα μοναδικὸ εἶδος, ποὺ εἶναι πάνω καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἄλλη ζωϊκὴ μορφή.

Ἡ κεντρικὴ πηγὴ αὐτῆς τῆς μοναδικότητας ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς Μαρξιστές. Εἶναι ἡ ἱκανότητα τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐπιδίδονται στὴν ἐργασία καὶ νὰ παράγουν τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιβίωση. Κανένα ζωϊκὸ εἶδος δὲν τὸ κάνει αὐτό. Αὐτὴ ἡ «ἐργασιακὴ θεωρία» τῆς ἀνθρώπινης καταγωγῆς διατυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπ' τὸν Ἔνγκελς, στὸ δοκίμιό του «Ὁ ρόλος ποὺ ἔπαιξε ἡ Ἐργασία στὴ Μετάβαση ἀπὸ τὸν Πίθηκο στὸν Ἄνθρωπο».

Σήμερα, τέτοιες αὐθεντίες στὴν ἀρχαιολογία καὶ τὴν ἀνθρωπολογία, ὅπως οἱ Οὐίλλιαμ Χάουελς, Κένεθ Ὄουκλυ, Γκόρντον Τσάϊλντ κι ἄλλοι, χρησιμοποιοῦν τὴν κατασκευὴ τῶν ἐργαλείων σὰν κριτήριο διαχωρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων ἀπ' τὰ ζῶα. Ὅπως συνοψίζει αὐτὸ ὁ Γουάσμπερν: «Ἡ ἐπιτυχία τῶν πιὸ ἁπλῶν ἐργαλείων ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία ὁλόκληρης τῆς ροπῆς τῆς ἀνθρώπινης

ἀνέλιξης κι ὁδήγησε στὴ δημιουργία τῶν σημερινῶν πολιτισμῶν» (SCIENTIFIC AMERIKAN Σεπτέμβρης 1960). Ὁ Γκόρντον Τσάϊλντ ὑποστήριξε τὴ θέση τοῦ Ἔνγκελς ὅταν εἶπε: «Ἡ προϊστορικὴ ἀρχαιολογία δείχνει πῶς ἐξανθρωπίστηκε ὁ ἄνθρωπος διαμέσου τῆς ἐργασίας...» («Τί συνέβηκε στὴν Ἱστορία», PENGUIN BOOKS, σ. 27).

Ἐκεῖνοι ποὺ ὑποβιβάζουν τὴν ἐργασία, ὑποστηρίζουν συχνὰ ὅτι οἱ πίθηκοι μεταχειρίζονται, παρόμοια, φυσικὰ ἀντικείμενα σὰν ἐργαλεῖα κι ἑπομένως ἡ ἐργασία δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ὁ βασικὸς παράγοντας ποὺ πραγματοποίησε τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ εἴδους μας. Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία, εἶναι ὅτι, ὅσο κι ἔξυπνος κι ἂν εἶναι ὁ πίθηκος ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς χρησιμοποίησης τῶν χεριῶν του καὶ παρόλο ποὺ μπορεῖ νὰ μάθει, ὅταν αἰχμαλωτιστεῖ, ἕνα σωρὸ πράγματα, κανένα εἶδος ζώου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πιθήκων, δὲν μπορεῖ νὰ κατασκευάσει ἐργαλεῖα. Δὲν ὑπάρχει κανένας καταμερισμὸς ἐργασίας μεταξὺ τῶν δύο φύλων, ἀνάμεσα στοὺς πιθήκους καὶ κανένα εἶδος πρὶν ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, δὲ βασίζεται στὴ συστηματικὴ ἐργασία γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του. «Τὰ χέρια μὲ τὰ ὁποῖα θ' ἁρπάξει κι οἱ βραχίονες μὲ τοὺς ὁποίους θὰ μεταφέρει στὸ στόμα τὴ φαγώσιμη λεία, του εἶναι ἀρκετά». Αὐτὴ εἶναι ἡ τεχνικὴ τῶν ἀνθρωποειδῶν συγγενῶν μας» λέει ὁ Ε. Ἄνταμσον Χόμπελ. (Ὁ Ἄνθρωπος στὸν Πρωτόγονο Κόσμο, MAC GRAW HILL, σ. 92).

Ἀντίθετα, οἱ ἄνθρωποι βασίζονται τόσο πολὺ πάνω στὴν ἐργασία, ὥστε ἂν ἔπαυε νὰ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ παραγωγικὴ ἱκανότητα, θὰ ἐξαφανιζόμαστε σύντομα σὰν εἶδος. Ἡ ἐργασία, ἑπομένως ἔχει δημιουργήσει ἕνα νέο τρόπο ἐπιβίωσης κι ἀνάπτυξης γιὰ ἕνα μοναδικὸ εἶδος: τὸ ἀνθρώπινο εἶδος. Δὲν εἴμαστε ἁπλῶς ἀναπαραγωγοί, ἀλλὰ καὶ παραγωγοὶ τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴν ἐπιβίωση.

Ἡ σημασία τῆς παραγωγῆς μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ἂν κοιτάξουμε τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ ποὺ ἐπέφερε ἡ ἐργασία στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴ φύση. Βασικά, τὰ ζῶα εἶναι σκλάβοι τῆς φύσης κι ὑπόκεινται σὲ βιολογικὲς δυνάμεις καὶ διαδικασίες πάνω στὶς ὁποῖες δὲν ἀσκοῦν κανένα ἔλεγχο. Οἱ ἄνθρωποι, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἔχουν ἀντιστρέψει αὐτὴ τὴ σχέση. Διὰ μέσου τῆς ἐργασίας ἔχουν ὑποτάξει τὴ φύση στὴν ἐπιρροή τους. Μὲ ἄλλα λό-

για, ένα είδος, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, ὄχι μόνο ἀπελευθερώθηκε ἀπ' τὸν ἄμεσο βιολογικὸ ἔλεγχο, ἀλλὰ καὶ κατόρθωσε νὰ ὑποτάξει κάτω ἀπ' τὸν ἔλεγχό του καὶ τὸν πρώην κυρίαρχό του, τὴ φύση. Ὅπως αὐτὸ διατυπώνεται καμιὰ φορά, ἡ ἱστορία τῶν ζώων γράφεται γιὰ λογαριασμό τους, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν οἱ ἴδιοι τὴ δική τους ἱστορία.

Παράλληλα μὲ αὐτὴ τὴν ἐπικράτησή τους πάνω στὴ φύση, οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν ἐπίσης νὰ καλλιεργοῦν νέες ἀνάγκες, πράγμα τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ ποὺ λείπει ἀπ' τὸ ζωϊκό κόσμο. Ἐνῶ τὰ ζῶα περιορίζονται στὴν ἱκανοποίηση τῶν ἴδιων, παλιῶν φυσικῶν ἀναγκῶν γιὰ τροφὴ κι ἀναπαραγωγή, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀναπτύξει μιὰ ἀτέλειωτη σειρὰ νέων ἀναγκῶν, ποὺ ὅλες τους εἶναι ἀνώτερες (μὲ τὴν ἔννοια τουλάχιστον ὅτι εἶναι πιὸ ἐκλεπτυσμένες) πολιτιστικὲς ἀνάγκες. Γιὰ νὰ δανειστοῦμε μερικὰ παραδείγματα ἀπ' τὸ χῶρο τῆς τεχνικῆς: ἀπ' τὸ πρωτόγονο τσεκούρι, ξεπρόβαλλε ἡ ἀνάγκη γιὰ ἕνα τσεκούρι ποὺ θά 'χε χειρολαβή. Ἀπ' τὸ ἀκατέργαστο στυλιάρι γιὰ τὸ σκάψιμο, ξεπρόβαλλε ἡ ἀνάγκη καὶ συνακόλουθα ἡ ἐπινόηση τοῦ ὀργώματος. Ὁ ἁπλὸς ἀργαλειὸς κι ἡ ρόκα, ὁδήγησαν στὴν πολύπλοκη ὑφαντουργικὴ βιομηχανία. Οἱ οἰκοδομικὲς ἀνάγκες, ξεπέρασαν τὶς ἀχυροκαλύβες κι ὁδήγησαν στὴν κατασκευὴ ἐργοστασίων κι οὐρανοξυστῶν. Ἡ βοϊδάμαξα ἐγκαταλείφθηκε, καθὼς οἱ νέες ἀνάγκες γιὰ γρήγορη μεταφορά, μετὰ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ὁδήγησαν στὴν ἐφεύρεση τοῦ τραίνου, τοῦ αὐτοκινήτου, τοῦ ἀεροπλάνου τζὲτ καὶ τοῦ διαστημόπλοιου.

Στὴν ἐκπαίδευση, στὶς τέχνες καὶ στὶς ἐπιστῆμες, ξεπρόβαλλαν κάθε λογῆς πολιτιστικὲς ἀνάγκες, σὰ μέρος τῶν νέων δραστηριοτήτων καὶ σχέσεων τῶν ἀνθρώπων στὴν κοινωνικὴ ζωή. Ἀκόμα κι οἱ βασικὲς βιολογικὲς ἀνάγκες, γιὰ τροφὴ καὶ σέξ, μεταβλήθηκαν κι ἀνασχηματίστηκαν μέσα στὴν ἀνθρώπινη ζωή. Οἱ ἄνθρωποι δὲν τρῶνε, ζευγαρώνουν ἢ ἀναπαράγουν, ὅπως κάνουν τὰ ζῶα, ἀλλὰ σύμφωνα, μὲ τὰ δικά τους μεταβαλλόμενα πολιτιστικὰ πρότυπα. Ὅπως ἔγραψε ὁ Μάρξ: «Ἡ πείνα εἶναι πείνα, ἀλλὰ ἡ πείνα ποὺ ἱκανοποιεῖται μὲ μαγειρεμένο κρέας, τὸ ὁποῖο τρώγεται μὲ μαχαίρι καὶ πιρούνι, εἶναι ἕνα διαφορετικὸ εἶδος πείνας ἀπὸ κεῖνο ποὺ ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν καταβρόχθιση ὠμοῦ κρέατος, μὲ τὴ

βοήθεια τῶν χεριῶν, τῶν νυχιῶν καὶ τῶν δοντιῶν» (Συμβολὴ στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας CHARLES. H. KERR, σ. 279)

Παράλληλα μ' αὐτὴ τὴν τεράστια ἀλλαγὴ ποὺ πραγματοποίησαν οἱ ἄνθρωποι στὴν ἐξωτερικὴ φύση, στὸ περιβάλλον τους, πραγματοποίησαν ἐξίσου σημαντικὲς ἀλλαγὲς καὶ στὴν ἴδια τους τὴν ἐσώτερη φύση.. Τονίζεται συχνὰ ὅτι, ἀναφορικὰ μὲ τὴ φυσική τους ἐμφάνιση, οἱ ἄνθρωποι ἀπαλλάχθηκαν ἀπ' τὸ ζωῶδες τους τρίχωμα καὶ τὰ πιθηκίσια τους χαρακτηριστικά. 'Αλλὰ ἀκόμα πιὸ σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ ἐξαφάνιση τῶν προηγούμενων ζωϊκῶν τους ἀντιδράσεων, οἱ ὁποῖες ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ μιὰ ἐξανθρωπισμένη κοινωνικὴ φύση. Σήμερα ἔχουμε οὐσιαστικὰ χάσει ὅλα τὰ ζωϊκὰ ἔνστικτα τὰ ὁποῖα εἴχαμε στὴν ἀρχὴ — τὴ θέση τους πῆρε ἡ ἐκπαιδευμένη συμπεριφορὰ (βλέπε τὸ βιβλίο τῆς Ἔβελυν Ρήντ, «'Απάντηση στὸ Γυμνὸ Πίθηκο, PATHFINDER PRESS).

Αὐτὴ ἡ σύντομη ἀνασκόπηση μερικῶν ἀπὸ τὶς πιὸ οὐσιαστικὲς διακρίσεις ἀνάμεσα στὸ ἀνθρώπινο εἶδος κι ὅλα τ' ἄλλα εἴδη, ἀναιρεῖ τὴ θέση ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι «τίποτ' ἄλλο παρὰ μόνο ζῶα». προικισμένα μὲ μερικὲς πρόσθετες ἰδιότητες. Εἶναι πολὺ πιὸ ἀκριβὲς τὸ νὰ ποῦμε ὅτι, ἐνῶ ἔχουμε ἀκόμα ὡρισμένα κοινὰ βιολογικὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὰ ζῶα, ἔχουμε μολοντοῦτο ξεπεράσει τὰ περιορισμένα ὅρια ὕπαρξής τους. Ἔχουμε διαμορφωθεῖ μέσα ἀπ' τὶς δικές μας παραγωγικὲς δραστηριότητες καὶ κοινωνικὲς δυνάμεις, ὥστε δὲν εἴμαστε πιὰ δοῦλοι τῆς βιολογικῆς μας σύνθεσης. Ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ ἀνθρωπολόγος τοῦ **Μίτσιγκαν, Μάρσαλ** Σάλινς: «Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας ἀπ' τὸν ἄμεσο ἔλεγχο, ὑπῆρξε ἡ μεγάλη της ἐξελικτικὴ δύναμη.. ἡ ἀνθρώπινη κοινωνικὴ ζωὴ καθορίζεται πολιτιστικὰ ὄχι βιολογικά» (SCIENTIFIC AMERICAN, Σεπτέμβρης 1960, σ. 77).

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ μύθου ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὴ μοίρα τῆς γυναίκας. 'Αρχίζοντας ἀπ' τὴ βασικὴ πρόταση αὐτῆς τῆς προπαγάνδας ἂς ἐξετάσουμε αὐτὸ ποὺ ὀνομάζω:

Ἡ «Μητρικὴ Θεωρία» τῆς Γυναικείας Κατωτερότητος.

Ἡ Βιολογία, ὅπως κι ἡ Ἀνθρωπολογία, εἶναι μιὰ νέα ἐπιστήμη κι ὑπόκειται ἐξίσου σὲ παρανοήσεις, ἐπιπόλαια συμπεράσματα καὶ ξεκάθαρα ψέματα, σὲ θέματα ποὺ ἔχουν βαρύτατες κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἐπιπτώσεις. Αὐτὸ διπλασιάζει τὴ δυσκολία ποὺ παρουσιάζει ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας γιὰ τὸ θηλυκὸ φύλο, καθὼς τόσοι πολοὶ βιολόγοι, ὅπως ἐπίσης κι ἀνθρωπολόγοι, εἶναι δέσμιοι τῆς καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας. Ὑποθέτουν ὅτι ἐπειδὴ ἡ γυναίκα γεννιέται ἔχοντας μιὰ μήτρα, δὲ μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' τὸν ἄμεσο βιολογικὸ ἔλεγχο καὶ πρέπει νὰ παραμείνει σκλαβωμένη γιὰ πάντα στὶς ἀναπαραγωγικὲς της λειτουργίες.

Αὐτὴ ἡ «μητρικὴ θεωρία» τῆς γυναικείας κατωτερότητας, δὲν εἶναι περισσότερο βάσιμη ἀπ' ὅτι ἡ ἀναγκαία της συνέπεια, ἡ «φαλλικὴ θεωρία» τῆς ἀντρικῆς ἀνωτερότητας. Γιὰ μερικοὺς περίεργους κι ἀνεξήγητους λόγους, αὐτὰ τὰ σεξουαλικὰ γεννητικὰ ὄργανα ὑποτίθεται ὅτι ἔχουν καθορίσει ὅλες τὶς ἄλλες ἱκανότητες τῶν δυὸ φύλων. Ἡ γυναίκα, ἀφοῦ ἔγινε ἠλίθια ἐξαιτίας τῶν λειτουργιῶν τῆς μήτρας της, στάθηκε ἀνίκανη ν' ἀναπτύξει τὶς πνευματικές της ἱκανότητες, τὰ ταλέντα της κι ἀνώτερες πολιτιστικὲς ἱκανότητες. Ὁ ἄντρας, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, μὲ τὴν ἰσχυρὴ σεξουαλικὴ του ρώμη, ἀντὶ τῆς ἐπονείδιστης μήτρας, μπόρεσε ν' ἀναπτύξει τὸ πνεῦμα του καὶ τὶς συνδεόμενες μ' αὐτὸ ἱκανότητες. Ὅμως κι οἱ δυὸ ὑποθέσεις ἀνήκουν στὸ χῶρο τῆς φαντασίας, ὄχι τῆς ἐπιστήμης.

Στὴν πραγματικότητα, ἐκεῖνο ποὺ μειονεκτεῖ μέσα στὸ ζωϊκὸ κόσμο εἶναι τὸ ἀρσενικὸ κι ὄχι τὸ θηλυκό. Αὐτὸ ὀφείλεται στὰ διασπαστικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρσενικῆς σεξουαλικότητας μέσα στὴ φύση. Ὅπως μᾶς δείχνουν τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε, τ' ἀρσενικὰ εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνταγωνιστικὰ κι ἀγωνίζονται ἐνάντια στ' ἄλλα ἀρσενικὰ γιὰ νὰ προσεγγίσουν τὰ θηλυκά. Παρόλο ποὺ συχνὰ αὐτὸ ὀνομάζεται «ζήλεια», δὲν εἶναι ζήλεια, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ χρησιμοποιοῦμε τὸν ὅρο, δηλαδή, ἐπιθυμία ἀπόκτησης ἑνὸς συγκεκριμένου θηλυκοῦ. Εἶναι μᾶλλον ἕνα ὠμὸ ἐπιθετικὸ ἔνστικτο, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ μεταμορφωθεῖ ἀπ' ὁποιοδήποτε αἴσθημα ἀτομικῆς

προτίμησης ἢ τρυφερότητας, τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖ τὸ ἀρσενικὸ ζῶο νὰ πλησιάσει ὁποιοδήποτε κι ὅλα τὰ θηλυκά. Σὲ μερικὰ εἴδη, τ' ἀρσενικὰ μπορεῖ νὰ πολεμοῦν ἀνάμεσά τους, ἁπλῶς γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς δυγατότητας ἀναπαραγωγῆς, ἐνῶ σὲ ἄλλα πάλι, μπορεῖ νὰ πολεμοῦν κι ὅταν δὲν ὑπάρχουν θηλυκά. Ὅπως λέει ὁ Σὲρ Σόλλυ Ζούκερμαν: «Ἡ ἐπιθετικότητα τῶν ζώων ποὺ βρίσκονται σὲ ὀργασμό, ἀποτελεῖ μιὰ ἔκφραση τῆς φυσιολογικῆς τους κατάστασης καὶ δὲ καθορίζεται ἀναγκαστικὰ ἀπ' τὴν παρουσία τῶν θηλυκῶν. (Ἡ Κοινωνικὴ Ζωὴ τῶν Μαϊμούδων καὶ τῶν Πιθήκων, ROUTLEDGE AND KEGAN PAUL LTD, σ. 69).

Χάρη σ' αὐτὸ τὸ μαχητικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀρσενικῆς σεξουαλικότητας, τ' ἀρσενικὰ ζῶα εἶναι μοναχικά, ἀτομιστικὰ κι ἀνίκανα νὰ συνασπιστοῦν ἀπὸ κοινοῦ σὲ συνεργατικὲς ὁμάδες. Στὴν καλύτερη περίπτωση, μπορεῖ ν' ἀνεχθοῦν τὸ ἕνα τὴν παρουσία τοῦ ἄλλου, ἐκμεταλλευόμενα τὶς ἴδιες δυνατότητες διατροφῆς κι ἀναπαραγωγῆς. Σὲ μερικὰ εἴδη, ὅπως ἀνάμεσα στὰ μεγάλα σαρκοφάγα, ὑπάρχουν μοναχικὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα περιφέρονται ἀναζητῶντας τὴ λεία. Αὐτὴ ἡ ἀνικανότητα τῶν ἀρσενικῶν, νὰ συνεργαστοῦν ἀνάμεσά τους μέσα στὴ φύση, ἀποτελεῖ ἕνα σοβαρὸ μειονέκτημα, στὸ βαθμὸ ποὺ ἀφορᾶ τὴ σύσφιξη τῶν δεσμῶν μιᾶς ὁμάδας.

Τὰ θηλυκά, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, χάρη στὶς λειτουργίες τῆς μητρότητας, δὲ μειονεκτοῦν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Σχηματίζουν οἰκογένειες, ἀποτελούμενες ἀπ' τὴ μητέρα καὶ τὰ μικρά της, στὶς ὁποῖες ὑπάρχει συνεργασία καθὼς κι ἡ δυνατότητα ἀνάπτυξης γενεολογικῶν δεσμῶν. Σὲ μερικὰ εἴδη ὅπως οἱ λέμουροι, ἢ ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ ὁμάδα λέαινες, ἕνας ἀριθμὸς θηλυκῶν καὶ τῶν μικρῶν τους συνενώνονται καὶ σχηματίζουν μιὰ μεγαλύτερη οἰκογένεια. Ἐπιπλέον, ἐνῶ τὸ ἀρσενικὸ ζῶο ἔχει νὰ φροντίσει μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του, μέσα στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τὸ θηλυκό, διὰ μέσου τῶν μητρικῶν του λειτουργιῶν, πρέπει νὰ φροντίσει καὶ νὰ προστατέψει τόσο τὰ μικρά του, ὅσο καὶ τὸν ἑαυτό του. Διὰ μέσου τῆς συνεχοῦς ἐξάσκησης αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν τῆς ὁμάδας, ἐκεῖνο πού 'ναι φυσιολογικά, τὸ πιὸ ἔξυπνο, πιὸ συνετὸ πιὸ πανοῦργο καὶ πιὸ ἱκανό, εἶναι τὸ θηλυκὸ κι ὄχι τὸ ἀρσενικό. Αὐτὸ ἀναγνωρίζεται ἀπ' τοὺς κυνηγοὺς ποὺ θεωροῦν τὸ θηλυκό, ἰδιαίτερα ἐκεῖνο ποὺ ἔχει μικρά, σὰ τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο φύλο καὶ παίρνουν τὶς ἀπαραίτητες

προφυλάξεις. Αὐτὴ ἡ ὀξυδέρκεια ποὺ παρατηρεῖται στὰ θηλυκά, βρίσκει τὸν ὑψηλότερο βαθμὸ ἀνάπτυξής της στὰ ἀνώτερα θηλαστικά — ἐδῶ ἐπεκτείνονται πιὸ πολὺ οἱ λειτουργίες τῆς μητρότητας κιὴ φροντίδα τῶν μικρῶν — καὶ φθάνει στὸ ἀποκορύφωμά της μὲ τοὺς λέμουρους. Ἀκόμα κι ὁ Ρόμπερτ Ἄντρυ, ἕνας φλογερὸς θιασώτης τῆς ἀντρικῆς ἀνωτερότητας, παραδέχεται ὅτι: «Ὅπως ἐξελίσσεται τὸ ζωϊκὸ βασίλειο, ἔτσι ἐξελίσσεται παρόμοια κι ἡ δύναμη τοῦ θηλυκοῦ... Ἡ στενοκεφαλιὰ τοῦ ἀρσενικοῦ, ὑπῆρξε ἡ πηγὴ τῆς θηλυκῆς δύναμης, πολὺ μακριὰ πίσω στὸ παρελθόν» (Ἡ Γ έ ν ν η σ η τ ῆ ς Ἀ φ ρ ι κ ῆ ς DELL PUBLISHING CO, σ. 125). Ὁ Ρόμπερτ Μπρίφωλτ, θεωρεῖ, δίχως περιστροφές, τ' ἀρσενικὰ ζῶα πιὸ ἠλίθια ἀπ' τὰ θηλυκά.

Αὐτὲς οἱ σκέψεις δείχνουν ὅτι δὲν ὑπάρχει καμιὰ φυσικὴ θεμελίωση τῆς «μητρικῆς θεωρίας» τῆς γυναικείας κατωτερότητας. Ἂν ὄχι τίποτ' ἄλλο, ἡ φύση εὐνόησε τὸ θηλυκὸ φύλο, ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι τὸ φύλο ἀπ' τὸ ὁποῖο ἐξαρτιέται ἡ διαιώνιση τῶν εἰδῶν. Ἡ ἐκτέλεση τῶν μητρικῶν τους λειτουργιῶν, πρόσφερε στὰ θηλυκὰ ἕνα πλεονέκτημα, μέσα στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση, καθιστώντας ἱκανὸ τὸ παρακλάδι τῶν ἀνθρωποειδῶν πιθήκων, ἀπ' τοὺς ὁποίους προερχόμαστε, νὰ περάσει ἀπ' τὸ φυσικὸ τρόπο ἐπιβίωσης στὸν ἀνθρώπινο τρόπο ἐπιβίωσης διὰ μέσου τῆς ἐργασίας. Στὴ μετάβαση ἀπ' τὸν πίθηκο στὸν ἄνθρωπο, ἐκεῖνο ποὺ ἄνοιξε τὸ δρόμο ἦταν τὸ θηλυκὸ κι ὄχι τὸ ἀρσενικό. Ἔχοντας ἀναπτύξει περισσότερο τὶς δυνατότητές τους καὶ τὴν ἱκανότητα γιὰ συνεργασία, τὰ θηλυκὰ ἦταν ἐκεῖνα ποὺ ἔβαλαν τὰ θεμέλια τῆς παραγωγικῆς ζωῆς καὶ δημιούργησαν ἔτσι τὸ νέο καὶ μοναδικὸ ἀνθρώπινο εἶδος. Νά γιατὶ ξεπρόβαλλε μέσα ἀπ' τὴ μητρικὴ οἰκογένεια τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, τὸ μητρικὸ σύστημα ὁμαδοποίησης, ἡ «μητριαρχία», τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπινου κόσμου. Τὸ ὅτι ἡ γυναίκα ὑποβιβάστηκε στὸ ἐπίπεδο τοῦ ζώου, ὑποχρεωμένη ν' ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ καθήκοντα τῆς μητρότητας, σὲ βάρος τῶν ἀνώτερων ἀνθρώπινων ἀξιῶν, ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὴν πορεία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συνέβηκε μόνο στὴ πατριαρχική, ταξικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία ἐγκαθιδρύθηκε ἕνα ἑκατομμύριο χρόνια μετὰ τὴ γένεση τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Σὲ μιὰ κοινωνία, ποὺ στηρίζεται πάνω στὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, τὸ θεσμὸ τῆς οἰκογένειας καὶ τὴν ἀντρικὴ ὑπεροχή, τὰ φυ-

σικὰ χαρίσματα τῆς γυναίκας — ἡ μήτρα της κι οἱ λειτουργίες τῆς μητρότητας — μετατράπηκαν στὰ δεσμὰ τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῆς καταπίεσης ποὺ ὑφίσταται σήμερα. Ἀλλ' αὐτὴ εἶναι μιὰ κατάσταση ποὺ τὴ δημιούργησε ὁ ἄντρας κι ὄχι ἡ φύση.

Ἐκεῖνοι ποὺ υἱοθετοῦν τὴ «μητρικὴ θεωρία» τῆς γυναικείας κατωτερότητας, προσπαθοῦν συχνὰ νὰ στηρίξουν τὰ λαθεμένα τους συμπεράσματα, ἀναφορικὰ μὲ τὶς γυναῖκες, μὲ μιὰ ἐξίσου λαθεμένη θεωρία γιὰ τὴν παντοτινὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀντρικοῦ φύλου. Ὑποβιβάζοντας τὴν ἐπιστήμη τῆς βιολογίας σὲ ἐπιστημονικὴ φαντασία, προβάλλουν τὴν εἰκόνα τῆς σύγχρονης πατριαρχικῆς οἰκογένειας, πίσω στὸ ζωϊκὸ κόσμο. Γι' αὐτοὺς ἡ ζωϊκὴ οἰκογένεια, ὅπως κι ἡ ἀνθρώπινη οἰκογένεια, ἔχει σὰν ἀρχηγὸ ἕνα ἀρσενικό, τὸ ὁποῖο φροντίζει καὶ προστατεύει τὸ θηλυκὸ καὶ τὰ μικρά του, ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτὸ κι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ τὸ κάνει ἀνώτερο. Αὐτὸ τὸ ζῶο - ἥρωας, ὀνομάζεται συνήθως «κυρίαρχο ἀρσενικό». Ὅπως περιγράφεται ἀπ' αὐτοὺς τοὺς συγγραφεῖς ἔργων ἐπιστημονικῆς φαντασίας, τὸ ζῶο αὐτὸ εἶναι τὸ ἀντίστοιχο τοῦ συζύγου καὶ πατέρα τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας. Αὐτοὶ ποὺ διαθέτουν ἀκόμα μεγαλύτερη φαντασία, περιγράφουν αὐτὸ τὸ ἀρσενικὸ ζῶο ἀκόμα καὶ σὰν ἕνα εἶδος πριγκηπικοῦ δυνάστη, ὁ ὁποῖος περιβάλλεται ἀπὸ ἕνα χαρέμι συζύγων, παλλακίδων καὶ θηλυκῶν σκλάβων, ἐλέγχοντας τὴ ζωὴ καὶ τὴν μοίρα τους. Ποιὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια ποὺ κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτὴ τὴ φαντασίωση;

Τὸ Κυρίαρχο ἀρσενικό: μῦθος καὶ πραγματικότητα.

Τὸ φαινόμενο ποὺ ὀνομάζουμε «κυρίαρχο ἀρσενικὸ» ὑπάρχει πραγματικὰ στὴ φύση, ἀφοῦ τὰ ἀρσενικὰ ζῶα, ὅπως ἀνεφέρθηκε προηγούμενα, εἶναι πολὺ ἀνταγωνιστικὰ καὶ πολεμοῦν μεταξύ τους. Στὴ σεξουαλικὴ σφαίρα, τὸ καθένα ἀγωνίζεται νὰ πάρει τὴν πρωτοκαθεδρία, ἐξουδετερώνοντας τοὺς ἀντιπάλους. Τὸ ζῶο ποὺ νικάει κυριαρχεῖ πάνω στ' ἄλλα ἀρσενικά, τουλάχιστον γιὰ ἕνα διάστημα ἢ ὥς ὅτου πάρει τὴ θέση του κάποιο δυνατώτερο. Ἀλλὰ τὸ βασικὸ σημεῖο, ἀναφορικὰ μ' αὐτὸν τὸν ἀγώνα γιὰ κυριαρχία, συνή-

θως ἀγνοεῖται ἢ διαστρεβλώνεται. Εἶναι μιὰ πάλη ἀνάμεσα στ' ἀρσενικά, ὅπου τὸ καθένα πολεμάει τ' ἄλλα. Ἀκόμα κι ὅταν τὸ κυρίαρχο ζῶο ἐξουδετερώσει τοὺς ἀντιπάλους του, αὐτὸ δὲ τὸ κάνει κυρίαρχο πάνω στὸ θηλυκὸ ἢ τὴν ὁμάδα τῶν θηλυκῶν ποὺ κατάφερε νὰ πλησιάσει. Στὸ μέτρο ποὺ ἀφορᾶ τὰ θηλυκά, τὰ τελευταῖα μπορεῖ νὰ δεχτοῦν τὸ ἀρσενικό, ποὺ νίκησε, σὰν ἐπιβήτορα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ὅλο. Ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ ἀποδοχὴ παίρνει ἕνα τέλος, ὅταν τὰ θηλυκὰ μπαίνουν στὸν κύκλο τῆς ἐγκυμοσύνης, στὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου ξεφεύγουν ἀπ' τὴν ἐπιρροὴ τῶν ἀρσενικῶν γιὰ ν' ἀσχοληθοῦν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴ γέννηση καὶ τὴ φροντίδα τῶν μικρῶν τους. Ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἔκβαση τῆς πάλης ἀνάμεσα στ' ἀρσενικά, τὰ θηλυκὰ παραμένουν αὐτάρκη καὶ φροντίζουν τὰ μικρά τους δίχως τὴ βοήθεια τῶν ἀρσενικῶν.

Ἀντίθετα μ' ὅλες τὶς παιδιάστικες ἱστορίες ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ θέμα, οἱ ὁποῖες ἔχουν γραφτεῖ συχνὰ ἀπὸ ἄντρες ποὺ αὐτοαποκαλοῦνται ἐπιστήμονες, στὸ ζωϊκὸ κόσμο δὲν ὑπάρχει τίποτα τέτοιο ὅπως ἡ πατρικὴ οἰκογένεια. Ἀνάμεσα σὲ μερικὰ εἴδη ψαριῶν καὶ πουλιῶν, τ' ἀρσενικὰ μπορεῖ νὰ συμμετέχουν στὴ φροντίδα τῶν αὐγῶν. Αὐτὸ ὅμως δὲν καθορίζει τὸ εἶδος τῆς οἰκογένειας, ἀλλ' ἀποτελεῖ μᾶλλον μιὰ εἰδικευμένη μορφὴ τεκνοποιΐας. Στὴ μεγάλη πλειονότητα τῶν εἰδῶν καὶ πάνω ἀπ' ὅλα στὰ θηλαστικά, οἱ μητέρες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἐξασκοῦν ὅλες τὶς λειτουργίες ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ φροντίδα τῶν μικρῶν. Ὅπως τονίζει ὁ **Μπρίφωλτ**, «κάθε ὥριμο ζῶο, ἀρσενικὸ ἢ θηλυκό, φροντίζει γιὰ τὸν ἑαυτό του σ' ὅτι ἀφορᾶ τὶς οἰκονομικές του ἀνάγκες» κι ἡ μόνη ἐξαίρεση εἶναι ἡ φροντίδα τῆς μητέρας γιὰ τὰ μικρά της.

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀρσενικὴ σεξουαλικότητα στὸ ζωϊκὸ κόσμο δὲν ἐπιτελεῖ πατρικὲς λειτουργίες. **Μόνο** στὸν ἀνθρώπινο κόσμο ἀνακαλύπτουμε ἕνα τέλεια ἀναπτυγμένο ἀρσενικὸ ἀντίστοιχο τῆς μητρότητας, ποὺ ὀνομάζουμε πατρότητα. Αὐτὸ δημιουργήθηκε ὅταν οἱ ἀρσενικοὶ ἄρχισαν νὰ χειραφετοῦνται ἀπ' τὸν ἄμεσο βιολογικὸ ἔλεγχο — ἢ τὰ ἔνστικτα — καὶ καλλιέργησαν νέα κι ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά. **Μέσα** στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ διαμέσου αὐτῆς ἦταν ποὺ ἔμαθαν ἕνα νέο εἶδος σεξουαλικῆς συμπεριφορᾶς καὶ συνακόλουθα ἀποκτημένων πατρικῶν λειτουργιῶν.

Λέγεται μερικὲς φορὲς ἤ, συμπεραίνεται ὅτι, ἐπειδὴ τ' ἀρσενικὰ

εἶναι τὸ μαχητικὸ φύλο, ἀποτελοῦν τοὺς «προστάτες» τῶν ζωϊκῶν τους οἰκογενειῶν. Κι αὐτὸ ἐπίσης εἶναι μιὰ φαντασίωση. Ἀνάμεσα σὲ μερικὰ εἴδη λέμουρων, ὑπάρχει μιὰ περιφέρεια ἀπὸ ἀρσενικοὺς κύκλους γύρω ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ πυρήνα ἀπὸ θηλυκὰ καὶ τὰ μικρὰ τους καὶ μ' ἕνα ἔμμεσο τρόπο δημιουργεῖ μιὰ ἐξωτερικὴ ὁμάδα ἀπὸ «σκοποὺς» οἱ ὁποῖοι βγάζουν μιὰ κραυγὴ σὲ περίπτωση κινδύνου. Ἀλλὰ τ' ἀρσενικὰ ζῶα δὲν ἀγωνίζονται γιὰ νὰ προστατέψουν τὸ ταίρι τους καὶ τὰ μικρά. Ἀγωνίζονται γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴ δική τους ζωή.

Στὸ ζωϊκὸ κόσμο κάθε ζῶο ὑπερασπίζεται τὸν ἑαυτό του, εἴτε μὲ τὴν πάλη, εἴτε μὲ τὴ φυγή. Ἡ μοναδικὴ ἐξαίρεση αὐτοῦ τοῦ κανόνα εἶναι τὸ θηλυκὸ ζῶο, τὸ ὁποῖο θὰ παλέψει γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὰ μικρά του. Ἑπομένως ἡ λεγόμενη ζωϊκὴ οἰκογένεια δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ θηλυκὴ οἰκογένεια τὴν ὁποία φροντίζει καὶ προστατεύει ἡ μητέρα. Δὲν παρουσιάζει τὴν παραμικρὴ ὁμοιότητα μὲ τὴν πατριαρχικὴ οἰκογένεια τῆς κοινωνίας μας, ὅπου ὁ πατέρας φροντίζει καὶ ἐξουσιάζει τὴ γυναίκα καὶ τὰ παιδιά του.

Ἕνα ἄλλο γνωστὸ ἐπιχείρημα, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἀποδείχνει τὴ φυσικὴ ὑπεροχὴ καὶ κυριαρχία τοῦ ἀρσενικοῦ φύλου πάνω στὸ θηλυκό, βασίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι σὲ μερικὰ εἴδη (ἂν κι ὄχι σὲ ὅλα) τὰ ἀρσενικὰ εἶναι πιὸ σωματώδη ἀπ' τὰ θηλυκὰ ἢ ἔχουν πιὸ ἀνεπτυγμένη μυϊκὴ δύναμη. Δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία ὅτι τὰ μαχητικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρσενικῶν ἔχουν συντελέσει στὴν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς δύναμης. Ὅπως εἶπε ὁ Χένρυ Β Νίσσεν τῶν YERKES LABORATORIES, ἀναφορικὰ μὲ τοὺς ἀρσενικοὺς λέμουρους: «Τὸ πιὸ μεγαλόσωμο ζῶο παίρνει τὴν περισσότερη τροφή, τὸ δυνατώτερο ἀρσενικὸ παίρνει τὰ περισσότερα θηλυκά». (SCIENTIFIC AMERICAN, Σεπτέμβρης 1960)

Εἶναι ὅμως λάθος νὰ ὑποθέσουμε πὼς αὐτὴ ἡ ἐπιπλέον μυϊκὴ δύναμη ἀντιπροσωπεύει μιὰ ὑπεροχὴ τῶν ἀρσενικῶν πάνω στὰ θηλυκά· εἶναι μόνο μιὰ ὑπεροχή, τῶν δυνατώτερων ἀρσενικῶν πάνω στὰ ἀσθενέστερα ἀρσενικά. Μέσα στὴ φύση, τὰ θηλυκὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἀποφασίζουν ἂν θέλουν νὰ δεχτοῦν ἀνάμεσά τους ἢ ὄχι ἕνα ἀρσενικό, κι αὐτὸ ἰσχύει ἐπίσης καὶ γιὰ τὰ δυνατώτερα ἀρσενικά. Ὅταν γίνεται μιὰ τέτοια ἀποδοχή, αὐτὴ ἰσχύει ὅσο εἶναι καλὴ ἡ

συμπεριφορὰ τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ στὸ μέτρο ποὺ τὰ θηλυκὰ βρίσκουν τὴν παρουσία του ἐπιθυμητή. Αὐτὸ βγαίνει ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι ὅταν ἀποσύρεται ἕνα θηλυκό, ὅπως κάνει ὅταν γεννάει, τ' ἀρσενικὰ τὸ ἀφήνουν ὁλότελα μόνο.

Ἑπομένως ἀποτελεῖ μιὰ χοντρὴ παραποίηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ζώων, τὸ νὰ παρουσιάζουμε τὸ θηλυκὸ σὰν ἕνα ἀβοήθητο, ἐξαρτημένο πλάσμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιζήσει δίχως τὴ φροντίδα καὶ τὴν προστασία ἑνὸς «κυρίαρχου ἀρσενικοῦ», ποὺ παίζει τὸ ρόλο τοῦ συζύγου καὶ τοῦ πατέρα. Ἡ πατρικὴ οἰκογένεια ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ ἕναν ἀνθρώπινο θεσμό, ὁ ὁποῖος, ἐπιπλέον, ἐμφανίστηκε πολὺ ἀργὰ μέσα στὴν κοινωνικὴ ἱστορία, συμπίπτοντας μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν ταξικῶν διαχωρισμῶν. Ἑπομένως ὁ μύθος τῆς ζωϊκῆς «πατρικῆς οἰκογένειας» βαδίζει παράλληλα μὲ τὴ «μητρικὴ θεωρία» τῆς γυναικείας κατωτερότητας. Τ' ἀληθινὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὴ βιολογία, διαστρεβλώνονται καὶ παραποιοῦνται μὲ σκοπὸ νὰ κρύψουν τὶς κοινωνικὲς ρίζες τῆς καταπίεσης τῶν γυναικῶν.

Ἂς ἐξετάσουμε τώρα τὸν τρόπο ποὺ διαστρεβλώνεται ἡ ἀνθρωπολογία γιὰ νὰ στηρίξει μιὰ πλαστογραφημένη βιολογία. Τὸν ὀνομάζω:

Ἡ «κυνηγετικὴ θεωρία» τῆς Γυναικείας Κατωτερότητας.

Αὐτὴ ἡ θεωρία βασίζεται στὸν πρῶτο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα, ποὺ περιγράφεται συνήθως μὲ τὸν ἑξῆς τρόπο: οἱ ἄντρες ἦταν κυνηγοὶ καὶ πολεμιστὲς ἐνῶ οἱ γυναῖκες μάζευαν τὶς φυτικὲς τροφὲς κι ἔκαναν τὶς μικροδουλειὲς στὸν καταυλισμὸ ἢ τὸ σπίτι. Ἡ ἀντρικὴ ἀσχολία τοῦ κυνηγιοῦ, περιγράφεται, φυσικά, σὰν ἡ πιὸ σημαντικὴ δουλειά, ἐνῶ ἡ δουλειὰ τῶν γυναικῶν θεωρεῖται κατώτερη. Ἐξαιτίας τῆς μειονεκτικῆς τους θέσης, ἐπειδὴ ἦρθαν στὸν κόσμο ἔχοντας μιὰ μήτρα, οἱ γυναῖκες ἔπρεπε νὰ μένουν στὸν καταυλισμὸ ἢ στὸ σπίτι γιὰ νὰ φροντίζουν τὰ παιδιά.

Αὐτὴ ἡ εἰκόνα ἀντιστρέφει ὅμως τὴν πραγματικὴ κατάσταση.

Ἡ πιὸ σημαντικὴ δουλειά, στὸν πρωτόγονο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, δὲ γινόταν ἀπ' τοὺς ἀρσενικοὺς κυνηγοὺς ἀλλὰ ἀπ' τὶς γυναῖκες πού, ὅπως λέγεται, ἔμεναν στὸ σπίτι. Ἂς ἀρχίσουμε μὲ τὴν προμήθεια τῆς τροφῆς, τὴ πρώτη καὶ πιὸ βασικὴ ἀνάγκη, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ φᾶνε πρωτοῦ νὰ κάνουν ὁ,τιδήποτε ἄλλο. Οἱ γυναῖκες ποὺ εὕρισκαν τὴν τροφὴ κι ὄχι οἱ ἀρσενικοὶ κυνηγοί, ἦταν ἐκεῖνες ποὺ προμήθευαν τὴν πιὸ σταθερὴ κι ἄφθονη τροφή. Στὴ διάρκεια τῆς περιόδου ποὺ τὸ κυνήγι ἦταν ἀκόμα ἐπικίνδυνο κι οἱ ἄντρες ἐπέστρεφαν συχνὰ στὸν καταυλισμὸ μὲ ἄδεια χέρια, ἡ πείνα τῆς κοινότητας ἱκανοποιοῦνταν μὲ τὴν τροφὴ ποὺ εἶχαν βρεῖ οἱ γυναῖκες. Ἐπιπλέον, ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν τὸν ἔλεγχο πάνω στὶς τροφὲς ἦταν οἱ γυναῖκες, ὄχι μόνο ἑτοιμάζοντάς τες γιὰ τὸ καθημερινὸ φαγητό, ἀλλὰ καὶ διατηρώντας ἀποθέματα γιὰ τὸ αὔριο. Οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦσαν τὸ στυλοβάτη τῆς πρωτόγονης κοινωνίας.

Ἀλλὰ αὐτὸ ὑπῆρξε μόνο τὸ πρῶτο στάδιο τῆς γυναικείας δουλειᾶς. Δὲ χρειάζεται ν' ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μὲ τὰ τεράστια ἐργασιακὰ ἐπιτεύγματα τῶν πρωτόγονων γυναικῶν. (Βλέπε τὸ «Μύθο τῆς Γυναικείας Κατωτερότητας»). Ἐνῶ οἱ ἄντρες ἦταν ἀπασχολημένοι μὲ τὴν ἀναζήτηση ζώων σὰν περιστασιακὴ τροφή, οἱ γυναῖκες ἦταν ἐκεῖνες ποὺ ἔφερναν σὲ πέρας τὶς διάφορες μορφὲς τῆς παραγωγῆς, ἀπ' τὴν ἐπεξεργασία τῶν δερμάτων, τὴν ἀγγειοπλαστικὴ καὶ κάθε εἴδους χειροτεχνήματα, ὡς τὸ χτίσιμο τῶν σπιτιῶν, τὴν φαρμακευτικὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν πρώϊμων μορφῶν τῆς ἐπιστήμης. Ἐνῶ μιὰ μορφὴ τῆς γυναικείας ἀπασχόλησης ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους μ' ἕνα ραβδί, ποὺ χρησίμευε στὸ σκάψιμο, ὁδήγησε στὴ γεωργία, μιὰ ἄλλη μορφή, τὸ ἡμέρωμα τῶν ἄγριων ζώων, ὁδήγησε στὴ δημιουργία τῆς κτηνοτροφίας. Αὐτὲς οἱ σημαντικὲς πρόοδοι ὄχι μόνο ἔβαλαν τὰ θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ κι ἀπελευθέρωσαν τὸν ἄντρα ἀπ' τὸ κυνήγι γιὰ νὰ πάρει μέρος — καὶ τελικὰ ν' ἀναλάβει ἀποκλειστικὰ — σ' αὐτὲς τὶς ἀνώτερες μορφὲς τῆς παραγωγῆς. Ἑπομένως, δὲν ἦταν οἱ ἄντρες κυνηγοί, ἀλλὰ οἱ γυναῖκες παραγωγοί, πρῶτοι ἐπιστήμονες, νοσοκόμες, δάσκαλοι καὶ φορεῖς τῆς κοινωνικῆς, πολιτιστικῆς καὶ τεχνικῆς κληρονομιᾶς, ἐκεῖνοι ποὺ ἔκαναν τὴν πιὸ σημαντικὴ δουλειὰ στὸν πρῶτο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα.

Τὸ μεγάλο λάθος, ποὺ κάνουν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν τυφλω-

θεῖ ἀπ' τὴν ὑποτιθέμενη ἀνωτερότητα τοῦ ἀρσενικοῦ φύλου, εἶναι ὅτι παραβλέπουν τὴν πλατιὰ κοινωνικὴ παραγωγὴ τῶν πρωτόγονων γυναικῶν καὶ τὶς ἀντιμετωπίζουν περισσότερο σὰν κατοικίδια ζῶα, ποὺ ὑπηρετοῦν ἕνα μικρὸ οἰκογενειακὸ κύκλο.

Στὸ πρωτόγονο σύστημα τῶν φυλῶν, δὲν ὑπῆρχαν ἀπομονωμένα, κλειστά, ἰδιωτικὰ νοικοκυριά, ὅπως ἀκριβῶς δὲν ὑπῆρχε καὶ καμιὰ ἰδιοκτητικὴ ἄρχουσα τάξη γιὰ νὰ περιορίσει τὶς γυναῖκες στὴ περιποίηση τῆς οἰκογένειας, σὰ μερίδιό τους ἀπ' τὴ συνολικὴ ἐργασία. Τὰ πρωτόγονα «νοικοκυριὰ» ἦταν οἱ ἄξονες τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς κι ἀντιπροσώπευαν τὰ πρῶτα ἐργοστάσια, ἐργαστήρια, ἰατρικὰ κέντρα, σχολεῖα καὶ κοινωνικὰ κέντρα. Οἱ γυναῖκες τῆς μητριαρχικῆς κοινότητας, ποὺ ἐργάζονταν συλλογικά, δὲν εἶχαν τὴν παραμικρὴ ὁμοιότητα μὲ τὶς σημερινὲς ἀπογόνους τους, ποὺ ἡ κάθε μιὰ περιορίζεται στὸ μικρὸ χῶρο ἑνὸς νοικοκυριοῦ.

Αὐτὰ δὲν ἔχουν σὰ σκοπὸ νὰ δυσφημήσουν τὶς τεχνικὲς καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα ποὺ ἀνάπτυξαν οἱ ἄντρες στὴ διάρκεια τῆς ἀπασχόλησής τους μὲ τὸ κυνήγι. Ἔχουν ἁπλῶς σὰ σκοπὸ ν' ἀποκαταστήσουν τὴν ἰσορροπία καὶ νὰ τοποθετήσουν τὴν ἀντρικὴ δουλειὰ στὴ σωστή της θέση καὶ προοπτική. Πραγματικά, ὄχι μόνο ἔχει ἀγνοηθεῖ ἡ δουλειὰ τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχει ἐκτιμηθεῖ σφαιρικὰ ἡ ἀντρικὴ ἀσχολία τοῦ κυνηγιοῦ. Ἡ πιὸ σημαντικὴ πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης κυνηγετικῆς ὁμάδας, δὲ συνδέεται μὲ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἄντρα ν' ἀσκήσει σωματικὴ βία, οὔτε ἀκόμα μὲ τὴν αὔξηση τοῦ ἀποθέματος τῶν τροφῶν σὰν τέτοια. Ἦταν, βασικά, ἡ ποιοτικὴ πρόοδος ποὺ ἔκαναν οἱ ἄνθρωποι, σὲ σχέση μὲ τὰ ζῶα, κατορθώνοντας, νὰ συνεργαστοῦν ἀνάμεσά τους.

Τονίζεται συχνὰ ὅτι τὸ κυνήγι ἀπαιτεῖ τόσο δύναμη ὅσο κι ἐπιδεξιότητα, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ὑπερισχύσει ὁ ἄνθρωπος πάνω στὰ μεγάλα κι ἐπικίνδυνα ζῶα κι αὐτὸ εἶναι σωστό. Αὐτό, ὅμως, ποὺ σπάνια ἀναφέρεται, εἶναι ἡ ἀκόμα πιὸ σημαντικὴ πλευρά, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ ξεπεράσουν τὴν προηγούμενη, ζωϊκή τους φύση, τὴν ἀντιζηλία, τὸν ἀπομονωτισμὸ καὶ τὸν ἀτομισμό τους, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ σχηματίσουν τὴν κυνηγετικὴ ὁμάδα. Ἔπρεπε νὰ μεταμορφώσουν τὶς ἀνταγωνιστικές, ἐπιθετικές, ζωώδεις σχέσεις, σὲ στενές, ἀνθρώπινες σχέσεις συνεργασίας. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἀνθρώπινης κυνηγετικῆς ὁμάδας πάνω σὲ ὁποιαδήποτε ἀγέλη ζώ-

ων, προέρχεται ἀπ' τὸν ἀναμφισβήτητο κανόνα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ κυνηγᾶνε, μαζί, δὲν πρέπει ποτέ, κάτω ἀπὸ ὁποιεσδόποτε συνθῆκες, νὰ κυνηγήσουν ἢ νὰ σκοτώσουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Αὐτὴ ἡ ἀποκλειστικὰ ἀνθρώπινη σχέση δὲν ὑπάρχει μέσα στὸν ζωϊκὸ κόσμο. Ἔτσι, ἀκόμα καὶ στὸ θέμα τῆς αὔξησης τῆς τροφῆς τῆς κοινότητας, ὁ σκοπὸς αὐτὸς δὲ μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθεῖ, παρὰ μόνον ὅταν οἱ ἄντρες ἔμαθαν πῶς νὰ σχηματίζουν τὴ συνεργατικὴ κυνηγετικὴ ὁμάδα.

Πῶς πραγματοποιήθηκε μιὰ τόσο ἐντυπωσιακὴ ἀλλαγή; Ὅλες οἱ ἐνδείξεις ὁδηγοῦν στὴν κολλεκτιβιστικὴ κοινωνία, ποὺ δημιούργησαν οἱ μητέρες τῆς φυλῆς, ἡ ὁποία ἀφομοίωσε τοὺς ἄντρες, σὰν ἀδέλφια, ποὺ ἀνήκουν στὴν ἴδια φυλή. Ὅπως γράφει γι αὐτὸ ὁ Ρόμπερτ Μπρίφφωλτ:

«Στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες ὑπάρχουν πάντα τὰ μέσα γιὰ τὴ δημιουργία κατανόησης κι ἀσφάλειας κι ὑπάρχουν δεσμοὶ συντροφικότητας κι ἀδελφότητας ποὺ δὲν ὑπάρχουν κι εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξουν ἀνάμεσα στὰ ζῶα. Σὰν ἀποτέλεσμα, ἡ πρωτόγονη ἀνθρωπότητα, χάρη στὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα της, δὲν ἀντιμετωπίζει τὴν ἴδια ἀνάγκη γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἱκανοποίηση τῶν σεξουαλικῶν της ἐνστίκτων μὲ τὸν ἀπροκάλυπτο ἀνταγωνισμό... Τὰ ζῶα κομματιάζουν τοὺς πιὸ στενούς τους συντρόφους, ἀκόμα καὶ τοὺς σεξουαλικούς τους συντρόφους, στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση. Τὸ μέλος τῆς πιὸ ἄγριας καὶ τῆς πιὸ πρωτόγονης κοινωνικῆς ὁμάδας θὰ προτιμήσει μᾶλλον νὰ λιμοκτονήσει, παρὰ νὰ μὴ μοιραστεῖ τὴν τροφή του μὲ τοὺς συντρόφους του... Παρόμοια, σὲ καμιὰ ἀνθρώπινη κοινωνία, ὅσο πρωτόγονη κι ἂν εἶναι, δὲ συναντιέται ἡ ἄγρια πάλη γιὰ τὴν κατοχὴ τῶν θηλυκῶν». (Οἱ μητέρες, GEORGE ALLEN AND UNWIN L.T.D., VOL, II. σελ. 118).

Ἐκεῖνο ποὺ χρειαζόταν, γιὰ νὰ συνενώσει τοὺς ἀνθρώπους σὰ συνεργάτες, ἐνῶ προηγούμενα ἦταν ἀπομονωμένοι κι ἐχθρικοὶ ὁ ἕνας ἀπέναντι στὸν ἄλλο σὰν τὰ ζῶα, ἦταν μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία, ποὺ φρόντιζε γιὰ τὶς ἀνάγκες ὅλων της τῶν μελῶν μὲ βάση τὴν ἰσότητα. Σ' ἐκείνη τὴν κοινωνία, οἱ ἄντρες ὅπως κι οἱ γυναῖκες πρόσφεραν τὴ δουλειὰ ποὺ τοὺς ἀναλογοῦσε σύμφωνα μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ποὺ ἀνακάλυψαν σὰν πιὸ πρακτικό, οἱ

πρωτόγονοι ἄνθρωποι, κάτω ἀπ' τὶς δοσμένες συνθῆκες ζωῆς, σ' ἐκεῖνο τὸ στάδιο τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς τους ἀνάπτυξης. Πολλοὶ συγγραφεῖς ἔχουν ὑποτιμήσει τὴν πραγματικὴ ἀξία τῆς δουλειᾶς ποὺ ἔκαναν οἱ γυναῖκες, ἐνῶ ἐξυμνοῦν τὴν ἀντρικὴ ἀσχολία τοῦ κυνηγιοῦ. Ὁ ἀρχαιολόγος Γκράχαμ Κλάρκ, λογουχάρη, θεωρεῖ τὶς γυναῖκες σὰν κατώτερα πλάσματα γιατὶ «ὅμοια μὲ τοὺς πιθηκοειδεῖς προγόνους τους» εὕρισκαν μόνο τὴν τροφή, ἐνῶ ἀναφέρεται στὴν «ὑπέροχη φυσιογνωμία τοῦ Ἄντρα τοῦ Κυνηγοῦ, ποὺ εἶναι τὸ πρωτότυπο τοῦ Ἄντρα τοῦ Πολεμιστή», σὰν τὸ σπουδαῖο ἀνώτερο φύλο. (Ἀπ' τὴ Βαρβαρότητα στὸν Πολιτισμό, CORBETT PRESS, σελ. 8). Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀντρικὴ προκατάληψη.

Ὁ Ἔλμαν Ρ. Σέρβις, ἀνθρωπολόγος τοῦ Μίτσιγκαν, ἔχει μιὰ παρόμοια ἂν καὶ πιὸ συγκεκριμένη ἄποψη γιὰ τὸ θέμα. Πιστεύει ὅτι οἱ ἄντρες ἦταν οἱ κυνηγοὶ ὄχι μόνον ἐπειδὴ «ἦταν ἴσως πιὸ δυνατοί, πιὸ γρήγοροι καὶ πιὸ ἐπιθετικοί, ἀλλά, τὸ πιὸ σημαντικό, ἐπειδὴ τὰ θηλυκὰ ἦταν συχνὰ σὲ μειονεκτικὴ θέση ἐξαιτίας τῆς ἐγκυμοσύνης ἢ τῆς φροντίδας τῶν παιδιῶν» (Ἡ Πρωτόγονη Κοινωνικὴ Ὀργάνωση, RANDOM HOUSE, σελ. 39).

Μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε τὸ συλλογισμὸ ὅτι τὰ ἐπιθετικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀντρῶν, τοὺς ἔκαναν κατάλληλους γιὰ τὸ κυνήγι. Ἀλλὰ πρέπει ν' ἀπορρίψουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ θηλυκὰ ἦταν ἀνίκανα νὰ κυνηγήσουν, γιατὶ ἐμποδίζονταν βιολογικὰ ἀπ' τὴ μήτρα τους. Δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ παρατηρήσει τὴ συμπεριφορὰ τῶν σαρκοφάγων, τῶν ζώων - κυνηγῶν, γιὰ νὰ δεῖ τὴν πλάνη αὐτοῦ τοῦ συμπεράσματος, ἀφοῦ τὰ θηλυκὰ εἶναι ἐξίσου γρήγορα κι ἐπιδέξιοι κυνηγοὶ μὲ τ' ἀρσενικά. Δὲν ὑπάρχει κανένα μειονέκτημα, ἐξαιτίας τῆς μήτρας, ποὺ νὰ προκαλεῖ κυνηγετικὴ κατωτερότητα στὶς λέαινες καὶ τὶς τίγρεις.

Νᾶστε βέβαιοι ὅτι τὸ ἀνθρώπινο εἶδος προῆλθε ἀπ' τὰ ἀνθρωποειδή, ποὺ μάζευαν τὴν τροφὴ κι ὄχι ἀπ' τὰ σαρκοβόρα κυνηγετικά. Ἀλλὰ οἱ γυναῖκες ποὺ θέλουν ν' ἀμφισβητήσουν «τὴν κυνηγετικὴ θεωρία» τῆς γυναικείας κατωτερότητας, δὲν εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ ξεδιαλύνουν ὁλόκληρο τὸ πλέγμα τῶν λόγων, γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ γυναῖκες δὲν ἦταν κυνηγοὶ στὸν πρῶτο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας. Εἶναι ἀρκετὸ νὰ δείξουν τὴν πολὺ ἀνώτερη ποσότητα κι

εἶδος δουλειᾶς τῶν γυναικῶν, σὲ σχέση μὲ τὴ βασικὴ ἀπασχόληση τῶν ἀντρῶν, τὸ κυνήγι. Ἡ ἐξαίρεση μιᾶς ἀσχολίας — γιὰ ὁποιουσδήποτε λόγους — ἁπλὰ καὶ μόνο ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι οἱ γυναῖκες τὴν ἀπέκλεισαν ἀπ' τὴν πολλαπλότητα τῶν δραστηριοτήτων τους.

Ἔτσι, τελικά, ἡ «κυνηγετικὴ θεωρία» τῆς γυναικείας κατωτερότητας εἶναι τόσο παράλογη κι ἀβάσιμη, ὅσο κι ἡ «μητρικὴ θεωρία» ἀπ' τὴν ὁποία προέρχεται. Ἡ μιὰ ἀποτελεῖ τὴ διαστρέβλωση τῆς ἀνθρωπολογίας ὅπως κι ἄλλη τὴ διαστρέβλωση τῆς βιολογίας. Κι ὅμως αὐτὲς προσφέρουν τὰ ψευτοεπιστημονικὰ θεμέλια πάνω στὰ ὁποῖα στηρίζεται ἡ προπαγάνδα πὼς οἱ γυναῖκες ὑπῆρξαν πάντοτε τὸ κατώτερο ἢ δευτερεῦον φύλο.

Καταπιέζονταν πάντοτε οἱ γυναῖκες;

Ἀπ' τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐμφανίστηκε τὸ Κίνημα Ἀπελευθέρωσης τῆς Γυναίκας, μερικὲς γυναῖκες συγγραφεῖς κι ἀκόμα κι ἀνθρωπολόγοι, ἔχουν τόσο ἐπηρεαστεῖ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀντιεπιστημονικὲς προτάσεις, ὥστε ἔχουν βγάλει ἕνα πολὺ πεσσιμιστικὸ συμπέρασμα. Οἱ γυναῖκες, λένε, ἦταν τὸ καταπιεσμένο φύλο ὄχι μόνο στὴν πατριαρχικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ σ' ὁλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἂν οἱ γυναῖκες δὲν ἦταν ὑποταγμένες στοὺς συζύγους καὶ τοὺς πατεράδες τους, ὅπως συμβαίνει στὰ πατριαρχικὰ ἔθνη, θἆταν ὑποχείρια τῶν ἀδελφῶν τους ἢ τῶν θείων τους στὶς πρωτόγονες κοινότητες. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ θεωρία τῆς γυναικείας κατωτερότητας «ποὺ ἀναφέρεται στοὺς θείους». Ποιὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα;

Ὑπάρχει ἕνας ἀριθμὸς ἀπὸ πρωτόγονες κοινότητες διασκορπισμένες σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο, ὅπου ἐπιζοῦν, σ' ἕνα μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμό, οἱ παλιὲς μητριαρχικὲς πρακτικὲς κι ἔθιμα. Αὐτὲς ὀνομάζονται συνήθως «μητρογραμμικὲς» κοινότητες, γιατὶ ἡ γραμμὴ τῆς αἱματοσυγγένειας καὶ τῆς καταγωγῆς ξεκινάει μόνο ἀπ' τὴ μητέρα. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα πηγαίνει πιὸ μακριά. Σὲ τέτοιες περιοχὲς ἡ πατρικὴ οἰκογένεια εἶναι πολὺ λίγο ἀναπτυγμένη. Ἕνας ἄντρας μπορεῖ ν' ἀναγνωρίζεται σὰ σύζυγος μιᾶς μητέρας κι ὅμως

νὰ μὴν ἀναγνωρίζεται σὰ πατέρας τῶν παιδιῶν της ἤ, κι ἂν ἀναγνωρίζεται, ἔχει μόνο μιὰ ἐξαιρετικὰ ἀσήμαντη σχέση μ' αὐτά. Ὅπως αὐτὸ ἐκφράζεται συνήθως, τὰ παιδιὰ ἀνήκουν στὴ μητέρα καὶ τὸ γένος της (κλάν).

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ παιδιὰ ἀνήκουν ὄχι μόνο στὶς μητέρες, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀδελφοὺς μιᾶς τέτοιας μητρογραμμικῆς κοινότητας. Μὲ ἄλλα λόγια, τ' ἀδέλφια τῶν μητέρων, ἢ θεῖοι ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας, ἐξασκοῦν στὸ κλὰν τὰ πατρικὰ καθήκοντα, ἀπέναντι στὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς τους, ποὺ στὶς πατριαρχικὲς κοινωνίες ἐκπληρώνει ὁ ἄντρας γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς συζύγου του. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μιὰ τέτοια κοινότητα ὀνομάζεται μερικὲς φορὲς «σχετικὴ μὲ τοὺς θείους». Ὁ ὅρος «σχετικὴ μὲ τοὺς θείους» ἀναφέρεται στὸν ἀδελφὸ τῆς μητέρας, ὅπως ὁ ὅρος «πατριάρχης» ἀναφέρεται στὸν πατέρα.

Αὐτὲς οἱ μητρογραμμικὲς κοινότητες εἶναι κατάλοιπα ἀπ' τὴ μητριαρχικὴ ἐποχὴ κι ὅσο πολὺ κι ἂν ἔχουν μεταβληθεῖ μετὰ τὴν πατριαρχικὴ ἐπικράτηση, μαρτυροῦν τὴν προτεραιότητα τοῦ προηγούμενου κοινωνικοῦ συστήματος. Στὴν πραγματικότητα, τὴν ἐποχὴ ποὺ ἄρχισαν οἱ ἔρευνες οἱ ἀρχαιολόγοι, στὸν περασμένο αἰώνα, εἶχε ἤδη μεταβληθεῖ ἡ σύνθεση τῶν πιὸ πρωτόγονων κλὰν, σ' ἕνα ὡρισμένο βαθμό. Τὰ ζευγάρια ἢ αὐτὸ ποὺ ὀνόμασε ὁ Μόργκαν «οἰκογένειες ζευγαριῶν» εἶχαν κάνει τὴν ἐμφάνισή τους μέσα σὲ κοινότητες ποὺ προηγούμενα ἀποτελοῦνταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μητέρες κι ἀδέλφια τοῦ ἴδιου κλὰν (ἢ ἀδελφοὺς κι ἀδελφές). Ἀλλὰ ἡ οἰκογένεια ζευγαριῶν, ποὺ ἐξακολουθοῦσε ν' ἀποτελεῖ ἀκόμα μέρος τοῦ κολλεκτιβιστικοῦ, μητρικοῦ συστήματος κλάν, ἦταν ἕνα ὁλότελα διαφορετικὸ εἶδος οἰκογένειας ἀπ' τὴν πατριαρχικὴ οἰκογένεια, ποὺ ἐμφανίστηκε μαζὶ μὲ τὴν ταξικὴ κοινωνία. Ἕνας νέος ἄνθρωπος, ποὺ δὲν ἀνῆκε στὸ κλάν, προστέθηκε στὴ μητρικὴ ὁμάδα — ὁ ἄντρας τῆς γυναίκας ποὺ ἔγινε σύζυγός του. Ἐνῶ ὅμως οἱ σύζυγοι συμμετεῖχαν στὴ προμήθεια τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους, στὸ μέτρο ποὺ ἐπικρατοῦσε τὸ σύστημα τοῦ κλάν, μολοντοῦτο ἦταν σὲ κατώτερη καὶ δευτερεύουσα μοίρα, σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀδελφοὺς τῶν μητέρων. Οἱ τελευταῖοι παρέμειναν οἱ βασικοὶ οἰκονομικοὶ συνέταιροι τῆς ἀδελφῆς τους, ἀπ' τὸ ἴδιο κλὰν καὶ κηδεμόνες τῶν παιδιῶν τῆς ἀδελφῆς τους.

Οἱ ἀνθρωπολόγοι ποὺ ἀπορρίπτουν τὴν ἱστορικὴ προσέγγιση, βρίσκονται μπλεγμένοι σ' ἕνα σοβαρὸ δίλημμα, ὅταν ἀντιμετωπίζουν τέτοιες πρωτόγονες κοινότητες κλάν. Ὁ Μαλινόφσκυ, λογουχάρη, στὶς μελέτες του γιὰ τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν νήσων Τρόμπριαντ, περιγράφει αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς «Κανόνες τοῦ μητρικοῦ δικαιώματός» τους, μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: «,Ανακαλύπτουμε στοὺς Τρομπριανοὺς μιὰ μητρογραμμικὴ κοινωνία, στὴν ὁποία ἡ καταγωγή, ἡ αἱματοσυγγένεια καὶ κάθε κοινωνικὴ σχέση, καθορίζονται νόμιμα μόνο διαμέσου τῆς μητέρας καὶ στὴν ὁποία οἱ γυναῖκες παίζουν ἕνα σημαντικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῆς φυλῆς, κι ἀκόμα παίρνουν ἡγετικὸ μέρος στὶς οἰκονομικές, τελετουργικὲς καὶ μαγικὲς ἀκόμα δραστηριότητες. (Ἡ Σεξουαλικὴ Ζωὴ τῶν Ἀγρίων, HARCOURT, BRACE AND WORLD, INC σελ. 3).

Ἀλλὰ ἐπειδὴ «αὐτοὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἔχουν ἀναπτυγμένο τὸ θεσμὸ τοῦ γάμου», δηλαδή, συζοῦν σὰ ζευγάρια, ὁ Μαλινόφσκυ προχωράει κάνοντας μιὰ πλάγια ἔρευνα γιὰ τὸν πατέρα. Ὁ σύζυγος ὅμως τῆς μητέρας δὲν ἔχει ἀκόμα ἐξελιχθεῖ, σὲ πατέρα, μὲ τὴν ἀληθινὴ ἔννοια τοῦ ὅρου. Σύμφωνα μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς ἰθαγενεῖς, ὁ τάμα, τὸν ὁποῖο ὁ Μαλινόφσκυ ἐπιμένει νὰ ὀνομάζει «ὁ πατέρας», δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπ' τὸν «σύζυγο τῆς μητέρας μου». Σὲ μερικὲς περιπτώσεις δὲν εἶναι οὔτε κι αὐτὸ ἀκόμα, εἶναι ἕνας τομακάβα, ἕνας «ξένος» ἤ, ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ Μαλινόφσκυ, «πιὸ σωστὰ ἕνας παρείσακτος» (στὸ ἴδιο, σελ. 5-6). Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ ἄντρας ποὺ δὲν ἀνήκει στὸ κλάν, ποὺ ἔχει ὅμως κατορθώσει ν' ἀναγνωριστεῖ σὰ σύζυγος τῆς μητέρας, σὲ μερικὰ μέρη, δὲ κατορθώνει ν' ἀποκτήσει τὴ θέση ἑνὸς ἀληθινοῦ πατέρα.

Ὑπάρχει, ὅμως, ἕνας ἄντρας, ποὺ ἐκτελεῖ τὰ πατρικὰ καθήκοντα γιὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς του κι ἰδιαίτερα γιὰ τ' ἀρσενικὰ παιδιά. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀδελφὸς τῆς μητέρας. Ὁ Μαλινόφσκυ γράφει:

«Ἡ κοινωνικὴ θέση μεταβιβάζεται, σύμφωνα μὲ τὴ μητρικὴ γραμμή, ἀπὸ ἕναν ἄντρα στὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς του κι αὐτὴ ἡ ἀποκλειστικὰ μητρογραμμικὴ ἀντίληψη τῆς αἱματοσυγγένειας ἔχει τεράστια σημασία... οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἑνώνονται μὲ τὸ δεσμὸ τῆς μητρικῆς αἱματοσυγγένειας, σχηματίζουν μιὰ στενὰ συνυφασμένη

ὁμάδα, δεμένη μὲ μιὰ κοινὴ ταυτότητα αἰσθημάτων, συμφερόντων κι αἵματος. Κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ὁμάδα ἀποκλείονται αὐστηρά, ἀκόμα καὶ κεῖνοι ποὺ ἑνώθηκαν μ' αὐτὴν διαμέσου τοῦ γάμου καὶ τῆς σχέσης πατέρα - παιδιοῦ...» (στὸ ἴδιο, σελ. 4).

Ὁ Μαλινόφσκυ παρατηρεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο ὀνομάζει «διμερὴ ἐπίδραση» ἢ «δυασμό», ποὺ διαποτίζει αὐτὴ τὴ μητρογραμμικὴ κοινότητα, σὰν ἕνα ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὸ γάμο καὶ τὸ γένος τῆς μητέρας. Τ' ἀρσενικὰ παιδιὰ στηρίζονται κι αἰσθάνονται μοιρασμένα ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἐνήλικους ἄντρες, ποὺ συνδέονται μὲ τὴ μητέρα. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ βρίσκεται ὁ καταξιωμένος παραδοσιακὰ ἀδελφὸς τῆς μητέρας ἐνῶ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ὁ νεοφερμένος, ὁ σύζυγος τῆς μητέρας. Αὐτὸ ποὺ δὲν ἀποκαλύπτει ὁ Μαλινόφσκυ εἶναι ὅτι οἱ Τρομπριανοὶ ἀντιπροσωπεύουν μιὰ μητρογραμμικὴ κοινότητα ποὺ μετατρέπεται σὲ πατριγραμμική.

Οἱ πρωτοπόροι ἀνθρωπολόγοι τοῦ περασμένου αἰώνα, ἀνακάλυψαν πολλὰ παραδείγματα μητρογραμμικῶν κοινοτήτων, τὶς ὁποῖες ἀντικαθιστοῦν, σιγά - σιγά, πατριγραμμικὲς καὶ πατριαρχικὲς μορφὲς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ὅπως συνοψίζει τ' ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα ὁ Ε. Σίντνεϋ Χάρτλαντ, ἡ πατριαρχικὴ κυριαρχία «ἔκανε συνεχεῖς ἐπιθέσεις ἐνάντια στὸ μητρικὸ δικαίωμα, σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Συνακόλουθα, μητρογραμμικοὶ θεσμοὶ μπορεῖ νὰ βρεθοῦν σ' ὅλα σχεδὸν τὰ μεταβατικὰ στάδια».

(Ἡ Πρωτόγονη Κοινωνία, METHUEN AND CO, σελ. 34.)

Ἡ θέση τῶν γυναικῶν σὲ μερικὰ κατάλοιπα αὐτῶν τῶν μεταβατικῶν κοινοτήτων, παρέμεινε βασικὰ ἀμετάβλητη καὶ οἱ γυναῖκες συνέχισαν ν' ἀπολαμβάνουν τὴν οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὴν κοινωνικὴ ἐκτίμηση. Σ' ἄλλα μέρη, ὅμως, ἰδιαίτερα σ' ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα οἱ ταξικὲς σχέσεις, ἡ πατριαρχία κι ἡ ἀντρικὴ ἀνωτερότητα εἶχαν ἐπιβληθεῖ πάνω σὲ μιὰ πρωτόγονη οἰκονομία, οἱ γυναῖκες ὑποβιβάστηκαν ὅπως κι οἱ ἀδελφές τους μέσα στὴν ταξικὴ κοινωνία. Σὲ τέτοια μέρη, οἱ γυναῖκες μποροῦν νὰ καταπιέζονται τόσο ἀπ' τοὺς ἀδελφούς τους, ὅσο κι ἀπ' τοὺς συζύγους καὶ τοὺς πατεράδες τους.

Ἡ Αὐστραλία προσφέρεται συχνὰ σὰν ἀπόδειξη τῆς ἐξευτελιστικῆς κατάστασης τῶν πρωτόγονων γυναικῶν. Ἀλλὰ σύμφωνα

μὲ τοὺς Σπένσερ καὶ Γκίλλεν, τὶς μεγαλύτερες αὐθεντίες πάνω στὶς κεντρικὲς φυλές, ὑπάρχει ἕνα «μεγάλο χάσμα» ἀνάμεσα στὴν παλιά, παραδοσιακὴ περίοδο καὶ τὴν τωρινή. Βγάζουν τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ γυναῖκες, προηγούμενα κατεῖχαν μιὰ πολὺ διαφορετικὴ κι ἀνώτερη θέση ἀπ' ὅτι στὴν σημερινὴ ἐποχή. (Οἱ Τοπικὲς Φυλὲς τῆς Κεντρικῆς Αὐστραλίας, MAC MILLAN AND CO L.T.D. σελ. 195, 196.)

Ὁ Ρόμπερτ Μπρίφφωλτ, ἀνακεφαλαιώνοντας αὐτὴ κι ἄλλες ἐκθέσεις, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πατριαρχία, ἡ ἀρσενικὴ κυριαρχία κι ἡ ἐξευτελιστικὴ κατάσταση τῶν γυναικῶν, «ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ μιᾶς συγκριτικὰ πρόσφατης περιόδου» κι ἔχουν ἐκτοπίσει μιὰ προηγούμενη κατάσταση γυναικείας ἐπιρροῆς κι ἀναγνώρισης. «Οἱ Αὐστραλοὶ ἰθαγενεῖς δὲν εἶναι μόνο μιὰ πρωτόγονη, ἀλλὰ κι ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις, μιὰ ἐκφυλισμένη φυλή» κι αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἡ ἀντρικὴ κυριαρχία, ὅταν καθιερώθηκε, ἀναπτύχθηκε ὡς «τὶς τελικές της συνέπειες».

(Οἱ Μητέρες, Τόμος Α' σελ. 338 - 9.)

Αὐτὸ δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ γιὰ μιὰ ἤπειρο τῆς ὁποίας ὁ ντόπιος πληθυσμὸς 500.000 ἀνθρώπων μειώθηκε, ἐξαιτίας ἀσθενειῶν κι ἄλλων αἰτιῶν, στὶς 50.000, ἕναν αἰώνα μετὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου.

Σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση, ὑπάρχουν πολλὲς περιοχὲς στὶς ὁποῖες ἔχουν διατηρηθεῖ τὰ μητριαρχικὰ ἔθιμα καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας τέτοιος ὑποβιβασμός, εἴτε τοῦ ἄντρα εἴτε τῆς γυναίκας. Τέτοια παραδείγματα μπορεῖ νὰ βρεθοῦν ἀνάμεσα στοὺς Ἰνδιάνους τῆς Β. Ἀμερικῆς, ὅπου ἦταν ἀνύπαρκτη ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἀντρῶν κι ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν, ὡς ὅτου νὰ μεταφερθοῦν, μαζὶ μὲ τὸ οὐΐσκυ καὶ τὰ ὅπλο, ἀπ' τοὺς πολιτισμένους Εὐρωπαίους μετανάστες. Ὁ Μπρίφωλτ ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα λόγια τοῦ ἱεραπόστολου Τ. Φ. Λαφιτώ: «Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ ἀληθινὸ ἀπ' ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνωτερότητα τῶν γυναικῶν. Στὶς γυναῖκες ὀφείλεται ἡ ἁρμονικὴ ὕπαρξη τοῦ ἔθνους, ἡ εὐγένεια τοῦ αἵματος, τὸ γενεαλογικὸ δέντρο, ἡ σειρὰ τῶν γενιῶν, ἡ διατήρηση τῶν οἰκογενειῶν. Σ' αὐτὲς βρίσκεται κάθε οὐσιαστικὴ ἐξουσία. Ἡ ὕπαιθρος, τὰ χωράφια κι ὅλα τὰ σπαρτὰ ἀνήκουν

σ' αὐτές. Εἶναι ἡ ψυχὴ τῶν συμβουλίων, οἱ ἀπόλυτοι ρυθμιστὲς τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης» (στὸ ἴδιο, σελ. 316)

Σύμφωνα μὲ τὸν 'Αλέξανδρο Γκολντενγουάϊζερ, ἡ ἐπιρροὴ τῶν γυναικῶν ἔπαιζε μεγάλο ρόλο κατὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρχηγῶν. Οἱ δραστηριότητες αὐτῶν τῶν ἀρχηγῶν, παρακολουθοῦνταν προσεκτικὰ κι ἐλέγχονταν ἀπ' τὶς «γερόντισσες», ἰδιαίτερα σὲ θέματα πόλεμου κι ἂν κρίνονταν μὴ ἱκανοποιητικές, ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἀποψη, ἡ δυσαρέσκεια τῶν γυναικῶν προκαλοῦσε τὴν ἀποπομπὴ τῶν ἀρχηγῶν. Σὲ μιὰ περίοδο τόσο παλιὰ ὅσο ἡ ἐποχὴ τῆς Συνομοσπονδίας τῶν 'Ιροκουά, λέει, «οἱ γυναῖκες ἀσκοῦσαν μεγαλύτερη ἐπιρροή, στὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρχηγῶν καὶ στὴν ἀποπομπή τους, ἀπ' ὅτι οἱ ἄντρες... ἡ κοινὴ γνώμη τῶν γυναικῶν εἰσαγούγονταν περισσότερο ἀπ' ὅτι ἡ ἀντίστοιχη τῶν ἀντρῶν, μέσα στὴν ὁμάδα». Πολλοὶ καταστροφικοὶ πόλεμοι, προσθέτει, «θὰ πρέπει ν' ἀποτράπηκαν ἀπ' τὸ σοφὸ συμβούλιο τῶν γεροντισσῶν ('Ανθρωπολογία, F. S. CROFTS AND CO, σελ. 365). Ἡ πραγματικὴ ὑπόσταση τῆς γυναικείας δύναμης, ἀποδείχνεται ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλες σχεδὸν οἱ πράξεις μεταβίβασης τῆς γῆς τῆς 'Αποικιακῆς Κυβέρνησης, ἔφεραν τὶς ὑπογραφὲς τῶν γυναικῶν.

Μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες συγκρούσεις ἀνάμεσα στοὺς 'Ιροκουὰ καὶ τοὺς λευκούς, ποὺ κοίταζαν περιφρονητικὰ τὶς γυναῖκες σὰ κατώτερο φῦλο, ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Μπρίφφωλτ. Ὁ ἐκλεγμένος ὁμιλητὴς τῶν 'Ιροκουά, «Καλὸς Πέτρος», ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸν Κυβερνήτη Κλίντον μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο, γιὰ νὰ τοῦ ἐξηγήσει τὴ μεγάλη ἐκτίμηση ποὺ ἔτρεφαν οἱ ντόπιοι 'Αμερικάνοι γιὰ τὶς γυναῖκες:

«'Αδέλφια! Οἱ πρόγονοί μας θεωροῦσαν σὰ μεγάλη προσβολὴ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς ἀξίας τῶν συμβουλίων τῶν γυναικῶν τους κι ἰδιαίτερα τῶν θηλυκῶν Κυβερνητῶν. 'Εκτιμοῦσαν τὶς εὐνοούμενες τῆς γῆς. Ποιός, ἔλεγαν οἱ πρόγονοί μας, μᾶς φέρνει στὴ ζωή; Ποιός καλλιεργεῖ τὰ ἐδάφη μας, φυλάει τὶς φωτιές μας καὶ ψήνει τὰ ἀγγεῖα μας ἐκτὸς ἀπ' τὶς γυναῖκες; Οἱ γυναῖκες μας, 'Αδελφέ, λένε πὼς εἶναι ἀνήσυχες... ἐξορκίζουν νὰ μὴ λησμονηθεῖ ὁ σεβασμὸς τῶν προγόνων μας ἀπέναντι στὶς γυναῖκες ὥστε νὰ μὴ γίνουν ἀντικείμενα περιφρόνησης: Τὸ Μεγάλο Πνεῦμα τὶς ἔπλασε Οἱ θηλυκοὶ Κυβερνῆτες ζητᾶνε τὴν ἄδεια νὰ μιλήσουν μὲ τὴν ἑ-

λευθερία πού ἐπιτρέπεται στίς γυναῖκες καί πού εἶναι σύμφωνη μέ τό πνεῦμα τῶν προγόνων μας... Γιατί αὐτές εἶναι ἡ ζωή τοῦ ἔθνους» (Οἱ μητέρες, Τ Μπρίφφωλτ σ. 316 - 7).

Ὁ Μπρίφφωλτ ἀναφέρει ἐπίσης τόν Γ.Γ. Ρόχχιλλ, πού παρατήρησε: «Μέ τί μέσα ἔχαναν τή κυριαρχία τους τόσο ἀπόλυτη καί τόσο ἀποδεκτή ἀπό μιά φυλή βαρβάρων δίχως νόμους, οἱ ὁποῖοι ὑποτάσσονται ἀπρόθυμα στήν ἐξουσία τῶν ἀρχηγῶν τους, εἶναι ἕνα πρόβλημα πού ἀξίζει νά ἐξεταστεῖ» (στό ἴδιο, σ. 327).

Αὐτά δέν ἀνταποκρίνονται καί τόσο στήν εἰκόνα τῶν «αἰώνια καταπιεσμένων» γυναικῶν. Τό γεγονός ὅτι μερικές γυναῖκες τῶν πρωτόγονων περιοχῶν ἔγιναν τόσο καταπιεσμένες ὅσο κι οἱ γυναῖκες τῶν πατριαρχικῶν πολιτισμένων ἐθνῶν, δέν ἀποδείχνει ὅτι οἱ γυναῖκες καταπιέζονταν πάντα. Τό μόνο πού ἀποδείχνει εἶναι ὅτι σέ μερικά μέρη, ἀλλά ὄχι σέ ὅλα, ὁ ὑποβιβασμός τῶν μητέρων κι ἀδελφῶν, προκάλεσε ἐπίσης καί τόν ὑποβιβασμό τῶν ἀδελφῶν τῶν μητέρων. Μερικοί ἀδελφοί τῶν μητέρων ἔγιναν ὑπέρμαχοι τῆς ἀντρικῆς ἀνωτερότητας καί καταπιεστές τῶν γυναικῶν,ὅπως κι οἱ πατριαρχικοί ἄντρες πού χρησίμεψαν σά πρότυπό τους.

Ἀλλά ἱστορικά, πρίν ἀπ' τήν ἐπικράτηση τῆς πατριαρχίας, δέν ὑπῆρχε κάτι τέτοιο ὅπως ἡ ἀντρική ὑπεροχή πάνω στίς γυναῖκες — ἤ, ἀντίστροφα, ἡ γυναικεία κυριαρχία πάνω στούς ἄντρες. Ἡ κοινότητα τοῦ κλάν ἦταν κομμουνιστική, μιά ἀδελφότητα γυναικῶν καί μιά ἀδελφότητα ἀντρῶν.

Ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς δομῆς ἦταν ἡ ἰσότητα σ' ὅλους τούς τομεῖς τῆς ζωῆς, τόν οἰκονομικό, τόν κοινωνικό καί τόν σεξουαλικό. Ἑπομένως οἱ γυναῖκες δ έ ν καταπιέζονταν πάντα. Ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν ξεκίνησε σάν ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς καταπιεστικῆς κοινωνίας, πού ἀνέτρεψε κι ὑποσκέλισε τή παλιά μητριαρχική κοινότητα. Ἡ «Θεωρία τῶν θείων» τῆς αἰώνιας γυναικείας καταπίεσης δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά μόνο μιά πιό ἐκλεπτυσμένη παραλλαγή τῆς «μητρικῆς θεωρίας» τῆς γυναικείας κατωτερότητας. Τόσο ἡ μιά, ὅσο κι ἄλλη, θά πρέπει ν' ἀπορριφτοῦν ἀπ' τίς γυναῖκες τοῦ κινήματος ἀπελευθέρωσης.

Δυστυχῶς, αὐτό δέν ἔγινε ἀπό μερικές διάσημες συγγραφεῖς ὅπως ἡ Κέϊτ Μίλλετ. Παρόλο πού ἀντιμετωπίζει περιφρονητικά τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τό γυναικεῖο πεπρωμένο,

αὐτὴ ἡ ἀγωνίστρια ποὺ ὑπερμάχεται τὴν ἀπελευθέρωση τῶν γυναικῶν, ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπ' τοὺς ἀντι-ἱστορικοὺς ἀνθρωπολόγους. Στὸ βιβλίο της, Ἡ Σεξουαλικὴ Πολιτική, (DUBLE DYL AND CO) γράφει ὅτι «τόσο ὁ πρωτόγονος ὅσο κι ὁ πολιτισμένος κόσμος εἶναι ἀντρικοὶ κόσμοι» (σ. 46) κι ὅτι οἱ γυναῖκες καταπιέζονταν πάντα, ἂν ὄχι ἀπ' τοὺς πατριαρχικοὺς ἄντρες, τότε ἀπ' τοὺς «θεϊους» (σ. 25). Ἀρκετὰ περίεργα, υἱοθετεῖ αὐτὴ τὴ θέση ἐνῶ παραδέχεται πὼς δὲν ξέρει ἂν ὑπῆρξε ἢ ὄχι μιὰ μητριαρχικὴ περίοδος.

Ἡ Σούλαμιθ Φάϊαρστοουν, στὸ βιβλίο της «Ἡ Διαλεκτικὴ τοῦ Σέξ» (WILLIAM MORROW ANDCO) βυθίζεται ἀκόμα βαθύτερα μέσα στὴ πλάνη τῆς αἰώνιας καταπίεσης τῶν γυναικῶν. Ἀπαγγέλει ὅλη τὴ φτιαγμένη ἀπ' τὸν ἄντρα λιτανεία, πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Σύμφωνα μὲ τὴν Φάϊαρστόουν, ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν εἶναι ἀρχαιότερη ἀπ' τὴ γραπτὴ ἱστορία, ἀνατρέχει πολὺ μακριὰ πίσω «στὸ ἴδιο τὸ ζωϊκὸ βασίλειο». (σ. 2). Ἐξαιτίας τῆς γυναικείας βιολογίας, λέει, ἡ παραγωγικὴ ἐργασία ξεπερνάει τὴ δύναμη τῆς γυναίκας, δείχνοντας ἔτσι τὴν ἄγνοιά της γιὰ τά ἄπειρα δείγματα ἐργασίας τῶν πρωτόγονων γυναικῶν. Ξανά, λέει ἡ συγγραφέας, ἐξαιτίας τῆς βιολογίας της ἡ γυναίκα «παρέμεινε ὑπόδουλη στὶς μυστηριώδεις διαδικασίες τῆς ζωῆς» (σ. 82) Ἡ Φάϊαρστοουν ἐπαναλαμβάνει ἁπλῶς τὶς ἀντρικὲς ὑποδείξεις γιὰ τὴν ἀνατροφὴ καὶ φροντίδα τῶν μωρῶν. Ἔτσι, συμπεραίνει, οἱ γυναῖκες ἦταν συνεχῶς «στὸ ἔλεος τῆς βιολογίας τους», ποὺ τὶς ἔκανε «νὰ ἐξαρτιῶνται ἀπ' τοὺς ἄντρες», ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ ἂν ἦταν ἀδέλφια τοῦ ἴδιου κλάν ἢ σύζυγοι καὶ πατέρες.

Ἡ Φάϊαρστόουν γατζώθηκε, εὐθυγραμμίστηκε καὶ κόλλησε πάνω στὴ «μητρικὴ θεωρία» τῆς γυναικείας κατωτερότητας. Σαρώνοντας τοὺς Μάρξ κι Ἔνγκελς, οἱ ὁποῖοι, ὅπως λέει, δὲν ἤξεραν «σχεδὸν τίποτα» γιὰ τὶς γυναῖκες σὰ «καταπιεσμένη τάξη», ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ ἀναπαραγωγικὴ βιολογία τῆς γυναίκας εἶναι ἐκείνη ποὺ εὐθύνεται γιὰ τὴν ἀρχικὴ καὶ τὴ συνεχιζόμενη καταπίεση κι ὄχι κάποια ξαφνικὴ πατριαρχικὴ ἐπανάσταση» (σ. 83). Ἡ Φάϊαρστόουν, ἡ φεμινίστρια, παπαγαλίζει τὸ ἀντιφεμινιστικὸ σύνθημα ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὸ πεπρωμένο τῆς γυναίκας», δίχως νὰ ἐνδιαφερθεῖ νὰ ἐξετάσει μὲ κριτικὸ πνεῦμα τὰ γεγονότα.

Εἶναι ἀτυχία τὸ ὅτι, ἀκόμα καὶ μερικὲς γυναῖκες ἀνθρωπολόγοι, ἔχουν κάνει παρόμοια λάθη, παρὰ τὶς σπουδὲς ποὺ ἔχουν κάνει πάνω στὸ θέμα. Ἐπηρεασμένες ἢ κι ἐξαναγκασμένες ἴσως ἀπ' τὸν ὑπέρμαχο τῆς ἀντρικῆς ὑπεροχῆς καὶ τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία, ἡ ὁποία διαποτίζει τοὺς κύκλους τῶν ἀνθρωπολόγων, συνυπογράφουν κι αὐτὲς τὸ μῦθο τῆς παντοτινῆς κατωτερότητας καὶ καταπίεσης τῶν γυναικῶν. Ἡ Ἀγγλίδα ἀνθρωπολόγος Λούσυ Μέαρ αναφέρει ὅτι: «Στὶς πιὸ στοιχειώδεις κοινωνίες κι ἀκόμα καὶ σὲ μερικὲς βιομηχανοποιημένες, οἱ γυναῖκες δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ὁλότελα ἀνεξάρτητες...» Ἔπρεπε νὰ στηρίζονται πάντοτε πάνω στοὺς ἀρσενικούς, συζύγους, ἀδελφοὺς ἢ πατέρες. (Ε ἰ σ α γ ω γ ὴ σ τ ὴ Κ ο ι ν ω ν ι κ ὴ Ἀ ν θ ρ ω π ο λ ο γ ί α, OXFORD UNIVERSITY PRESS, σ. 83). Αὐτὴ ἡ σαρωτικὴ δήλωση δὲν ἰσχύει οὔτε καὶ γιὰ μερικὰ μητρογραμμικὰ κατάλοιπα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, ὅπου οἱ γυναῖκες διατήρησαν τὴν οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὴν κοινωνική τους ἀναγνώριση. Δὲν ἰσχύει οὔτε καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μητριαρχικῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, πρωτοῦ νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ ἀντρικὴ ὑπεροχή.

Ἡ Κάθλην Γκόρ Ἄμπερλυ, ἀπ' τὸ Βανκοῦβερ, πρόσφερε τὴ καλύτερη ὑπηρεσία μὲ τὸ βιβλίο της Μ η τ ρ ο γ ρ α μ μ ι κ ὴ Α ἱ μ α τ ο σ υ γ γ έ ν ε ι α (UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS), ποὺ δημοσιεύτηκε στὰ 1961, γιὰ τὴν ἑκατοστὴ ἐπέτειο τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου τοῦ Μπαχόφσκυ, τὸ Μ η τ ρ ι κ ὸ δ ι κ α ί ω μ α. Κι αὐτὴ ὅμως πιστεύει πὼς οἱ γυναῖκες καταπιέζονταν πάντα. Σ' ἕνα πρόσφατο ἄρθρο της, γραμμένο γιὰ τὸ κίνημα ἀπελευθέρωσης τῆς γυναίκας, ἀναφέρει ὅτι: «Ἡ δύναμη τῶν ἀντρῶν νὰ ἐκμεταλλεύονται συστηματικὰ τὶς γυναῖκες, πηγάζει ἀπ' τὴν ὕπαρξη τοῦ συσσωρευμένου πλούτου», ποὺ ὑποστηρίζεται ἀπ' τὸ κράτος. Αὐτὸ συμφωνεῖ μὲ τὴ Μαρξιστικὴ θεώρηση. Ἀλλά, κατόπιν, ἐγκαταλείπει, τὴ μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ ὅταν λέει: «Ἀκόμα καὶ στὶς κυνηγετικὲς κοινωνίες φαίνεται πὼς οἱ γυναῖκες ἦταν πάντοτε, κατὰ κάποιο τρόπο, τὸ «δευτερεῦον φῦλο», ἐξαρτημένο περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀπ' τοὺς ἄντρες (Ἀ π ὸ Κ ά τ ω π ρ ὸ ς τ ὰ Π ά ν ω, Γενάρης - Φλεβάρης 1971).

Ἐνῶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἰσχύει γιὰ μερικὲς κυνηγετικὲς κοινωνίες, ποὺ ἔχουν μεταβληθεῖ στὴ σύγχρονη ἐποχή, δὲν ἴσχυε γιὰ τὶς

πρῶτες κυνηγετικὲς κοινότητες, οἱ ὁποῖες ὑπῆρχαν στὴ περίοδο τῆς μητριαρχικῆς κοινωνίας. Τὸ τονίζω: δὲν ἦταν ἡ ἀσχολία τοῦ κυνηγιοῦ ποὺ ἔδωσε στοὺς ἄντρες ὑπεροχὴ πάνω στὶς γυναῖκες — ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τῶν ταξικῶν διακρίσεων καὶ τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας, ἦταν ἐκείνη ποὺ ὁδήγησε στὴν ἀντρικὴ ὑπεροχὴ καὶ τὴν καταπίεση τῶν γυναικῶν.

Ὁ Κοινωνικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἐνάντια στὸν οἰκογενειακὸ

Αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ τελικὸ σημεῖο, μέσα στὸ πλέγμα τῶν μύθων ποὺ ἐπιδιώκουν ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ γυναίκα ὑπῆρξε πάντοτε τὸ δευτερεῦον φύλο. Τὸ τελευταῖο ἀφορᾶ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν πρωτόγονο καὶ στὸν πολιτισμένο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα.

Σύμφωνα μὲ τὴν προπαγάνδα ποὺ ἐπικρατεῖ, ὁ καταμερισμός, τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα ὑπῆρξε πάντοτε ὁ ἴδιος, περιορίζοντας τὴν ἐργασία τῆς γυναίκας στὸ σπίτι καὶ τὴν οἰκογένεια. Ἀπ' τὶς ἴδιες ἀκριβῶς τὶς ἀπαρχὲς τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας μέχρι σήμερα, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα πιστεύεται ὅτι ἦταν ἕνας καταμερισμὸς ἀνάμεσα στὸν ἄντρα καὶ τὴ σύζυγό του. Ὁ ἄντρας φεύγει ἔξω γιὰ νὰ δουλέψει, ἐνῶ ἡ γυναίκα παραμένει στὸ σπίτι γιὰ νὰ φροντίσει τὸ νοικοκυριὸ καὶ τὰ παιδιά. **Μερικὲς** γυναῖκες μέσα στὸ κίνημα ἀπελευθέρωσης, εἶναι ἀγανακτισμένες ἐπειδὴ ὁ ἄντρας πληρώνεται γιὰ τὴ δουλειά του ἐνῶ ἡ σύζυγός του ὄχι. Ἀλλὰ ἡ ἀδικία προχωράει βαθύτερα ἀπ' ὅτι αὐτό. Συνεπάγεται τὴ δίχως προοπτικές, ἐξαρτημένη καὶ πολιτιστικὰ στεῖρα ζωὴ μιᾶς γυναίκας, φυλακισμένης μέσα στὸ σπιτικὸ περιβάλλον, κάνοντας ἀγγαρεῖες ποὺ προκαλοῦν ἀποβλάκωση.

Οἱ γυναῖκες στεροῦνται ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς κοινωνικοποιημένης ἐργασίας, ποὺ θὰ τοὺς πρόσφερε οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία. **Μιὰ** τέτοια ἐργασία προορίζεται βασικὰ γιὰ τοὺς ἄντρες. Ὁ γάμος κι ἡ οἰκογένεια θεωροῦνται σὰν ἡ πιὸ λαμπρὴ σταδιοδρομία ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιδιώξει μιὰ πραγματικὴ γυναίκα. Οἱ ἀντιδραστικοὶ νόμοι ἐνάντια στ' ἀντισυλληπτικὰ καὶ τὴν ἄμβλωση, ἀναγκάζουν τὶς

γυναῖκες νὰ γεννᾶνε παιδιά, εἴτε τὸ θέλουν εἴτε ὄχι κι ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης παιδικῶν σταθμῶν, κάθε γυναῖκα φορτώνεται τὸ βάρος νὰ μεγαλώσει τὰ παιδιά μόνη της.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἐκκλησίες καὶ τοὺς φύλακες τῆς κατεστημένης τάξης, ἡ θέση τῆς γυναίκας εἶναι στὸ σπίτι, γιὰ νὰ ὑπηρετεῖ τὸ σύζυγο καὶ τὰ παιδιά της, γιατὶ ἡ οἰκογένεια ὑπῆρχε πάντοτε. Ἀλλὰ δὲν ἀληθεύει ὅτι ἡ ἀναπαραγωγή, ποὺ εἶναι μιὰ φυσικὴ λειτουργία, εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν οἰκογένεια, ποὺ εἶναι ἕνας θεσμὸς φτιαγμένος ἀπ' τὸν ἄντρα. Ἐνῶ οἱ γυναῖκες ὑπῆρξαν πάντα αὐτὲς ποὺ γεννοῦσαν τὰ παιδιά, δὲν ἦταν πάντα ἀπομονωμένες μέσα σὲ αὐτοέγκλειστες μονάδες, ὅπου κάθε γυναίκα ὑπηρετοῦσε ἕνα σύζυγο καὶ μιὰ οἰκογένεια. Ἡ ἀπάτη τῆς «αἰώνιας οἰκογένειας» δὲν εἶναι παρὰ ἡ τελικὴ ἔκφραση τῆς «μητρικῆς θεωρίας» τῆς γυναίκείας κατωτερότητας.

Ὁ πρῶτος καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα δὲν ὑπῆρξε, ὅπως εἶναι σήμερα, ἕνας καταμερισμὸς ἀνάμεσα σ' ἕνα ἄντρα καὶ στὴ γυναίκα του, μὲ τὸν ἄντρα νὰ ἐργάζεται ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, ἐνῶ ἡ γυναίκα παρέμενε κάνοντας τὶς ἀγγαρεῖες τοῦ νοικοκυριοῦ. Στὴ πρωτόγονη κοινωνία καὶ τὰ δυὸ φύλα ἔκαναν κοινωνικὴ δουλειά. Αὐτὸ ἦταν δυνατὸ γιατὶ τὸ σύστημά τους, τῆς συλλογικῆς παραγωγῆς, συνοδευόταν ἀπ' τὴ συλλογικὴ φροντίδα κι ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν. Τὰ κορίτσια ἐκπαιδεύονταν ἀπ' τὶς ἐνήλικες γυναῖκες σχετικὰ μὲ τὴ μελλοντικὴ τους ἀπασχόληση, ἐνῶ τ' ἀγόρια παραδίδονταν, σὲ μιὰ ὡρισμένη ἡλικία, στοὺς ἐνήλικους ἄντρες, ποὺ γίνονταν δάσκαλοι καὶ προστάτες τους. Τόσο ἡ παραγωγὴ ὅσο κι ἡ παιδικὴ ἀνατροφὴ ἦταν, ἀρχικά, κοινωνικὲς λειτουργίες, τὶς ὁποῖες ἐκτελοῦσαν τόσο οἱ ἄντρες ὅσο κι οἱ γυναῖκες Μόνο μὲ τὴν κατάρρευση τῆς μητριαρχικῆς κοινότητας καὶ τῶν σχέσεων ἰσοτιμίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα, ἀπομακρύνθηκαν οἱ γυναῖκες ἀπ' τὴν κοινωνικὴ παραγωγὴ καὶ μπῆκαν στὴν ὑπηρεσία τῆς οἰκογένειας. Οἱ ἄντρες ἀνέλαβαν τὸ νέο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας.

Οἱ ἱστορικοὶ σημειώνουν συχνὰ ὅτι μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας οἰκονομίας, ἡ ὁποία βασιζόταν πάνω στὴ γεωργία καὶ τὴ δημιουργία ἀποθεμάτων, γεννήθηκαν νέοι καταμερισμοὶ τῆς ἐργασίας, ποὺ ἀντικατάστησαν τὸν προηγούμενο καταμερισμὸ ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα. Γιὰ νὰ δώσουμε μερικὰ παραδείγματα, οἱ ποιμενικὲς βρα-

στηριότητες διαχωρίστηκαν ἀπ' τὶς γεωργικὲς ἤ μεταλλουργία, ἡ οἰκοδομική, ἡ ναυπηγεία, ἡ ὑφαντουργία, ἡ ἀγγειοπλαστικὴ κι ἄλλες τέχνες, ἔγιναν εἰδικευμένα ἐπαγγέλματα. Παράλληλα μ' αὐτοὺς τοὺς καταμερισμοὺς τῆς ἐργασίας στὶς τέχνες, ἀναπτύχθηκαν κι εἰδικεύσεις στὴ πολιτιστικὴ σφαίρα, ἀπὸ παπάδες καὶ βάρδους μέχρι ἐπιστήμονες καὶ καλλιτέχνες.

Οἱ ρόλοι τῶν φύλων εἶχαν μεταμορφωθεῖ ριζικὰ μέσα σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία. Καθὼς ἀναπτύσσονταν καὶ πολλαπλασιάζονταν ὅλες αὐτὲς οἱ διαιρέσεις κι ὑποδιαιρέσεις τῆς ἐργασίας, ἄρχισαν νὰ περιέρχονται ὅλο καὶ περισσότερο — καὶ τελικὰ ἀποκλειστικὰ — στὰ χέρια τῶν ἀντρῶν. Οἱ γυναῖκες ἀποσπάστηκαν μὲ τὴ βία ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐργασίας καὶ περιορίστηκαν στὸ σπίτι καὶ τὴν οἰκογενειακὴ ζωή. Μὲ τὴν αὔξηση τῆς δύναμης τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας, οἱ γυναῖκες διδάχτηκαν ὅτι ὅλη τους ἡ ζωὴ περικλειόταν μέσα στοὺς τέσσερεις τοίχους ἑνὸς σπιτιοῦ κι ὅτι οἱ καλύτερες γυναῖκες ἦταν ἐκεῖνες ποὺ ὑπηρετοῦσαν, δίχως διαμαρτυρία, τὸ σύζυγο καὶ τὴν οἰκογένειά τους. Μ' αὐτὴ τὴν ἄνοδο τῶν ἀντρῶν καὶ τὸν ὑποβιβασμὸ τῶν γυναικῶν, οἱ τελευταῖες ἔχασαν ὄχι μόνο τὴ προηγούμενη θέση τους μέσα στὴ κοινωνικὴ παραγωγή, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὸ προηγούμενο σύστημα τῆς συλλογικῆς φροντίδας τῶν παιδιῶν.

Εἶναι βέβαιο πὼς οἱ γυναῖκες τῶν κατωτέρων τάξεων, τοῦ «ἁπλοῦ λαοῦ», δούλευαν πάντοτε. Στὴ μακρόχρονη γεωργικὴ περίοδο, δούλευαν τόσο στὰ κτήματα ὅσο καὶ στὶς φάρμες καὶ τὰ κατάφερναν ὅλα αὐτὰ μεγαλώνοντας, ταυτόχρονα, τὰ παιδιὰ καὶ φροντίζοντας τὸ νοικοκυριό. Ἀλλὰ τὸ νὰ δουλεύουν γιὰ ἕνα σύζυγο, ἕνα σπίτι καὶ μιὰ οἰκογένεια, δὲν εἶναι, σὲ καμμιὰ περίπτωση, τὸ ἴδιο πράγμα μὲ τὸ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κοινωνικοποιημένη ἐργασία, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς κομμουνιστικῆς κοινότητας. Ἡ συμμετοχὴ στὴ κοινωνικὴ παραγωγὴ ἀναπτύσσει τὸ μυαλὸ καὶ τὸ σῶμα, ἐνῶ ἡ ἀπομόνωση κι ἡ ἀπορρόφηση μὲ τὶς ἀγγαρεῖες τοῦ σπιτιοῦ, τὰ ἐξασθενοῦν καὶ στενεύουν τὰ ὅρια τους.

Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα δὲν ἦταν πάντοτε ὁ ἴδιος. Ὁ ἀντροκρατούμενος καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, ποὺ ἐμφανίστηκε μαζὶ μὲ τὴ ταξικὴ κοινωνία, τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ τὴ πατριαρχικὴ οἰκογένεια, ἀντιπρο-

σώπευε μιὰ κολοσσιαία ληστεία σὲ βάρος τῶν γυναικῶν. Αὐτὸ εἶναι σήμερα ἀκόμα πιὸ ἀληθινὸ μὲ τὸν ἐκφυλισμὸ τῆς ἐκτεταμένης, παραγωγικῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας σὲ μιὰ μικρή, περιορισμένη γύρω ἀπὸ ἕνα πυρῆνα, καταναλωτικὴ οἰκογένεια τῆς ἐποχῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Τὸ ν' ἀνασκευάσουμε τοὺς μύθους ποὺ συνετέλεσαν στὴ διατήρηση τῆς καταπίεσης τῶν γυναικῶν — ἀπ' τὴν «μητρικὴ θεωρία» ὡς τὴ προπαγάνδα γιὰ τὴν «αἰώνια οἰκογένεια» — δὲν εἶναι ἁπλῶς ἕνα θέμα ἀποκατάστασης τῆς ἱστορικῆς κι ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Ἔχει κατάφωρες ἐπιπτώσεις γιὰ τὸ κίνημα ἀπελευθέρωσης τῆς γυναίκας. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ βιολογικὴ σύνθεση τῆς γυναίκας εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴ κοινωνικὴ της κατωτερότητα, ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ ὅπλο τῶν ἀρσενικῶν ὑπέρμαχων τῆς ἀντρικῆς ἀνωτερότητας. Ἂν ἀποδειχτεῖ ἀβάσιμος αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμός, ἡ θέση τους θὰ καταρρεύσει.

Ἀπὸ φυσικὴ ἄποψη, οἱ γυναῖκες δὲν ἔχουν μειονεκτήματα σέ σχέση μὲ τοὺς ἄντρες, σὰν ἀποτέλεσμα τῆς βιολογίας τους. Οὔτε ὑποβιβάστηκαν οἱ γυναῖκες, σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ μητρικοῦ τους ρόλου μέσα στὴν ἀταξικὴ κοινωνία. Ἀπολάμβαναν μεγάλη ἀναγνώριση γιὰ τὶς συνδυασμένες λειτουργίες τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς, ποὺ ἐκτελοῦσαν. Ἡ θέση τῆς γυναίκας μέσα στὴ κοινωνία, ἔχει ἑπομένως, διαμορφωθεῖ κι ἀναδιαμορφωθεῖ ἀπ' τὶς μεταβαλλόμενες ἱστορικὲς συνθῆκες. Ἡ δραστικὴ μεταμόρφωση ποὺ ἀνέτρεψε τὸν μητριαρχικὸ κομμουνισμό, ὁδήγησε στὴν κατάπτωση τοῦ γυναικείου φύλου. Μὲ τὴν ἄνθηση τῆς πατριαρχικῆς ταξικῆς κοινωνίας ἦταν ποὺ ἡ βιολογικὴ σύνθεση τῶν γυναικῶν, ἀποτέλεσε τὸ ἰδεολογικὸ πρόσχημα γιὰ τὴ δικαίωση καὶ τὴ διαιώνιση τῆς ἀποιμόνωσης τῶν γυναικῶν ἀπ' τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ζωὴ καὶ τὴ διατήρησή τους σὲ μιὰ δουλικὴ κατάσταση.

Μόνον ἂν ἀναγνωρίσουν αὐτό, θὰ μπορέσουν ν' ἀντιληφθοῦν οἱ γυναῖκες τὶς πραγματικὲς αἰτίες τῆς ὑποταγῆς καὶ τοῦ ὑποβιβασμοῦ μας, ποὺ συνδέονται σήμερα μὲ τὴ δομὴ τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Ὁ ἀπελευθερωτικὸς μας ἀγώνας θὰ ἐμποδίζεται ὅσο

καιρὸ πιστεύουμε στὰ τυφλὰ πὼς ἡ φύση μᾶλλον παρὰ ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ πηγὴ τῆς καταπίεσης μας.

῞Ενα πανώ, ποὺ κρατοῦσαν οἱ γυναῖκες σὲ μιὰ πρόσφατη διαδήλωση διακήρυσσε: «Ἡ βιολογία δὲ καθορίζει τὸ πεπρωμένο τῆς γυναίκας». Αὐτὸ πρέπει ν' ἀποτελέσει τὸ σύνθημα τοῦ φεμινιστικοῦ κινήματος.

ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΣΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ «Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ»

ΑΝΤΡΥ Ρ. (1960) «Έγκληματικότητα καί Γονική Παθολογία: μιά μελέτη στήν ίατροδικαστική καί κλινική ψυχολογία» MENTHUEN, 1950.

ΓΙΑΤΚΙΝ Σ. καί Χόλμ Α. (1963) «Οί Έργαζόμενες μητέρες καί τά παιδιά τους» A STUDY FOR THE COUNCIL FOR CHILDREN'S WELFARE MICHAEL JOSEPH.

ΓΚΑΝΣ Ν. «Οί συνήθειες διατροφής, ϋπνου κι έπιθετικότητας τών παιδιών πού πηγαίνουν σέ νηπιαγωγεία καί τών παιδιών πού τά φροντίζουν οί μητέρες τους στό σπίτι». AMER. . OR-THOPSYCHIATRY 'Οκτώβρης 1949, X.I.X.

ΓΚΛΟΥΚ Σ. καί ΓΚΛΟΥΚ Ε «Έργαζόμενες μητέρες κι Έγκληματικότητα» MENTAL HYGEINE 1957 VOL X.L.I.

ΓΚΡΗΙΡ Ζ. (1970) «Ό Θηλυκός Εύνοῦχος» MAC GIBBON AND KEE.

ΓΚΡΙΓΚΙΕΡ Τ. «Η Πατρική Στέρηση: μιά μελέτη γιά τούς ἀνήλικους έγκληματίες». BRIT. . CRIMINOLOGY. 1969 VOL I. X No 3

ΓΟΥΩΡΕΝ Μ. καί ΠΑΛΜΕΡ Τ. Β. (1965) «Πρόγραμμα Κοι-

νοτικής Μεταχείρισης: Μιά άξιολόγηση τοῦ κοινοτικοῦ προγράμματος μεταχείρισης τῶν ἐγκληματιῶν». Χρηματοδοτούμένο ἀπ' τήν CALIFORNIA YOYTH AUTHORITY καὶ τὸ NATIONAL INSTITUTE OF MENTAL HEALTH C. T. P. RESEARCH REPORT, No 6.

ΕΚΘΕΣΗ ΠΛΟΟΥΝΤΕΝ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΥΑΛΙΑ Η. Μ. S. O. 1967.

ΚΗ·Ι·Ν (1958) Παγκόσμιο Συνέδριο Παιδικῆς Εὐημερίας, Βρυξέλλες. «Ὁ ρόλος τῶν γονιῶν στήν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ»

ΛΑΙΝΓΚ Ρ. Ν. (1967) «Ἡ Πολιτική τῆς Ἐμπειρίας», καὶ «Τὸ Πουλί τοῦ Παραδείσου» PENGUIN

ΜΗ·Ι·ΝΤ Μ. «Μερικὲς Θεωρητικὲς σκέψεις πάνω στὸ πρόβλημα τοῦ χωρισμοῦ μητέρας καὶ παιδιοῦ» AMER. . ORTHOPSYCHIATRY, JULY 1954, X. X. I. V.

ΜΠΟΟΥΛΜΠΥ Τ. (1947) «44 Ἀνήλικοι Κλέφτες» BAILLIERE, TINDALL, COX.

ΜΠΟΟΥΛΜΠΥ Τ. (1952) «Μητρική Φροντίδα καὶ Πνευματική Ὑγεία» W.H.O. MONOGRAPH, GENEVA H.M.S.O.

ΜΠΡΟΟΥΤΟΝ Μ. «Παιδιά μὲ ἐργαζόμενες Μητέρες» J. OF ROYAL INST. OF PUBLIC HEALTH AND HYGEINE MAY—JUNE 1962, VOL X.X.V.

ΜΥΡΝΤΑΛ Α. καὶ ΚΛΑ·Ι·Ν Β. (1956) «Οἱ δύο ρόλοι τῆς Γυναίκας: Σπίτι κι Ἐργασία. ROUTLEDGE KEGAN PAUL

ΠΕΡΡΥ Τ. Μ. «Τὰ ὑποκατάστατα τῶν ἐργαζομένων μητέρων»: μιά προκαταρκτική μελέτη: Ὁ γάμος κι ἡ Οἰκογενειακή ζωή», 1961 X.X.II.

ΠΗΡΣΟΝ Σ. (1964) «Οἱ Ἐργαζόμενες Μητέρες» A BECKLY PAMPHLET EPWORTH PRESS.

ΣΙΜΟΝΣΕΝ Κ. Μ. (1947) «Ἐξέταση παιδιῶν ποὺ ζοῦνε σὲ ἱδρύματα καὶ παιδιῶν ποὺ πηγαίνουν σὲ νηπιαγωγεῖα» ΚΟΠΕΝΧΑΓΗ

ΣΠΟΚ Μ. (1969) «Βρεφικὴ καὶ Παιδικὴ Φροντίδα NEW ENGLISH LIBRARY.

ΣΤΟΛΤΣ Λ. «Τ' ἀποτελέσματα τῆς Μητρικῆς ἀπασχόλησης πάνω στὰ παιδιά:. Ἀποδείξεις προερχόμενες ἀπὸ ἔρευνα». CHILD DEVELOPMENT, 1960, X.X.X.I

ΣΤΡΕΚΕΡ Ε. (1946) «Τὰ Μαμόθρεφτα» LIPPINCOTT, CO PHILADELPHIA.

(1955) «Συζητήσεις πάνω στὴν Ἀνάπτυξη τοῦ Παιδιοῦ» Τρίτο Συνέδριο τῆς W.H.O. Ὁμάδας Μελέτης τῆς Ψυχολογικῆς Ἀνάπτυξης τοῦ Παιδιοῦ» (Ἐκδότες: Τ.Μ. Τάννερ καὶ Β. Ἴνγελντερ) GENEVA, TAVISTOCK PUBLICATIONS

ΦΕΡΓΚΙΟΥΣΟΝ Τ. καὶ ΚΑΝΙΣΟΝ Τ. (1951) «Ὁ νεαρὸς μισθωτὸς O.U.P.

ΧΕΪΝΙΚΕ Σ. Μ. «Μερικὲς συνέπειες τοῦ χωρισμοῦ δίχρονων παιδιῶν ἀπ' τὴ μητέρα τους: μιὰ συγκριτικὴ μελέτη HUMAN RELATIONS, 1956, VOL IX.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ • ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ • Η ΠΑΡΙΣΙΝΗ ΚΟΜΜΟΥΝΑ
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ • ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΜΟΣ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ..
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ • ΚΡΑΤΙΣΜΟΣ & ΑΝΑΡΧΙΑ
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ • ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΑΝΤΙΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ • ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ
ΡΟΚΕΡ • ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ & ΑΝΑΡΧΟΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ
ΠΡΟΥΝΤΟΝ • ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ & ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΙΡΝΕΡ • Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΟ ΤΟΥ
ΜΑΛΑΤΕΣΤΑ • ΧΩΡΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑ
ΚΑΦΙΕΡΟ • ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΞ
ΟΥΑΙΛΝΤ • Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
ΛΑΦΑΡΓΚ • ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΤΕΜΠΕΛΙΑ
ΒΑΝΕΓΚΕΜ • Η ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΗΔΟΝΩΝ
ΒΑΝΕΓΚΕΜ • ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΟΠΙΕΣ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ - ΓΟΥΩΡΝΤ • ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟΣ & ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ - ΡΟΜΠΕΡΤΣ • Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ & Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ • ΙΕΡΑΡΧΙΑ & ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ • ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ • ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΖΑΡΙ
ΚΑΜΥ • ΟΥΤΕ ΔΗΜΙΟΙ ΟΥΤΕ ΘΥΜΑΤΑ
ΧΑΞΛΕΥ • ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΘΑΥΜΑΣΤΟ ΝΕΟ ΚΟΣΜΟ
ΠΕΡΛΜΑΝ - ΒΑΝΕΓΚΕΜ • Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΖΩΗΣ
ΜΠΟΝΑΝΟ - IS • ΤΑ ΕΘΝΙΚΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ
VOLONTE ANARCHISTE • ΟΙ ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ & ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ
ΓΚΟΜΠΕΝ • Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΙΣΜΟΥ
ΜΠΑΡΟΟΥΖ • ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΜΠΑΡΟΟΥΖ • Η ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΑΑΑΝΑΠΝΟΩΝ
ΜΠΟΙΚΟΣ • ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΒΛΑΧΟΣ • ΓΙΑ ΟΡΕΚΤΙΚΟ ΣΠΑΣΜΕΝΑ ΝΥΧΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΜΠΟΝΤΡΙΓΙΑΡ • ΡΕΚΒΙΕΜ ΓΙΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΜΠΡΕΤΟΝ • ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ
ΡΗΝΤ - ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ • Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ
ΧΟΥΗΛΕΡ - ΦΕΝΤΕΡΙΚΙ • Η ΠΟΛ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΓΥΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ
ΕΡΛΙΧ - ΦΑΡΟΟΥ • ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ & ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ
ΚΟΛΛΟΝΤΑΪ • Ο ΕΡΩΤΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ ΜΕΛΙΣΣΩΝ
ΜΕΗΛΕΡ • ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΕΣ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ
ΝΟΤΑΡΝΙΚΟΛΑ • Η ΑΔΥΝΑΤΗ ΑΠΟΔΡΑΣΗ
ΜΠΑΡΟΟΥΖ • ΑΠΟΛΥΜΑΝΤΗΣΙ
ΑΡΤΩ • Ο ΗΛΙΟΓΑΒΑΛΟΣ
ΚΑΜΥ • Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ
ΜΠΑΡΟΟΥΖ-ΠΕΛΙΕ-ΒΑΙΣΝΕΡ • ΘΑΝΑΤΗΦΟΡΟΣ TV
ΜΠΑΡΟΟΥΖ • Ο Α ΠΟΥΚ ΕΙΝΑΙ ΕΔΩ
ΤΖΕΡΟΝΥΜΟ • ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΙΝΔΙΑΝΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗ
ΜΕΗΛΕΡ • Ο ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΣ ΕΝΟΣ ΜΑΝΙΑΚΟΥ
ΟΡΓΟΥΕΛ • ΑΛΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ & ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ
ΟΡΓΟΥΕΛ • ΣΤΙΣ ΦΑΜΠΡΙΚΕΣ ΤΟΥ ΓΟΥΗΓΚΑΝ ΠΑΙΡ

ΟΡΓΟΥΕΛ • ΚΡΑΤΗΣΤΕ ΣΦΙΧΤΑ ΤΟ ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΣΜΟ ΣΑΣ
ΟΡΓΟΥΕΛ • ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΟΥ 1984
ΟΡΓΟΥΕΛ • Η ΦΑΡΜΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ
ΟΡΓΟΥΕΛ • ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ
ΟΡΓΟΥΕΛ • ΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΜΠΟΥΡΜΑ
ΟΡΓΟΥΕΛ • Η ΚΟΡΗ ΤΟΥ ΠΑΠΑ
ΛΑΖΟΠΟΥΛΟΣ • ΟΙ ΑΡΗΑΝΟΙ
ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ • ΟΛΤΣΜΟΜΠΙΛ
ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ • ΨΥΧΟΜΠΟΥΡΔΕΛΟ
ΒΑΣΙΛΑΚΟΣ • ΟΙ ΛΙΜΝΕΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ
ΔΑΓΛΑΣ • Η ΜΕΡΑ ΤΩΝ ΦΩΤΑΓΩΓΩΝ
ΧΑΝΔΡΙΝΟΣ • Η ΜΝΗΜΗ ΕΝΟΣ ΝΑΡΚΙΣΣΟΥ
ΚΟΤΡΩΝΗΣ • ΑΣΑΝΣΕΡ ΓΙΑ ΤΟ ΙΚΡΙΩΜΑ
ΝΤΑΒΕΡΩΝΗΣ • ΤΟ ΛΑΥΡΙΟ
ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ • ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΣΤΕΡΝΟ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΟΓΟ...
ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ • ΑΛΜΠΑΚΟΡΣ
ΜΕΛΤΣΕΡ • ΤΟ ΑΝΑΡΧΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ
• ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ '75
ΜΕΛΤΣΕΡ • ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΔΙΧΩΣ ΣΥΝΟΡΑ
ΝΕΤΣΑΓΙΕΦ • Η ΚΑΤΗΧΗΣΗ ΤΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗ
ΠΑΖ • ΝΤΟΥΡΡΟΥΤΙ
ΓΚΕΡΕΝ • Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ
• ΟΙ "ΙΖΒΕΣΤΙΕΣ" ΤΗΣ ΚΡΟΣΤΑΝΔΗΣ
ΜΠΟΝ • ΧΙΠΠΙΣΜΟΣ
ΟΛΙΒΙΕ - ΛΑΝΤΑΟΥ • Η GPU ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ
ΑΝΤΕΡΣΟΝ • Η ΟΥΓΓΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1956
ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ • ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΩΝ ΟΔΟΦΡΑΓΜΑΤΩΝ
• ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ
ΑΡΣΙΝΩΦ • ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΧΝΟΒΙΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ
ICO • Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ 1970-1980
IS • ΤΟ ΑΛΗΘΙΝΟ ΣΧΙΣΜΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ
ΧΑΝΤΚΕ • ΒΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΚΟΙΝΟ
ΡΑΙΧ • ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗΣ
ΡΑΙΧ • Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ & Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ
ΡΑΙΧ • ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟΥ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΟΣ
ΡΑΙΧ • ΕΡΩΤΙΣΜΟΣ & ΑΥΤΟΕΡΩΤΙΣΜΟΣ
ΡΑΙΧ • ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΒΙΟΦΥΣΙΚΗΣ
ΡΑΙΧ • Ο ΜΑΖΟΧΙΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
ΛΑΙΝΓΚ - ΣΑΑΖ • ΔΥΟ ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗ
ΚΟΥΠΕΡ • Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ
ΜΠΡΕΝΤΕΛ • Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΧΟΡΚΧΑΙΜΕΡ • ΤΟ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
ΑΝΩΝΥΜΟΥ • ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΩΝ...
ΝΑΜΠ • ΔΙΠΛΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ
• ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΜΠΗΤ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Α'
• ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΜΠΗΤ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Β'
ΒΑΝΕΓΚΕΜ • ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ 'Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ;
• Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ ΒΟΡΚΟΥΤΑ

ΛΗ ΚΟΜΕΡ
Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ
ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ
Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΑ:
ΜΥΘΟΣ Ή ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ;
ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ
ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΑΣ
Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗΣ

Σύνθεση εξωφύλλου: Δημήτρης Μουστάκης